

KRISTIJONO
DONELAIČIO
PALAIKU
TYRINĖJIMO
MEDŽIAGA



LTSR MA LIETUVIŲ KALBOS
IR LITERATŪROS INSTITUTAS
LTSR MA ISTORIJOS INSTITUTAS
LTSR KULTŪROS MINISTERIJA

KRISTIJONO
DONELAIČIO
PALAIKŲ
TYRINĖJIMO
MEDŽIAGA



VILNIUS „MOKSLAS“ 1981

Redakcinė komisija:

K. Doveika, L. Gineitis, J. Glemža,
K. Korsakas (pirmininkas), A. Tautavičius

Išleista pagal LTSR Mokslų Akademijos
Lietuvių kalbos ir literatūros instituto užsakymą

4603010201

K 70202—118 Z—81
M854(08)—81

© Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Lietuvių kalbos
ir literatūros institutas, 1981

PRATARME

Lietuvių grožinės literatūros pradininko Kristijono Donelaičio gimimo 250 metų jubiliejus, iškilmingai pažymėtas tarptautiniu mastu 1964 metais, davė nemaža naujų paskatų deramai įamžinti didžiojo poeto atminimą.

Tolesniems donelaitikos uždaviniams vykdyti, skatinti bei koordinuoti LTSR Mokslų Akademijos Prezidiumo nutarimu (1965.X.12, Nr. 407) prie Lietuvių kalbos ir literatūros instituto įsteigta Nuolatinė Kristijono Donelaičio komisija, į kurią įeina kultūrinių žinybų bei kūrybinių organizacijų atstovai (pirmininkas — LTSR MA akademikas K. Korsakas). Komisija jau pirmajame savo posėdyje (1966.II.3) apsvarstė klausimą dėl K. Donelaičio gyvenvietės Tolminkiemyje (dabar Čistyje Prudy) deramo sutvarkymo bei bažnyčios pastato restauravimo ir pritarė LTSR kultūros ministerijos pastangoms imtis tų darbų, o visa derinti su Kaliningrado srities tam tikromis žinybomis.

Aptariant restauravimo darbus, iškilo ir labai aktualus reikalas — surasti K. Donelaičio kapą, o suradus poeto palaikus, — atkurti dokumentinį jo portretą.

Tokiam atsakingam ir kompleksiniam darbui buvo sudaryta (1967.V.3) speciali K. Donelaičio palaikų Tolminkiemyje paieškų mokslinė komisija iš kvalifikuotų literatūrologijos, archeologijos, istorijos, architektūros ir medicinos mokslų specialistų (pirmininkas filol. dr. L. Gineitis). Ši komisija, bendradarbiaudama su LTSR kultūros ministerijos Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdyba, su LTSR Mokslų Akademijos atitinkamais institutais, su respublikos aukštosiomis mokyklomis bei kitomis suinteresuotomis įstaigomis organizavo mokslinę ekspediciją į Tolminkiemį. Ekspedicijai talkino Vilniaus valst. V. Kapsuko universiteto studentų filologų bei istorikų darbo grupė. Ekspedicija dirbo 1967 m. nuo birželio 22 iki liepos 9 dienos. Visų pirma bažnyčioje išvalytos griuvenos, nes, šito nepadarus, neįmanoma buvo pradėti archeologinių kasinėjimų (jiems vadovavo istorijos kand. A. Tautavičius, žr. dokumentą Nr. 4). Po kruopščių archeologinių paieškų tarp keliolikos atkastų kapų rasti du palaidojimai, dėl kurių buvo galima daryti prielaidą, jog kaip tik čia ir yra K. Donelaičio ir amtmono T. Ruigio (Ruhig) kapai.

Identifikavimo sumetimais šių abiejų kapų palaikus reikėjo detaliai iš-tirti medicinos laboratorijose (žr. dokumentą Nr. 3).

Medicininis palaikų tyrimus atliko antropologijos ir anatomijos specialistas prof. dr. J. Nainys kartu su teismo medicinos specialistu prof. dr. J. Markuliu, jiems talkino Vilniaus elektrografijos instituto bei Kauno medicinos instituto specialistai med. kand. A. Kaminskas, gyd. L. Gradauskas ir kt. (žr. dokumentą Nr. 5).

Apibendrinus archeologinius, medicininis ir literatūrologinius duomenis, prieita prie išvados, jog kapo, sąlygiškai pažymėto Nr. 1, palaikus galima identifikuoti su K. Donelaičiu, o kapo Nr. 2 — su amtmonu T. Ruigiu. Šios išvados visokeriopai aptartos Nuolatinėje Kristijono Donelaičio komisijoje (žr. dokumentą Nr. 8), kritiškai pamatuota visi argumentai už ir prieš, atskiros nuomonės (prof. J. Lebedžio) bei abejonės.

Identifikavus K. Donelaičio palaikus bei restauravus jo kaukolę, pasidarė įmanoma atkurti poeto dokumentinį portretą, remiantis plastinės rekonstrukcijos metodu. Tai atliko šio metodo autoriaus prof. M. Gerasimovo mokinys istorijos kand. V. Urbanavičius (žr. dokumentą Nr. 13), konsultuojamas paties prof. M. Gerasimovo bei jo vadovaujamos TSRS Mokslų Akademijos Etnografijos instituto Plastinės rekonstrukcijos laboratorijos darbuotojų.

Apie archeologinių paieškų ir medicininių tyrimų rezultatus, taip pat apie atkurtą K. Donelaičio dokumentinį portretą visuomenę informavo spauda (Eltos 1970.III.28 komunikatas). Ta pačia proga LTSR istorijos-etnografijos muziejuje (Vilniuje) surengta atliktų mokslinių tyrimų dokumentų ir rekonstruoto poeto portreto ekspozicija. Kartu čia buvo eksponuojamas ir amtmono T. Ruigio dokumentinis portretas.

Gerokai vėliau (1979 m. sausio mėn.) atliktos dar dvi kraniloginės analizės (doc. G. Česnys) ir pateiktos odontologinės charakteristikos (I. Papreckienė). Šie tyrimai neprieštarauja ankstesnėms išvadoms.

Tokie yra tie svarbiausi momentai, fiksuojami šio rinkinio dokumentuose. Chronologine seka rinkinyje dar skelbiami dokumentai, susiję su K. Donelaičio bei T. Ruigio palaikų perkėlimu į restauruotą bažnyčios pastatą (restauravimo projekto autorius architektas N. Kitkauskas). Čia 1979.X.II atidarytas poeto memorialinis muziejus, kuris veikia kaip Kaliningrado istorijos, meno ir kraštotyros muziejaus filialas. Minėtieji palaikai, kol tebevyko ilgokai užtrukę restauravimo darbai, buvo laikomi LTSR istorijos-etnografijos muziejuje Vilniuje.

Ką reikėtų dar akcentuoti bei paaiškinti, skelbiant šio rinkinio dokumentinę medžiagą?

Ieškant K. Donelaičio palaidojimo vietos, buvo atsižvelgiama į bažnyčios pastato restauravimo projektą, kuriame numatyta čia įrengti memorialinį poeto muziejų. Dar nepradėjus restauravimo darbų, būtinai reikėjo iš pradžių ištirti palaidojimus po pastato grindimis, nes vėliau, po restauravimo, tai padaryti būtų buvę daug sunkiau. Skubiai šitai atlikti vertė dar ir toks faktas, kad kažkieno jau savavališkai buvo pradėta mistifikuoti K. Donelaičio kapo vieta. Norint užkirsti kelią tokiam mistifikavimui, buvo atlikti archeologiniai kasinėjimai ir tarp keturių medžių šventoriuje, kur spėliota esant K. Donelaičio kapą. Archeologiniai tyrimai parodė, jog čia nėra jokių laidojimo žymių.

Plastinės rekonstrukcijos metodas, kuriuo remiantis atkurti K. Donelaičio ir T. Ruigio portretai, neturėtų kelti nepasitikėjimo. Šis metodas daug kartų patikrintas praktiškai kontroliniais darbais ir šiandien visuotinai pripažintas. Šitai jau atkurti daugelio praeities įžymių asmenų portretai, pavyzdžiui: caro Ivano IV, admirolo F. Ušakovo, tadžikų poeto Rudakio, gyvenusio X amžiuje, ir kt. Pagal tą metodą rekonstravus didžiojo vokiečių poeto F. Silerio portretą, galų gale išspręstas kone šimtą metų trukęs ginčas dėl jo kaukolės autentiškumo. Naujausias šios srities darbas — garsaus filosofo ir mokslininko Avicenos portretas, atkurtas ryšium su jo gimimo tūkstantmečiu (1980).

Pažymėtina, kad Vakaruose taip pat nevengiama tyrinėti įžymių asmenų pomirtinius palaikus. Kaip įsidėmėtiną atvejį galima nurodyti Dantės

kaukolės rekonstravimą (dar 1921 m. ją atkūrė žinomas italų antropologas P. Frassetto). Tas darbas padėjo išspręsti aibę įsisenėjusių Dantės ikonografijos problemų (žr. Schneider Friedrich, Dante. Sein Leben und sein Werk.— Weimar, 1960, p. 182—189). Taigi mūsų didžiojo poeto palaikų antropologinis bei medicininis ištyrimas nėra koks unikalus aktas, priešingai, tik vienas iš daugelio atvejų, kai žymios asmenybės „prikeliamos iš kapo“.

Atkurtasis K. Donelaičio dokumentinis portretas, perteikias tik pačius pagrindinius jo veido bruožus, jau plačiai įėjo į poeto ikonografiją. Tokių bruožų poetas vaizduojamas paminkle, pastatytame Klaipėdoje (skulpt. P. Deltuva), biuste poeto memorialiniame muziejuje, taip pat medaliuose (dail. E. Varnas). Dokumentinis K. Donelaičio portretas reprodukuotas „Lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje“ (t. 3), „Lietuvių literatūros istorijoje“ (t. 1, 1979), akademiniame K. Donelaičio „Raštų“ leidinyje (1977), vokiškame „Metų“ vertime, kurį išleido (1970) žinoma Insel-Verlag leidykla, ir daugelyje periodikos leidinių. Dokumentinis portretas, suprantama, gali būti pagrindas dailininkams, norintiems kurti meninius poeto atvaizdus, savaip interpretuoti jo charakterį bei tipažą.

Šio rinkinio dokumentai daugiausia liečia tik archeologinius, anatominius, antropologinius ir plastinės veido rekonstrukcijos momentus, susijusius su K. Donelaičio palaidojimo vietos paieškoms bei jo dokumentinio portreto atkūrimu. Bažnyčios pastato restauravimo darbai, kuriuos atliko Kultūros paminklų restauravimo tresto Kauno dirbtuvės, sudaro jau atskirą bylą (čia ji smulkiau nedokumentuojama). Paminėtina nebent tai, kad bažnyčios pastato restauravimo projekte yra puošni krypta K. Donelaičio palaikams. Jie iškilmingai palaidoti 1979.VI.14 sudėti į sandarią urną, atsparią išorės poveikiams. Amtmono T. Ruigio palaikai palaidoti atskirai kiek anksčiau (1978.XII.15).

Rinkinio medžiaga įtikinamai rodo, kad atliktas didelis mokslinis darbas tiek ieškant K. Donelaičio palaikų, tiek ir rekonstruojant jo portretą. Pirmą kartą lietuvių literatūros bei mokslo istorijoje taip kruopščiai daugiopais aspektais buvo tyrinėjami rašytojo palaikai, atkuriami jo pavyza. Tiksliai vykdant šiuos tyrinėjimus, darėsi prasminga imtis (1971) ir paties bažnyčios pastato — poeto memorialo — atstatymo. Tad čia skelbiami dokumentai turi ne tik dalykinę, bet ir istorinę reikšmę. Dar pasakytina, jog ne visa turima medžiaga (daugiausia kaulų elektrentgenogramos) pateikiama šiame rinkinyje — ji bus saugoma ateičiai LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros institute, kurio rankraštyne įsteigtas K. Donelaičio fondas. Čia bus laikomi ir rinkinyje skelbiamų dokumentų originalai.

Šia proga norima padėkoti visiems, vienaip ar kitaip prisidėjusiems ir tebeprisidedantiems prie didžiojo mūsų poeto atminimo įamžinimo.

Akad. K. Korsakas
Nuolatinės K. Donelaičio komisijos pirmininkas

LTSR MOKSLŲ AKADEMIJOS LIETUVIŲ KALBOS
IR LITERATŪROS INSTITUTAS
LTSR KULTŪROS MINISTERIJA

Sudaryti šios sudėties mokslinę K. Donelaičio palaikų Tolminkiemyje paieškų komisiją:

- L. Gineitis — filologijos daktaras, LTSR Mokslų Akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto vyr. mokslinis bendradarbis (komisijos pirmininkas)
J. Glemža — LTSR Kultūros ministerijos Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdybos viršininkas (pirmininko pavaduotojas)
J. Lebedys — filologijos daktaras, einantis Vilniaus valstybinio V. Kapsuko universiteto profesoriaus pareigas
J. Markulis — medicinos kandidatas, Vilniaus valstybinio V. Kapsuko universiteto docentas*
J. V. Nainys — medicinos daktaras, docentas*, Kauno medicinos instituto Teismo medicinos katedros vedėjas
A. Tautavičius — istorijos kandidatas, LTSR Mokslų Akademijos Istorijos instituto sektoriaus vadovas
V. Urbanavičius — LTSR Mokslų Akademijos Istorijos instituto aspirantas**
E. Purlys — Specialiosios mokslinės restauracinės gamybinės dirbtuvės architektas

K. Korsakas
LTSR Mokslų Akademijos
Lietuvių k. ir literatūros
instituto direktorius,
akademikas

V. Jakelaitis
Lietuvos TSR kultūros
ministro pavaduotojas

Vilnius, 1967 m. gegužės 3 d.

K. DONELAIČIO PALAIKŲ PAIESKŲ
KOMISIJOS POSĖDŽIO, ĮVYKUSIO 1967 m.
BIRZELIO 13 d., PROTOKOLAS

Posėdyje dalyvavo: komisijos pirmininkas L. Gineitis; nariai: J. Glemža, J. Markulis, A. Tautavičius, V. Urbanavičius, E. Purlys.
Darbotvarkė: Pasirengimas K. Donelaičio palaikų paieškoms.

* Dabar medicinos daktaras, profesorius.— *Red.*
** Dabar istorijos kandidatas.— *Red.*

L. Gineitis, atidaręs posėdį, trumpai paaiškino uždavinį ir atsakė į pateiktos anketos klausimus.

J. Markulis paaiškino, kad turimi apie K. Donelaitį faktai duoda pagrindą ieškoti palaikų. Iš esamų duomenų bus galima spręsti apie ūgį, kaulų struktūrą ir t. t.

A. Tautavičius. Kas žinoma apie T. Ruigį?

L. Gineitis. T. Ruigys mirė 52 m. amžiaus nuo kraujoplūdžio. Taip pat prieš 14 metų bažnytėlėje galėjo būti palaidotas amtmonas Beringas. Todėl labai svarbu nustatyti palaidojimų seką.

A. Tautavičius. Ar nauja bažnyčia statyta toje pačioje vietoje ir kada?

L. Gineitis. 1682 m. pastatyta karkasinė bažnyčia jau buvo apgriuvisi. 1756 m. K. Donelaitis pastatydino mažesnę bažnyčią iš lauko akmenų. 1764 m. jis rašė, kad senoji karkasinė bažnyčia buvusi 30 pėdų ilgesnė, todėl prašęs naująją bent 10 pėdų pailginti, bet iš to nieko neišėjo.

J. Markulis. Ieškoti reikia. Duomenys, nors ir labai vertingi, bet šykštūs. Sangvinikai nebūna 2 m ūgio, aukščiausi — 1,78 m.

J. Glemža. Reikia dar pasiteirauti Klaipėdos muziejuje dėl evangelikų laidojimo papročių ir kitų bendrų istorinių žinių, kurios galėtų padėti mums rūpimu klausimu.

L. Gineitis. Mūsų laukia trys darbo etapai. Veiks studentų stovykla, ir jie padės. I etapas — viršutinės griuvenų dalies pašalinimas iki grindų, II — skverbimasis į rūsį, III — rasti palaikų tyrimas. Į buv. Tolminkiemį turės atvykti komisija ir surašyti aktą.

J. Glemža. Bus 45 studentai. Jie dirbs nuo birželio 24—25 d. tris savaites. Drg. E. Purlys buvo nuvažiavęs į vietą. Nakvynę talkininkams duos internatas, jis sudarys ir sąlygas maitintis valgykloje.

J. Markulis. Jei bus rasti palaikai, iš Teismo ekspertizės instituto gausime fotografą.

E. Purlys. Radus grindis, pamatus, daug kas paaiškės. Kreiptinas dėmesys į tai, ar stovėjo kolonos. Sienose yra žymių, keliančių įtarimą, kad būta galerijų. Tyrinėjant griuvenas, galima nustatyti ir daugiau duomenų.

A. Tautavičius. Kur versime griuvenas?

E. Purlys. Reikės pirmiausia išrinkti statybinę medžiagą iš griuvenų, o joms supilti vietos rasime.

A. Tautavičius. Reikia planuoti medžiagų pirminiam konservavimui ir įpakavimui, technikos — matavimams ir fotografavimui.

J. Glemža. Šią savaitę turi susirinkti į posėdį restauracinės dirbtuvės, Universiteto atstovai, drg. Tautavičius ir kartu išspręsti bei galutinai suderinti praktinius išvykos bei tyrimo darbų klausimus.

Komisija vieningai pritaria visoms iškeltoms mintims bei pasiūlymams ir mano, kad pasirengimo darbai priimtini ir pradėtini š. m. birželio 24—25 d. Tyrinėjimo darbai bus atliekami vietoje — Tolminkiemyje.

L. Gineitis
Posėdžio pirmininkas

S. Ramanauskienė
Sekretorė

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJOS LIETUVIŲ KALBOS
IR LITERATŪROS INSTITUTO IR LIETUVOS TSR
KULTŪROS MINISTERIJOS SUDARYTOS K. DONELAIČIO
PALAIKŲ PAIESKŲ KOMISIJOS AKTAS

1967 m. liepos 3 d. Komisija, apžiūrėjusi buv. Tolminkiemio (dabar Čistyje Prudy, Kaliningrado sritis) bažnyčios liekanų kasinėjimus, konstatuoja:

Iš bažnyčios pašalintos griuvenos ir atidengti palaidojimai. Dalis jų (navoje) sužalota per ankstesnius savavališkus kasinėjimus. Sveiki likę tik palaidojimai altoriaus srityje. Vienas iš atkastųjų čia buvo palaidotas skersai bažnyčios; visi kiti viena kryptimi — išilgai bažnyčios, kojomis į altorių. Prieš pat altorių vienas karstas (objektas Nr. 1) palaidotas plytomis apmūrytoje erdvėje, ir ji pripildyta žemių. Preliminariniais duomenimis, tai būta apie 60—65 m. vyro, į senatvę liguisto, apie 175 cm ūgio. Jo karste jokių aprangos likučių (sagų, sagčių) nerasta. Kairėje nuo apmūrytojo karsto (žiūrint į altorių) yra objektas Nr. 2: amžius — apie 60 m., ūgis — 160—165 cm. Aprangos likučiai: 13 juodo šliuoto stiklo sagų (per krūtinę ir ant kišenių); ant kojų — metalinės batų sagtys. Objekto kojūgalyje yra ankstesnis palaidojimas — objektas Nr. 3. Jis iki pusės sužalotas, laidojant objektą Nr. 2. Objektas Nr. 3 yra 160—165 cm ūgio, apie 70 m. amžiaus. Dar kairiau, tarp altoriaus ir sienos, palaidotas objektas Nr. 4. Spėjama, moteris, ne vyresnė kaip 30—35 m. Dešinysis kampas tarp altoriaus ir sienos dar neatkastas.

Komisija nutaria:

- 1) Paimti objektus Nr. 1, Nr. 2, Nr. 3 detalesniam medicininiam tyrimui laboratorinėmis sąlygomis. Ekspertizės aktas bus pateikiamas atlikus tyrimus.
- 2) Pasiūlyti archeologinės kasinėjimo grupės vadovui A. Tautavičiui atkaskinti ir patikrinti dešinįjį bažnyčios kampą ties altoriumi, iki galo atidengti kitus palaidojimus, esančius arčiau altoriaus.
- 3) Prašyti archeologinės kasinėjimo grupės vadovą A. Tautavičių parengti išsamią atlikto darbo ataskaitą.

L. Gineitis

Komisijos pirmininkas

Komisijos nariai:

*J. Glemža, J. Markulis, A. Tautavičius,
V. Urbanavičius, E. Purlys*

ATASKAITA APIE KASINĖJIMUS BUV. TOLMINKIEMYJE
(DABAR ČISTYJE PRUDY) 1967 m. BIRŽELIO 22—LIEPOS 9 d.

IVADAS

Darbu tikslas. Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto ir Lietuvos TSR kultūros ministerijos iniciatyva buvo nutarta ištirti ir sutvarkyti Kaliningrado srityje, Čistyje Prudy (buv. Tolminkiemio) vietovėje esančią lietuvių literatūros klasiko K. Donelaičio gyvenimo ir darbo vietą. Tuo reikalu buvo organizuota ekspedicija, kurios sudėtinę jo feodalizmo laikotarpio lietuvių literatūros specialistai, medikai, architektai ir archeologai. Kaip darbo jėga dalyvavo 45 Vilniaus valst. V. Kapuko universiteto Istorijos-filologijos fakulteto I ir II kursų studentai. Ūkinius reikalus (darbo irankius, apgyvendinimą ir kt.) tvarkė Specialioji mokslinė-gamybinė dirbtuvė. Pagal susitarimą ji turėjo pasirūpinti gauti ekspedicijai fotografą bei braižytoją. A. Tautavičiui su aspirantu V. Urbanavičium buvo pavesta čia atlikti kasinėjimus.

Uždavinys buvo toks: išvalyti griuvenas 1756 m. K. Donelaičio statydintos bažnyčios viduje ir jį ištirti, stengiantis nustatyti, kur stovėjo galeriją rėmę stulpai, ar bažnyčioje buvo rūšiai, nes spėjama, kad K. Donelaitis kaip tik ir buvęs palaidotas rūsiuose. Kartu reikėjo surasti senosios Tolminkiemio bažnyčios pamatus, nustatyti jų situaciją ir santykį su 1756 m. statytąja bažnyčia.

Paminklo būklė. Pagal vietos gyventojų pasakojimus, bažnyčios stogas nugriuvęs apie 1950 m. Jos varpinės bokštas beveik tuo pačiu laiku buvo nuverstas. Per keliolika metų be stogo likusios mūrinės sienos smarkiai apiro, suskilo, kai kur nugriuvo iki langų viršaus, o šiaurinės sienos dalis — net iki palangių. Iki palangių nugriuvo ir šiaurinio priestato sienos. Langų perdengimai išliko tik pastato vakariniame gale, šiaurinėje sienoje prie vakarinio galo ir rytiniame gale į kairę nuo altoriaus.

Suvirtusios griuvenos, akmenys, stogo liekanos pasieniais sudaro iki 1—1,2 m storio sluoksnį, o šiauriniame priestate — net iki 1,5—1,8 m storio. Griuvenos, kai kur ir suskilusių sienų viršus apaugęs vešliais krūmais, dilgėlėmis, medeliais (viduje jie beveik siekia išlikusių sienų viršų).

Rastas apvalytas tik pastato vakarinis galas iš lauko pusės (1954 m., ruošiantis jubiliejinėms iškilmėms, buvo kiek tvarkyta pastato aplinka).

Darbu eiga. Visų pirma pradėta valyti pastato išorė, paskui iškirsti krūmai jo viduje. Tik iškirtus krūmus pasieniais lauke ir viduje, buvo galima išvalyti priėjimą dar prie dvejų durų ir pro jas išgabenti griuvenas. Pastato valymas iš vidaus ir iš lauko truko nuo birželio 22 iki 27 dienos.

Valomo prieangio (bokšto) grindų centre išryškėjo 2,1—2 m ilgio ir 90 cm pločio duobė: čia buvo išluptos plytos ir perkasta žemė. Šiauriniame priestate rasta sveikų grindų, nemažai jų iš plytų, užglaisytų cementu.

Rytiniame gale pristatytoje bažnyčios zakristijoje buvusios medinės grindys neišliko. Po jomis žemė perkasta, sumaišyta.

Bažnyčios navoje grindų rasta tik 1—1,5 m pločio ruožu pagal šonines sienas ir vakariniu pasieniu bei apie 50—60 cm ruožu apie altoriaus pamatus. Visa likusi bažnyčios dalis be grindų, ir čia iškasta įvairaus dydžio duobių, kurių ne viena užpilta ar užslinkusi. Dauguma jų iškasta dar tada, kai bažnyčia tebebuvo su stogu, o kai kurios — vos prieš keletą metų ir paliktos neužkastos. Jos nuo vandens bemaž užslinkusios, užversotos čerpių nuolaužomis.

Aslos griuvenos — iš sienų išvirtę akmenys, plytos, skiedinio gabalai, apipuvę lentgaliai, čerpių skalda. Galuose tarp griuvenų gausiau plytų iš čia įvirtusių galinių plytinių frontonų. Tarp griuvenų yra nemaža žmonių kaulų.

Vietinių gyventojų pasakojimais, grindys buvusios iš plytų. Pasieniais kai kur asla kloja lygiomis čerpėmis ir užglaistyta skiediniu.

Zinoma, kad išlikę senieji vietiniai gyventojai apie 1946—1947 m. naujai atsikėlusiams pripasakoję, neva bažnyčioje esą paslėpti kažkokie lobiai. Jų įnirtingai ir ieškota, kol nuvirto stogas ir net vėliau. Tada buvo išluptos grindys, kasamos duobės ir vis ieškota tariamų lobių. Tad beveik visame bažnyčios viduje ir visoje zakristijoje žiojėjo įvairaus gylio ir dydžio duobės. Šitaip savavališkai kasinėjami kapai buvo suardyti ir atskiri kaulai atsidūrė griuvenose.

Valant griuvenas, stengtasi surinkti buvusių vitražų likučius, durų apkaustus, kablius ir panašius daiktus, kurie padėtų atkurti bažnyčios vaizdą.

Išvalius griuvenas ir augmeniją, pereita prie pastato vidaus ir aplinkos tyrimo. Pagrindiniai tyrinėjimų bei kasinėjimų darbai vyko nuo birželio 28 iki liepos 6 d. Vėliau, liepos 7—9 d., buvo užpiltos duobės, asla išžvyruota, aptvarkyta aplinka.

Vyko dvejopi tyrimo darbai. Pirmiausia buvo ieškoma duomenų apie pastato architektūrą (nuvalytas nuvirtusio vakarinio frontono fragmentas, nustatyta, kur stovėjo galerijos stulpai, altorius, surasti senosios bažnyčios pamatai, iširta jų būklė, gylis ir pan.). Be šių darbų, stengtasi atidengti bažnyčioje buvusių kapų dalį, atskleisti laidojimo ypatumus (gylį, kryptį, karstų formą ir t. t.), mėginta ieškoti ir K. Donelaičio palaikų.

Visiems šiems darbams, ypač kapų atidengimo ir tyrimo, labai trukdė tai, kad K. Donelaičio laikų bažnyčia buvo pastatyta ant senųjų pamatų, o mirusieji laidoti ir senojoje, ir naujojoje bažnyčioje (jos viduje, po grindimis iškastose duobėse), ir tai, kad, savavališkai kažkam kasinėjant, buvo ištisai perkasti ir sujaukti viršutiniai sluoksniai, žemė permaišyta. Nepaliesti buvo likę tik giliausi palaidojimai.

Bažnyčia pastatyta molingoje kalvoje. Keliolika metų ji buvo be stogo. Per tą laiką viduje žemė peršlapo, prisigėrė drėgmės, molis susimaišė su puvenomis, plytgaliais, žmonių kaulais, medžio gabalais. Čia aptikta smulkių monetų, karstų metalinių rankenų.

Atidengus dalį kapų, 1967 m. liepos 3 d. buvo atvykusi komisija, kurią sudarė filol. dr. L. Gineitis, Paminklų apsaugos ir muziejų valdybos viršininkas J. Glemža, filol. kand. K. Doveika, filol. dr. J. Lebedys, doc. J. Mar-

kulis, medicinos dr. J. Nainys. Komisija susipažino su darbu, rekomendavo kasinėti dar didesnę plotą, apžiūrėjo atidengtus kapus, preliminariai išmatavo rastus griaučius, nustatė mirusiųjų amžių ir lytį.

I. KAI KURIE DUOMENYS APIE PASTATĄ

Pamatai. Norint nustatyti, kokio storio buvo pastato pamatai ir kiek jie įleisti žemėn, ties bažnyčios pietinės sienos viduriniu langu iškastas 2×6 m šūrfas. 40—50 cm gylyje 80 cm atstumu nuo pamatų rasti sunykusios kaulolės fragmentai. Jokių kitų daiktų čia neužtikta.

Pamatai mūryti iš akmenų. Jie kiek platesni negu sienos, išorėje yra 45 cm pločio banketė. Čia pamatai įleisti apie 1,7 m.

Vidujinis pamatų kraštas ne toks lygus kaip išorinis, mūrijimas padrieksnis.

Rūsiai. Tiriant bažnyčios pamatus, ieškant galeriją rėmusių stulpų pamatų ir K. Donelaičio palaikų, bažnyčios viduje daugelyje vietų asla buvo perkasta 1,5—1,7 m gyliu. Nei prie pamatų, nei prie stulpų nerasta jokių žymių, kad po bažnyčia būtų rūsijų, nėra ne tik skliautų, bet ir jų atramų prie šoninių sienų pamatų.

Mirusieji laidoti ne rūsiuose, o tiesiog bažnyčios asloje iškastose duobėse, grindis atlapus. Taigi nei senoji, nei 1756 m. K. Donelaičio statyta bažnyčia rūsijų neturėjo. Pasakojimai, kad bažnyčios pamatuose buvęs rūsių langelis, niekuo nepagrįsti.

Grindys. Bažnyčios prieangyje — bokšto viduje išlikusios paprastų raudonų plytų, skiediniu neužglaistytos grindys. Jos suardytos tik pačiame prieangio centre, kasant keturkampę duobę.

Navoje pasieniais klotos tik plokščios čerpės, galimas dalykas, likusios nuo senosios bažnyčios stogo. Čerpės viršuje užglaistytos ištisiniu 1—2 cm storio cemento sluoksniu. Po čerpėmis nežymus smėlio sluoksnelis. Vidinė dalis grįsta plytomis. Jos paprastos, pailgos, kaip ir sienų; yra ir plokštesnių kvadratinėjų plytų. Tačiau tiek vienu, tiek kitu išlikę tik nedideliuose ploteliuose, o kitur išluptos. Plytos iš viršaus apipiltos cemento skiediniu.

Bažnyčios altoriaus dalyje, net pasieniais, visai nerasta grindų žymių, išskyrus plotelį apie altoriaus pamatus. Galimas dalykas, kad šioje bažnyčios vietoje būtų medinių grindų.

Atrodytų, kad 1756 m. statyta bažnyčia buvo grįsta čerpėmis ir plytomis. Po tokiomis grindimis patogiu buvo laidoti mirusiuosius, nes po laidotuvių jas lengvai galima sutvarkyti. Tik turbūt po 1780 m., uždraudus laidoti bažnyčios viduje, plytos buvo užglaistytos cemento skiediniu, kad iš apačios neitų kvapai, drėgmė.

Šiauriniame bažnyčios prieangyje taip pat išlikusios plytų grindys. Nemaža jų dalis užglaistyta skiediniu.

Zakristijoje būtų medinių grindų. Sienose dar žymūs grindų lentų pėdsakai.

Altoriaus pamatai. Bažnyčios šiaurės rytų gale, ties navos viduriu, išlikusios altoriaus plytinių pamatų liekanos. Jos stovi ant plytomis grįstos aslos apie 1,2 m nuo bažnyčios galinės sienos. Altoriaus pamatus sudaro

iš plytų mūrytas keturkampis rentinys, pripildytas žemių. Galimas dalykas, jog anksčiau šio rentinio būta aukštesnio.

Altoriaus pamatų galuose yra nedideli iš plytų mūryti tarsi kontraforseliai, galbūt prie altoriaus buvusių stulpų ar kitų papuošimų atramėlės.

Pamatų galuose kai kur dar išlikęs tamsiai rudos spalvos tinko sluoksnelis. Taigi galima manyti, kad pamatai buvo ne tik tinkuoti, bet ir rudai dažyti.

Altoriaus pamatai yra stačiakampio formos, 2,2 m ilgio, 1,25 m pločio, 60 cm aukščio. Galuose 25 cm nuo pamatų priekinio krašto, yra 55×53 cm vadinamieji kontraforsai. Jie smarkiai apirę, išlikę tik per 1—2 plytų storį.

Altoriaus pamatų šiaurės rytų kraštas prie kampų turi po 37×28 cm kontraforsus, kurie nuo pamatų galų išorėn išsikiša tik 3 cm.

Altoriaus pamatai stovi ant 3,1×3 m pločio plytų grindinio, užimdami jo dalį. Pats grindinys — dalis didelės presbiterijos, kuri pagal šiaurės rytų galinę sieną buvo apie 5,85 m pločio. Plytų grindinio aslos vakarinis kraštas smarkiai apiręs, nes grindys čia įdubusios (1)*.

Ir čia, prie altoriaus, pamatų grindims naudotos paprastos, pailgos, ir kvadratinės 23,5×24 cm plytos.

Altoriaus pamatuose sumūrytos 28×13,5×6,5 cm, 29×13,5×7 cm plytos.

Galerijos ir choras. Bažnyčios vakarinė galinė siena ir šoninės sienos vidaus pusėje 2,7—2,9 m aukštyje nuo aslos turi nedidelį karnizą, kuris buvo choro ir šoninių galerijų (jos iš dalies dengė bažnyčios langus) atrama. Bažnyčios viduje, abiejuose kampuose prie įėjimo, tinke išlikę buvusių laiptų pėdsakai. Iš sienų tinko sluoksnyje likusių rąstų pėdsakų matyti, kad į galerijas ir chorą vedę 90 cm pločio laiptai iš pradžių ėjo pagal galinę sieną. Pagal vakarinę sieną 1 m aukštyje (nuo aslos) buvusi 1,25 m ilgio ir 90 cm pločio keturkampė aikštelė, o nuo jos aukštyn laiptų dalis ėjo jau pagal šonines sienas, ir iš dalies, prie šiaurės vakarų ir pietvakarių kampo, jie dengė šoninius langus. Laiptai daryti iš keturkampių tašytų apie 28 cm storio rąstų.

Laiptų vieta prie vidaus sienų rodytų, kad bažnyčia buvo tinkuojama, jau pastačius laiptus.

Jei choro ir šoninių galerijų vienas kraštas rėmėsi į bažnyčios sienose paliktą karnizą, tai kitas kraštas turėjo laikytis ant stulpų. Jų žymių bažnyčioje jau nebeliko. Todėl reikėjo rasti buvusių stulpų pamatus.

Bažnyčioje po griuvenomis, kai kur po nežymiu žemių sluoksniu, rasti buvusių stulpų ir sienelių pamatai. Jie parodė, kad chorą pagal vakarinę galinę sieną rėmė bažnyčioje lygiagrečiai galinei sienai išmūryta apie 85 cm storio siena. Išlikę šios sienos pamatai yra apie 2,8—2,85 m atstumu nuo galinės sienos. Pamatai mūryti netvarkingai iš akmenų ir plytų, apačioje yra apie 1,5 m pločio. Jų šiaurinis galas yra 2,45 m nuo šoninės sienos, pietinis — 2,35 m nuo sienos.

Šie pamatai nėra ištisiniai, bet susideda iš dviejų stačiu kampu laužtų „L“ formos linijų, kurių ilgosios dalys lygiagretės bažnyčios galinei sienai, o trumposios eina išilgai bažnyčios navos ties jos viduriu. Taigi į dešinę

* Čia ir toliau tekste skliausteliuose nurodomas eilinis nuotraukos numeris.— Red.

nuo įėjimo išlikusi 3,25 m ilgio pamatų dalis, įleista į žemę apie 60 cm. Nuo šiaurinio galo 1,45 m ilgio pamatų dalis pasuka išilgai bažnyčios navos. Jie 1,35 m pločio, o ant jų stovėjusi siena galėjo būti apie 85 cm storio (2).

Į kairę nuo pagrindinio įėjimo yra kita panaši pamatų dalis. Tarp abiejų „L“ formos pamatų lieka tik 1,1 m pločio tarpas. Tačiau ant pamatų stovėjusios sienelės buvo plonesnės negu pamatai, ir tarp abiejų išilgai navos ėjusių sienų liko 1,6 m pločio tarpas — įėjimas.

Vadinasi, chorą rėmė abipus įėjimo stovėjusios 3,25 m ilgio ir apie 85 cm storio sienelės, tarp kurių viduryje liko 1,6 m pločio tarpas — įėjimas į pagrindinę navos dalį.

Taigi choro galerija buvo iki 3,6—3,7 m pločio (2,8 m atstumas nuo galinės sienos + 85 cm storio atraminė siena).

Sonines galerijas rėmė trys poros stambių keturkampių stulpų. Išliko mūriniai jų pamatai. Šie yra keturkampiai, nevienodai giliai įleisti, mūryti iš akmenų. Kai kur virš jų išlikę keturkampiai plytų grindinėliai. Dviejų stulpų pamatai (bažnyčios šiaurinėje dalyje, arčiau altoriaus) atkasti ištiesai, kitų dviejų arčiau altoriaus stovėjusių stulpų pamatų atkastas tik viršus ir vienas arba du šonai, o arčiausiai durų stovėjusios stulpų poros — tik pamatų viršus.

Giliausiai įleisti ir tvarkingiausiai išmūryti pamatai stulpo, stovėjusio prie altoriaus dešinėje (pietinėje) pusėje. Jie įleisti net 1,3 m gyliu, akmenys surišti skiediniu iki pat apačios. Tuo tarpu kitų trijų stulpų pamatai įleisti tik 60—70 cm, t. y. jie nesiekia neliečtos žemės, ir po kai kuriais matyti dar ankstesnių kapų žymės.

Visi pamatai keturkampiai, iš įvairaus dydžio akmenų. Pamatai nuo 1,3×1,15 m iki 1,3×1,25 m dydžio. Kai kur virš pamatų dar išlikę keturkampiai 90×95 cm dydžio plytų grindinėliai, mūryti iš 30×14 cm, 28×15,5 cm ir panašaus dydžio plytų (3).

Pirmoji stulpų pora (prie altoriaus) stovėjo 3,8 m nuo bažnyčios galinės sienos ir 2,5 m nuo šoninių sienų. Antroji pora stulpų stovėjo 3,3 m nuo pirmosios į vakarus, trečioji — 3,5 m nuo antrosios poros.

Taigi šoninės galerijos buvusios gana plačios (iki 3,5 m).

Tarp abiejų stulpų eilių pagrindinė navos dalis buvo apie 5,1—5,2 m pločio.

Atkasus galerijos stulpų pamatus, krinta į akis tai, kad chorą ir galerijas rėmę stulpai bei sienos statyti nepaisant pastato šoninių langų, iš dalies jie turėjo užstoti tuos langus. Nesiderina jų išdėstymas netgi su šiaurinėmis bažnyčios durimis.

Dabartiniai vietiniai gyventojai tvirtina, kad 1946—1949 m., kai pastatas tebeturėjo stogą, duris ir langus, jo viduje nebuvo nei galerijų, nei stulpų. Todėl galima spėti, kad ne tik galerijos, bet ir jas laikę stulpai buvo mediniai ir karo metu sąlygomis, matyt, sunaudoti kurui.

Lieka neaišku, ar stulpai rėmė ir laikė tik galerijas, ar ir pastato skliautus. (lubas).

Stogas. Visa bažnyčios asla buvo užklotą įvirtusio stogo čerpių trupiniais, tarp jų likę dar keli apipuvusių gegnių gabalai. Bažnyčia buvo dengta vadinamosiomis olandiškoms čerpėmis.

Stogo būta dvišlaičio. Tai liudija šiaurės rytų galo pietinio kampo viršuje išlikęs iš plytų mūryto frontono gabaliukas ir bažnyčion įvirtusių frontonų liekanos. Šiaurės rytinio galo frontonas griudamas visai subyrėjo ir viduje sudarė gana storą griuvenų sluoksnį. Jis suiro, nes griuvo ant ne-lygios aslos, iš dalies ant altoriaus pamatų. Be to, ant jo liekanų iš viršaus vėliau nuriudėjo nemaža stambių akmenų.

Tačiau navos šiaurės vakariniame kampe, po griuvenomis kairėje bokšto pusėje, išliko buvusio frontono fragmentas. Jis nuvirtęs jau stogui įgriuvus ir gulėjo 3,6 m nuo pastato galinės sienos ir 75 cm nuo šiaurinės sienos. Frontonas mūrytas tik iš plytų, o sienos yra ir iš akmenų, ir iš plytų. Įvirtusio frontono išliko dar 16 eilių plytų (apie 2 m aukščio). Frontono šoninis kraštas sustiprintas trimis eilėmis įstrižai įmūrytų plytų ($29 \times 14,5 \times 6 - 6,5$ cm dydžio). Stogo šlaitas turėjo kilti maždaug 60° kampu. Taigi bažnyčia turėjo gana aukštą stogą.

Frontono dalis, įvirtusi į bažnyčios pietvakarinį kampą, — suardyta. Plytos kažkieno kadaise išluptos ir dailiai keturkampiu suštabeliuotos, tarsi paruoštos vežti. Galimas dalykas, dalis jų ir išvežta.

Paskutiniaisiais metais, kol bažnyčios stogas buvo nenugriuvęs, prie jo kabojo pastogių skardiniai loveliai ir skardiniai vamzdžiai, pritvirtinti geležinėmis rinkėmis prie sienų. Jų liekanų rasta šiaurinio prieangio griuvenose.

Stogo kraigui naudotos stambios lovelio formos čerpės.

Langai. Kasinėjant apsilankę vietos gyventojai pasakojo, kad bažnyčia kurį laiką dar stovėjusi su langais. Jie buvę iš nedidelių, įvairiaspalvių stiklelių. Išdaužytų langų šukėmis žaisdavę vaikai.

Iš tikrųjų tuos pasakojimus patvirtina smulkios buvusių vitražų šukės ties bažnyčios šiaurės rytų gale buvusiais langais (prie altoriaus). Čia rasta keletas stačiakampių įvairaus dydžio tamsiai žalio, mėlyno, rudo, rusvo stiklo gabaliukų. Aptikta jų ir netaisyklingos formos. Kai kurie stikliai turi ornamentą (žvaigždutes ir pan.).

Be to, rasta ir keletas stiklo gabaliukų su alavinių rėmelių liekanomis. Atrodytų, kad sudėtingo rašto vitražas buvo sudarytas iš alaviniuose rėmeliuose įtvirtintų stiklo gabaliukų ir tik po to įstatytas į medinius rėmus. Be to, matyt, išimti ir atiduoti metalo laužo rinkėjams.

Sildymas. Bažnyčios viduje, dešinėje pusėje (prie pietinės sienos) šalia antrojo lango būta krosnies su tiesiai aukštynėjusiu, prie sienos priglundusiu dūmtraukiu. Atrodo, kad čia, ant žemo plytų pamato, stovėjo stambio cilindro formos geležinė krosnis. Sudaužytos krosnies gabalai išmėtyti įvairiose vietose, o aukščiau galerijos lygio, sienoje, matyti juodas, vertikalus suodžių ruožas.

Galimas dalykas, kad kita panaši krosnis stovėjo kairėje šoninių durų pusėje (į rytus nuo durų). Čia irgi pastebėtas aprūkęs sienos ruoželis.

Šilumos į vidų, matyt, patekdavo ir iš stambios, prieangyje stovėjusios krosnies.

Galimas ir toks atvejis, kad metalinės krosnys buvo pastatytos tik laikinai karo metų žiemą. Tačiau abejotina, kad tokiu atveju dūmtrau-

kiai būtų išvesti pro lubas ir stogą; laikinų krosnių dūmtraukiai dažniausiai iškišami pro langus.

Zakristija. Už altoriaus pamatų, bažnyčios šiaurės rytinio galo sienoje, yra 1,07 m pločio ir 1,8 m aukščio, viršuje lanku suskliausta durų anga. Ji ne pačiame galinės sienos centre, o arčiau šiaurinio kampo. Galinė bažnyčios siena yra 95 cm storio, ir durų anga veda į zakristiją, stovinčią bažnyčios šiaurės rytų gale; iš lauko panaši į apsidą.

Glefi yra zakristijos pusėje. Čia abiejose durų pusėse išlikę įmūryti vyrių kabliai, vadinasi, šios siauros durys buvusios dvipusės.

Pačiame galinės sienos viduryje, maždaug 2 m aukščio nuo aslos, yra 77 cm pločio ir 1,8 m aukščio keturkampė durų anga, viršuje perdengta lentomis. Ji, matyt, vedė į virš altoriaus buvusią sakyklą.

Zakristija viduje $3,8 \times 3,8$ m dydžio, tinkuota, galbūt net kelis kartus; tinka 2—3 cm storio.

Durys iš lauko į zakristiją yra pietinėje sienoje, 87 cm nuo šiaurės rytų galo. Jos taip pat 1,07 m pločio, be glefų.

Ties galinės, šiaurinės, sienos viduriu stovėjusi 1,3 m aukščio ir apie 1 m pločio krosnis ar židyns.

Zakristijos sienos 65 cm storio. Šiaurinėje sienoje (priešais lauko duris), 1,75 m aukštyje nuo aslos, yra nedidelis langas, kurio forma derinta su bažnyčios bokšto pirmojo aukšto langais.

Šiaurinis prieangis. Bažnyčios šiaurinės sienos viduryje, ties viduriniu langu, tarsi vėliau iškirstos plačios durys ir ties jomis pristatytas nedidelis keturkampis priestatas, kurio sienos nuvirtusios beveik iki palangių, o šiaurinės sienos netgi dar žemiau. Kadangi ir bažnyčios šoninė siena čia labai smarkiai išgriuvusi, lieka neaišku, ar šoninės durys buvo tik galerijos aukščio ar žemesnės.

Bažnyčios šiaurinių durų anga — 1,97 m pločio, be glefų. Sienos išorėje 25 cm virš grindų, abiejose durų pusėse sienoje įmūrytos po 15 cm pločio ir 11 cm aukščio kaladėlės. Jos yra prie pat angos krašto, įleistos į sieną 25 cm. Į šias kaladėles įkalti kabliai suveriamų durų vyriams.

Durų angos apačioje yra 7 cm pločio ir 5 cm aukščio cementinis slenkstis.

Prieangis už durų — 4,6 m ilgio ir 2,6 m pločio. Jo vakarinėje sienoje buvo langas. Šiaurinėje sienoje lango angos žymės jau neišlikusios, siena nuardyta žemiau lango.

Rytinėje sienoje buvusios 1,55 m pločio durys su mediniu 26 cm pločio slenkščiu. Išorinėje sienos pusėje durų anga turi glefus, kuriuose 25—27 cm virš grindų įtvirtinti masyvūs geležiniai kabliai durų vyriams. Už durų prie pamato padėtas platus akmeninis laiptas.

Kad laukijos durys buvo žymiai masyvesnės negu iš prieangio į bažnyčią, rodo daug stambesni jų vyrių kabliai.

Prieangio sienos mūrytos iš akmenų ir plytų, bet plonesnės negu pačios bažnyčios sienos.

Visas prieangis išgrįstas plytomis, daug jų užglaistyta skiediniu. Tik prieangio vakariniame kampe grindys be glaišto. Atrodo, kad prieangio kampe bus stovėjusi gana didelė krosnis (asloje likę šiek tiek degusių).

Senosios bažnyčios pamatai. Rašytinės žinios liudija, kad 1756 m. statyta bažnyčia buvo trumpesnė už anksčiau čia stovėjusią, 1682 m. statytą karkasinę bažnyčią. Architektai pageidavo surasti senosios (1682—1756 m.) bažnyčios pamatų liekanas, nes nežinomas nei jos plotis, nei forma, nei kur ji iš tikrųjų stovėjo. Pagaliau jei ir 1756 m. statyta bažnyčia yra toje pačioje vietoje, tai iš kurio galo ji buvo sutrumpinta?

Remiantis bažnyčios išplanavimu, spėtina, kad jei ir senoji bažnyčia stovėjo toje pačioje vietoje, tai ji ilgesnė galėjo būti tik rytų kryptimi, nes čia tęsiasi lygi aukštuma, o ties jos vakariniu galu prasideda nuolaidėjantis kalvos šlaitas.

Norint nustatyti, kur stovėjo senoji bažnyčia, kokio dydžio ji buvo ir koks jos santykis su naująja bažnyčia, iškasti du šurfai prie bažnyčios rytinio galo kampų. Šurfai nevienodo dydžio. Didesnis iškastas prie šiaurinio kampo, nes prie pietinio kampo kasti trukdė dideli medžiai.

a) Prie bažnyčios rytinio galo šiaurinio kampo iškastas 3×8 m šurfas, kurio galas remiasi į bažnyčios galinę sieną 2 m pločiu, o 1 m yra jau už bažnyčios šoninės sienos krašto. Spėjama, kad bažnyčia galėjo būti ne tik ilgesnė, bet ir platesnė.

Kasant paaiškėjo, kad iki kasinėjimų žemės paviršiuje matomas stambus kampinis akmuo stovi ant didelio plokščio apskaldyto akmens, kurio paviršiaus plotas apie 80×85 cm. Šio akmens 45 cm pločio kraštas lieka bažnyčios sienos šono išorėje ir sudaro šios sienos pamatų banketę. Taigi ir šiaurinės sienos pamatai yra 1,6 m storio. Giliau pamatai mūryti iš smulkesnių akmenų.

Panašūs yra ir 1756 m. statytos bažnyčios galinės rytinės sienos pamatai. Jie taip pat turi 50—60 cm pločio iš akmenų mūrytą banketę. Taigi pamatai žymiai storesni už sieną. Banketės viršus čia 40—45 cm žemiau už cokolinį karnizą.

Tiriamame plote atkasti ir ankstesniojo pastato pamatų likučiai. Jie rasti 90 cm nuo dabartinės bažnyčios šiaurinio kampo į pietus. Čia likusi akmenų eilė rytų-vakarų kryptimi, kaip ir dabar stovinti bažnyčia. Pro tarpiais padėti labai stambūs akmenys, tarp jų sumesti smulkesni. Kai kur ant didžiųjų akmenų paviršiaus matyti skiedinio žymių, rodančių, kad siena buvo apie 40 cm storio.

Tiriamame plote dar atkastos 6,2 m ilgio tiesios sienos pamatų liekanos. Jas sudarė 6 stambūs akmenys ir tarp jų esantys smulkesni akmenys. Ant pirmojo, apie 70 cm skersmens akmens, rasta dar keletas skiediniu pripildytų smulkesnių akmenų, 30 cm protarpis užpildytas 15—20 cm skersmens akmenimis. Toliau padėtas 90×60 cm akmuo skersai sienos krypties. Ant jo šiaurės vakarų krašto gulėjo dar vienas mažesnis akmuo. Po jo 1,1 m tarpas primestas akmenų, o giliau matyti apie 70 cm skersmens akmuo. Už 25 cm tarpo vėl 55 cm skersmens akmuo. Už 25 cm tarpo vėl 55 cm skersmens akmuo plokščiu viršumi, o 15 cm tarpas vėl primestas smulkesnių akmenų. Toliau vėl 80×90 cm plokščias akmuo su skiedinio žymėmis viršuje. Už 15 cm tarpo guli dar vienas stambus $1,1 \times 0,85$ m akmuo.

Iki šio akmens dabar stovinčios bažnyčios šoninės sienos ir atkastųjų pamatų kryptis sutampa. Tai rodytų, kad senoji bažnyčia stovėjo toje

pačioje vietoje, kaip ir 1756 m. statytoji, bet buvo siauresnė ir ilgesnė rytų kryptimi.

Nuo minėto akmens toliau pamatai krauti iš žymiai smulkesnių akmenų ir lanku pasuka į pietryčius. Matyt, rytiniame gale senoji bažnyčia turėjo apskritą ar daugiakampę apsidą.

b) Prie bažnyčios rytinio galo, ties pietiniu kampu, iškastas apie $3 \times 3,5$ m šurfas. Kasinėjimo rezultatai panašūs, kaip ir prie šiaurinio kampo.

Ir čia bažnyčios šiaurinės sienos pamatai turi 50—55 cm pločio banketę, kuri yra 35—50 cm žemiau už dabartinį žemės paviršių.

Šalia banketės dar yra 60—80 cm pločio grindinio iš 30—40 cm skersmens akmenų, tarp kurių primesta apskaldytų akmenų.

Tik 1,4 m nuo dabar tebestovinčios bažnyčios rytinio galo iš po grindinio išsikiša senosios bažnyčios šoninės sienos pamatai. Jie kiek geriau išlikę negu šiaurinės sienos pamatai ir eina apie 50 cm šiauriau negu dabar stovinčios bažnyčios sienos išorinis kraštas. Taigi ir iš šio šono naujoji bažnyčia kiek paplatinta.

Pietinės sienos pamatus sudaro eilė stambių 60—80 cm skersmens akmenų, ant kurių kloti antra eilė dailesnių, plokštesnių. Jie surišti skiediniu. Sieną galėjo būti apie 60—65 cm storio. Atkasta tik dviejų m ilgio pamatų dalis. Jų apačia yra 60—65 cm, o viršus kai kur tik 5—10 cm gylyje.

Tad abu šurfai ties bažnyčios rytinio galo kampais parodė, kad senoji bažnyčia stovėjo toje pačioje vietoje, buvo ilgesnė šiaurės rytų kryptimi, bet išorėje siauresnė apie 1,4 m. Jos vidus beveik tokio pat pločio, kaip ir dabartinės, tik pastarosios sienos storesnės. Senoji bažnyčia stovėjo ant siaurų, negiliai įleistų ir nerūpestingai mūrytų pamatų. Jos sienos galėjo būti apie 60 cm storio, gal kiek plonesnės — taigi tik per 1,5—2 plytas.

Matyt, kaip tik dėl to, kad nerūpestingai kloti pamatai, plonos sienos jau po 60—70 metų smarkiai apiro, ir bažnyčią reikėjo perstatyti.

Naujajai bažnyčiai senieji pamatai netiko — buvo per silpni, todėl naujieji pamatai buvo žymiai giliau įleisti, platesni ir akmenys išties surišti skiediniu.

Apsidos pamatų paieškos parodė, kad lanku einančios rytinės galinės senosios bažnyčios sienos apie 90 cm storio pamatai yra iš smulkių akmenų ir plytelių, surišti kalkių skiediniu. Jų išorinis kraštas yra apie 8,2 m nuo dabartinės bažnyčios zakristijos galo. Taigi senoji bažnyčia buvo žymiai ilgesnė.

II. KAPAI

Pirmiausia stengtasi surasti buvusios bažnyčios galerijų ir choro stulpų pamatus, o paskui nustatyti, kur buvo rūšiai ir pagaliau K. Donelaičio kapas. Bažnyčioje aptikta 25 nebloginiai ar visai gerai išlikę kapai ir daugiau kaip 30 sunaikintų kapų (4).

Kapų ieškota beveik išimtinai bažnyčios viduje. Tik liepos 3 dieną Lietuvos TSR kultūros ministerijos Paminkų apsaugos ir muziejų valdybos

viršininko J. Glemžos pageidavimu už K. Donelaičio paminklinio akmenų tarp keturių ten augančių ąžuolų iškasta 1 m pločio 6 m ilgio ir 1,5 m gylio tranšėja. Žmonės pasakojo, kad čia, tarp ąžuolų, stovėjęs didelis geležinis kryžius, buvęs matomas rūsio langas ir t. t. Manyta, kad čia gali būti vietinių amtonų šeimininis rūsys. Tačiau iškastoje tranšėjoje jokių rūsio žymių nerasta.

Bažnyčioje kapai atrodė taip.

Kapas Nr. 1. Pradėjus kasti centrinę navos dalį, prie altoriaus 40—45 cm gylyje aptikta keturkampės plytinės kameros liekanų. Jos sienos mūrytos dedant plytas išilgai, vadinasi, tėra pusės plytos storio; plytos surištos labai silpnu skiediniu, todėl blogai išsilaikiusios. Kiek geriau išlikusios galinės sienos. Giliau įsikalus, kameros kontūrai ryškesni.

Kameros rytinė galinė siena yra 40 cm nuo altoriaus pamatų, o jos viršus — apie 45 cm po plytų asla prie altoriaus. Jos apačia pasiekta 1,7 cm gylyje nuo plytų aslos prie altoriaus. Gerai išlikę tik kampai, o pati siena, spaudžiama žemės, iš rytų pusės įlinkusi į kameros vidų; viduryje jos visai nėra. Prie altoriaus išlikusi rytinė galinė kameros siena yra 1,25 m aukščiau ir 1,75 m ilgio viduje. Iš išorės ji neatkasta.

Geriausiai išsilaikiusi kameros vakarinė galinė siena. Ji 1,4 m aukščio, bet, galimas dalykas, buvusi aukštesnė, nes ant viršutinių plytų yra kalkių skiedinio. Geriau išlikęs pietvakarių kampas. Šiaurės vakarų kampas nuiręs maždaug iki 1,2—1,3 m gylio. Vakarinė galinė siena išorėje yra 2,05 m ilgio, o viduje — 1,8 m (4).

Soninės sienos daug blogiau išlikusios. Pietinė smarkiai išlenkta ir beveik ištiesai išgriuvusi. Šiaurinė kiek mažiau išlenkta, bet arčiau šiaurės vakarų kampo smarkiai suirusi.

Kamera stovi pačiame navos centre, prie altoriaus. Jos šiaurinis išorinis kraštas yra 1,25 m nuo gretimo galerijos stulpo pamatų, o pietinis kraštas — 1,35 m nuo kito stulpo pamatų. Kamera pilna maišytos žemės, kurioje apstu žmonių kaulų, plytgalų, apipuvusių medžio gabaliukų.

Į pietus nuo kameros 65 cm gylyje aptiktas nejudintas žemės paviršius. Čia nedideliame plote tarp kameros pietinės sienelės ir gretimo stulpo pamatų dar giliau prieita prie tvirto, natūralaus molio. Tuo tarpu į šiaurę ir į vakarus nuo kameros žemė visur daug kartų perkasinėta, joje apstu plytgalų, čerpių gabalų, apipuvusių medžio trupinių, žmonių kaulų, smulkių monetų. Kiek į pietvakarius — didžiulė, neseniai lobio ieškotojų iškasta apie 1,5 m gylio baigianti užslinkti duobė.

Svariau nuvalius kameros liekanas, paaiškėjo, kad rytinėje jos sienoje, beveik ties viduriu, 35—40 cm nuo šiaurinio kampo ir 50 cm nuo jos pietryčių kampo, trūksta 90 cm mūro gabalo (5). Rytinė siena sveika teišlikusi 1,5 m gylyje nuo bažnyčios aslos, arba 1,15 m žemiau už aukščiausiai išlikusią šios sienos dalį.

Paaiškėjo, kad 1,45 m gylyje pietinė pietrytinė siena yra beveik išvirtusi iš pamatų: slegiama išorės žemės, ji įvirto kameron. Išlikusios tik 4—5 apatinės plytų eilės, kurių viršutinė pasistūmusi į vidų apie 30 cm. Kita šios sienos dalis neišlikusi.

Beveik pačiame kameros centre, 1 m gylyje, kiek tamsesnėmis supuvusio medžio juostelėmis išryškėjo karsto kontūrai. Karsto vakarinis galas

65 cm pločio ir yra apie 50 cm nuo kameros šiaurinės sienos. Rytinis karsto galas — apie 40 cm nuo kameros sienos.

Vakariniame karsto gale rasta mirusiojo kaukolė, paskui ir visi griaučiai. Mirusysis laidotas kaip įprasta: aukštiekninkas, kojomis į altorių, ties dubeniu sudėtomis rankomis (7, 6).

Karstas visiškai sunykęs, be apkaustymų. Jokių įkapių likučių prie griaučių nerasta. Karstas beveik 2,05 m ilgio.

Prie karsto kojūgalio, iš šono, rasta geležinė rankena. Tačiau paaiškėjo, kad ji atsitiktinė, ne šio karsto. Karsto kojūgalis yra 13 cm nuo galinės sienos, galvūgalis — 10 cm nuo kameros galinės sienos ir 78 cm nuo jos pietinio kampo. Taigi karstas yra kiek arčiau šiaurinės sienos (8).

Po mirusiojo kaukolė giliau matyti plyta, o po jo kojomis, 1,10 m nuo tos plytos, guli kita kvadratinė plyta maždaug 45 cm atstumu nuo kojūgalio. Mirusysis buvęs palaidotas 1,45 m gylyje.

Išėjus kapo Nr. 1 griaučius, kameros dugną užpildanti žemė pamažu pašalinta. Ir toliau rasta plytgalų, pavienių sveikų ir sulaužytų žmonių kaulų.

Šiaurinėje kameros dalyje, 1,7 m gylyje, pasiektas dugnas — tvirtas, kietas nejudintas molis. Jis kol kas atidengtas tik 70 cm pločiu. Tuo tarpu kameros pietinė dalis dar tebėra pilna žemių, griuvenų ir kaulų. Nejudintame grunte ji sudaro 2,1 m ilgio ir 1 m pločio dėmę. Tai ankstesnės — dar iki kameros išmūrijimo iškastos kapo duobės dugnas. Į ją iš pamatų nuvirto ir įslinko ant pat krašto pastatytoji siena (9).

Kameros dugne iš plytų išmūrytos dvi žemos skersinės pertvarėlės karstui pastatyti, kad jo nereikėtų dėti tiesiog ant žemės.

Rytinė pertvarėlė (atrama) išmūryta ne visai lygiagrečiai kameros rytinio galo sienai: šiauriniame pakraštyje ji yra 49 cm nuo kameros kampo, pietiniame — 55—57 cm. Atrama mūryta iš kvadratinė ir paprastų pailgų plytų. Jos aukštis — dviejų plytų storio, plotis — per vieną plytą.

Panaši ir vakarinė atrama, esanti 28—30 cm nuo kameros galo. Atstumas tarp abiejų pertvarėlių kameros šiauriniame pakraštyje — apie 1,2 m.

Sienos krautos ant tvirto grunto kameros šiaurinėje dalyje ir ant ankstesnio kapo duobės pietinėje dalyje. Todėl atramų pietiniai galai įsmuko į minkštą perkastą žemę ir sutrūko.

Kameros pietinėje dalyje, po nuvirtusios pietinės šoninės sienos liekanomis gausiau kaulų. Atrodo, kad čia bus nuslinkęs anksčiau kameroje palaidotas karstas.

Mirusysis čia, atrodo, bus buvęs palaidotas taip pat galva į vakarus. Ant rytinės atramos skersai jos gulėjo kojų blauzdikauliai kartu su šėvi-kauliais, o giliau, jau duobėje, dar du šlaunikauliai. Dubens kaulų tarsi nėra. Arčiau antrosios, vakarinės, atramos guli rankos kaulas ir pirštai. Tarp antrosios atramos ir galinės kameros sienos kameros kampan įvirtusi kaukolė be apatinio žandikaulio. Ji guli 20 cm nuo kameros pietinio kampo. 45 cm į šiaurę nuo kaukolės aptiktas atskiras mentikaulis. Tarp abiejų atramų gulėjo ir keletas šonkaulių, atskirų stuburo narelių, keletas jų dar sulipusių, tarsi jie čia būtų atsidūrę dar nesunykus juos jungusiems audiniams.

Kojų kaulai, be abejonės, priklauso pirmajam kameroje palaidotam asmeniui. Tačiau kiti kaulai gali būti tiek šio individo, tiek ir kitų.

Atkasant maišytos žemės pripildytą duobę kameros dugne, pietiniame jos pakraštyje ir giliau rasta pavienių kaulų. Kapo duobė buvusi dar 20—25 cm gilesnė ir siekė vakarinį kameros galą ir pietinį šoną.

Galimas dalykas, kad, mūrijant kamerą, čia palaidoto asmens karstas dar nebuvo visai sunykęs ir atramos buvo paklotos skersai jo liekanų. Vėliau, spaudžiant žemei iš viršaus, dalis atramų įsmuko.

Po rytine atrama guli krūvelėje keli šlaunikauliai, blauzdikauliai (10) ir vienas apatinis žandikaulis. Tie radiniai tartum sako, kad gilesnėje duobėje — ties kameros pietiniu kraštu palaidotojo kapas buvo suardytas, mūrijant kamerą.

Taigi gaunamas toks vaizdas:

1) Vietoje, kur įrengta kamera, mirusieji buvo laidojami dar tada, kai jos nebuvo. Tai liudija ankstesnės kapo duobės išlikusios žymės pietinėje kameros dalyje.

2) Kamera, palaidojus mirusį, žemių iš šonų spaudžiama, netrukus užgriuvo. Palaidotojo kaulai iš dalies galėjo susimaišyti su ankstesnių kapo liekanomis.

3) Kaip parodė tolesni tyrimai, prie jos vakarinio galo buvo pristatyta medinė kamera (11).

4) Kape Nr. 1 palaidotojo palaikai yra įkasti į užgriuvusios kameros vietą ties pat altoriumi, jau stovint naujamai bažnyčiai. Tai vėliausias kapas šioje vietoje.

Kapas Nr. 2. Kasant toliau, 1,2 m gilyje išryškėjo 1,85 m ilgio ir 60 cm pločio vakariniame gale bei 40 cm pločio rytiniame gale karsto kontūrai. Pilkšvoje molingoje žemėje jie išryškėja tamsia juoste. Karsto rytinis galas yra tarp pirmojo nuo altoriaus iš šiaurinės pusės stulpo pamatų ir kapo Nr. 1 kameros, maždaug 2 m nuo altoriaus. Karsto 1 m ilgio dalis guli lygiagrečiai su kamera taip, kad jos šiaurės vakarų kampas yra tik 15 cm nuo karsto šono.

Karstas buvo su 3 poromis geležinių rankenų ir prie jų buvusiais skardiniais apkaustais.

Karste rasti žmogaus griaučiai. Mirusysis palaidotas galva į pietvakarius, panašioje padėtyje, kaip kituose kapuose — ties dubeniu sudėtomis rankomis. Tačiau griaučiai blogiau išlikę, šonkauliai beveik visai sunykę, nebėra ir kelių girnelių.

Ant krūtinės — apskritu pagrindu, daugiakampiu viršumi juodų sagų eilė. Visos 8 sagos guli išilgai griaučių, dešinėje nugarkaulio pusėje: viršutinioji saga — aukščiau raktikaulio ir krūtinkaulio susilietimo vietos, žemutinioji — dubens srityje. Sagų eilė 44 cm ilgio.

Sonuose, matyt, ant kišenių irgi buvusios tokios pat sagos: ties kairiuoju šlaunikauliu guli trys, sudarydamos trikampį viršūne kojų link, ties dešiniuoju — tik dvi. Jos 10 cm atstumu nuo sagos ties dubeniu. Ties kairiuoju šlaunikauliu dvi viršutinės sagos guli 10 cm viena nuo kitos, o apatinė — 3 cm nuo viršutinės. Virš pėdos kaulų gulėjo po stambią keturkampę sagtį.

Kapas Nr. 3. Laidojant mirusį, kuris buvo rastas kape Nr. 2, buvęs suardytas kitas ankstesnis kapas. Jo liekanų yra kapo Nr. 2 kojūgalyje, tarp kapo Nr. 1 kameros ir galeriją rėmusio stulpo pamatų. Įkasant mirusį, palaidotą kape Nr. 2, atkirsta ankstesniojo kapo galvos ir krūtinės dalis. Teišliko 1,2 m ilgio siaurėjantis karsto galas su geležine rankena prie jo. Karsto šonuose taip pat buvusios rankenos.

Išlikusioje karsto dalyje rasti mirusiojo kojų ir dubens kaulai (12). Suardytoje kapo dalyje (tarp kapo Nr. 3 karsto liekanų ir kape Nr. 2 esančio karsto galo) gulėjo dar keli atskiri kaulai ir beveik po minėto stulpo pamatų kraštu išlikęs seno žmogaus apatinis žandikaulis.

Dubens srityje išlikę pirštų kaulai rodo, kad rankos buvo sudėtos ties dubeniu.

Medikai, apžiūrėję tuos gana stambius kojų kaulus, konstatavo, kad palaidotasis gana ilgą laiką yra kentėjęs nuo podagros. Taigi, atrodytų, kad ir žandikaulis priklauso tam pačiam senyvam asmeniui, kurio dubens ir kojų kaulai išlikę karste.

Kapas Nr. 4. Kasant bažnyčios šiaurinį šiaurietinį kampą, po keliskart perkastos, sumaišytos su atskirais žmonių kaulais žemės sluoksniu, maždaug 1,3 m gilyje tamsesne juoste išryškėjo karsto kontūrai. Karstas 1,85 m ilgio ir guli išilgai bažnyčios, lygiagrečiai su šiaurine jos siena. Vakarinis jo galas maždaug 65 cm, rytinis — 45 cm pločio. Karsto rytinis galas yra tik 1 m atstumu nuo galinės bažnyčios sienos ir 2,2 m nuo jos šiaurinės sienos. Už 25 cm nuo karsto vakarinio galo yra galeriją rėmusio stulpo pamatai. Taigi mirusysis palaidotas pačiame bažnyčios kampe — tarp stulpo pamatų ir sienų.

Karsto viršuje rasta viena smulki moneta. Karstas iš šonų turi po tris geležines profiliuotas rankenas, ties jomis šonai buvo apkalti plonytės sidabrinės (?) skardos apkalais. Rankenos 22 cm ilgio ir 12 cm pločiu remiasi į karstą. Atstumas tarp rankenų (jas pritvirtinančių vinių) — 50 cm.

Atidengus kapą paaiškėjo, kad mirusysis palaidotas galva į pietvakarius 255° kryptimi, ties dubeniu sudėtomis rankomis, ištiestomis kojomis. Kaukolę sutraikė iš viršaus karstą spaudę plytgaliai. Dubens kaulas kiek išskyręs dešinės rankos kaulus.

Pirminiai medicininiai tyrimai rodo, kad tai 30—35 metų ir apie 1,7 m ūgio, greičiausiai moters palaikai.

Kapas Nr. 5. Išėmus kapo Nr. 4 palaikus, pradėjo ryškėti tamsesnė maišytos žemės dėmė tarp galinės bažnyčios sienos, altoriaus ir pirmojo stulpo prie altoriaus (šiaurinėje pusėje) pamatų.

Karstas rastas 1,75 m gilyje. Jo galvūgalis yra 2,6 m nuo altoriaus pamatų ir 1,9 m nuo bažnyčios rytinės sienos. Karstas labai sunykęs, virtęs smulkiais puvenomis, be rankenų, nėra ir geležinių vinių. Karsto šiaurinis, platesnysis galas — 50 cm pločio. Tame gale gulėjo kaukolė, pasisukusi į dešinę, veidu į pietvakarius. Abi rankos nežymiai sulenktos per alkūnes, pirštai ties dubeniu. Kairysis žastikaulis prie peties nežymiai pažaliavęs: čia išlikę smulkiūs žalvarinės adatėlės trupinėliai. Panašūs trupinėliai ir krūtinės kaulų srityje. Kojos ištiestos.

Mirusysis palaidotas galva į šiaurės vakarus 340° kryptimi, kojomis į altorių, veikiausiai dar tada, kai tebestovėjo senoji bažnyčia. Ant jo vėliau

palaidota jauna moteriškė (kapas Nr. 4); jos karstas paguldytas rytų vakarų kryptimi.

Kapas Nr. 6. Greta kapo Nr. 2 iš šiaurės vakarų pusės 30—40 cm atstumu tarp abiejų prie altoriaus šiaurinėje pusėje stovėjusių stulpų pamatų išlikę du kapai, kurių duobės šonais beveik liečiasi.

Kapo Nr. 6 karstas maždaug 1,45—1,5 m gylyje, lentinis, sunykęs, galima tarti jį buvus 1,95 m ilgio ir 60 cm pločio vakariniame gale bei 45 cm pločio rytiniame gale. Jame rasti sunykę griaučiai. Mirusysis palaidotas įprasta tvarka: kojomis į altorių, galva į vakarus, rankos sudėtos ties dubeniu, nežymiai sulenktos, kaukolė kiek deformuota.

Kapas Nr. 7. Visai greta kapo Nr. 6 iš šiaurės vakarų pusės, vakariniame gale, 50 cm atstumu nuo jo galvūgalio, gulėjo kitas 1,8 m ilgio ir 55 cm pločio karstas. Jis tame pačiame gylyje, kaip ir kapo Nr. 6, jame aptikti mirusiojo griaučiai. Mirusysis palaidotas galva į vakarus. Griaučiai labai sunykę, kojos ištiestos, rankos, atrodo, buvusios sudėtos tie dubeniu. Krūtinės srityje, pasmakrėje, guli 2 cm skersmens žiedinė žalvarinė sagutė.

Karstas turėjo po dvi rankenas iš šonų ir po vieną iš galų. Jos prikaltos kartu su penkiakampiais žvaigždės formos apkalais. Karsto lentos galėjo būti 3 cm storio.

Kapas Nr. 8. Apie 60 cm į vakarus nuo kapo Nr. 1 kameros vakarinės sienos, kiek labiau į pietus ir pietvakarius nuo išilginės bažnyčios ašies, maišytoje žemėje, 1,1 m giliau negu kameros galinės sienos viršus, aptiktos sunykusio 1 m ilgio ir 40 cm pločio keturkampio karstelio žymės ir jame vaiko griaučių pėdsakai. Vaikas buvęs palaidotas galva į vakarus, kojomis altoriaus link.

Greta jo iš šiaurės pusės aptikti kito suardyto mažo vaiko kapo pėdsakai. Išliko nedidelės galvos kiaušo fragmentai. Jie pažaliavę. Šalia molyje pastebėta trupinėliai audinio su plonytės žalvarinės vielos pėdsakais. Galimas dalykas, galva bus buvusi papuošta galionu su įjais žalvariniais siūleliais.

Po kapo Nr. 8 karsto liekanomis, ties jo rytiniu galu, 25 cm gylyje, matyti kito, dar ankstesnio karsto liekanos.

Kapas Nr. 9. Nuo kameros pietvakarinio kampo 0,75 m į pietus, maždaug 1,1 m gylyje, išryškėjo 1,25×0,5 m, kiek platesniu vakariniu galu karsto žymės. Sunykusiame karste rasti vaiko griaučių likučiai. Vaikas palaidotas galva į vakarus prie šonų ištiestomis rankomis.

Kapas Nr. 10. Išėjus kapo Nr. 8 liekanas, stengtasi atidengti giliau esantį palaidojimą (kapą Nr. 10). Kasant kapą Nr. 8, kai kur tarp lobių ieškotojų perkasinėtos žemės pastebėti išilginio rasto pėdsakai. Rastas buvęs padėtas išilgai kameros pietinio krašto ir jo galas ėjęs, atrodo, nuo šios kameros tolyn išilgai bažnyčios. Po juo giliau kai kur taip pat likę antro išilginio rasto žymių.

Dabar, mažiau suardytuose sluoksniuose (giliau negu kapas Nr. 8), kur anksčiau pastebėtos išilginių rastų liekanos, išaiškėjo išilginės ant briaunos pastatytos lentos pėdsakai. Lenta apie 2,5 m ilgio. Jos rytinis galas remiasi į mūrinės kameros pietvakarių kampa, o vakarinis — į įkaltą stulpelį. Pamažu aiškėja, kad čia, prie mūrinės kameros vakarinio galo,

esanti kita, kiek siauresnė, medinė kapo kamera. Ji 2,5 m ilgio ir 1,4 m pločio vakariniame gale bei 1,35 m rytiniame gale (prie mūrinės kameros).

Si kamera — tai iki nejudinto grunto iškasta duobė, kurios šonai ir vakarinis galas sustiprinti lentomis. Kampuose prie mūrinės kameros galo ir pietvakariniame duobės kampe buvę įkasti ar įkalti keturkampiai apie 10×15 cm storio stulpeliai, kurie prilaikė kapo duobės kameros šonus stiprinančias lentas (11).

Medinės kameros vakarinis galas yra maždaug 2 m atstumu nuo antrojo stulpo, esančio altoriaus pamatų šiaurinėje pusėje ir 1,2 m nuo pietinio galeriją rėmusio stulpo pamatų.

Duobėje, 1,6 m gylyje, išryškėjo karsto kontūrai, o jame — kaulai. Kapas yra apie 1,75 m gylyje nuo buvusios aslos lygio, t. y. maždaug tokia pat lygyje, kaip ir mūrinės kameros pamatai.

Karstas — 1,85 m ilgio ir 60 cm pločio vakariniame gale bei 45 cm pločio rytiniame gale. Jis guli ne pačiame kameros centre, bet kiek arčiau jos pietinio krašto. Karsto rytinis galas yra 30 cm atstumu nuo mūrinės kameros sienos ir 50 cm nuo jos šiaurinio šono, kai vakarinis karsto galas yra 35 cm nuo kameros galo.

Karstas labai sunykęs, mediena išsiskiria tik tamsiu juodu ruožu. Jis buvęs gana puošnus (šonuose būta dviejų porų metalinių rankenų ir galuose po vieną rankeną). Išlikusios ir vinys, kuriomis karstas buvęs užkaltas ar jomis sukaltos lentos. Rankenos prikaltos prie karsto šonų 35 cm nuo galvūgalio ir 40 cm nuo kojūgalio. Atstumas tarp rankenų apkaustų — 68 cm.

Palaikai palaidoti kojomis į altorių, galva į vakarus, rankos sudėtos ties dubeniu, kiek sulenktos per alkūnes. Kapas išsiskiria tuo, kad mirusiojo galva ties pečiais nukirsta ir padėta ant krūtinės tarp rankų, viršugalviu žemyn. Apatinis žandikaulis atkritęs, guli arčiau dešinės rankos alkūnės. Veikiausiai tai apiplėštas, suardytas kapas. Tai įvyko, kol karstas buvo dar nesupuvęs, nes jo vakarinis galas nesuardytas. Jokių įkapių nerasta.

Kapas Nr. 11. Iš po altoriaus šiaurinėje pusėje stovėjusio stulpo pamatų rytinio krašto, 1,1 m gylyje, matyti karsto galas, vos 20 cm ilgio. Karstas buvęs apie 40 cm pločio. Karsto gale sumesta krūvelė kaulų, tarp jų dalis kaukolės veidu į vakarus, tai yra skersai karsto krypties. Ji paguldyta ant kitų karsto gale sumestų kaulų.

Taigi čia yra ankstesnis, senosios bažnyčios palaidojimas.

Kapas Nr. 12. Prie antrojo (skaičiuojant nuo altoriaus) šiaurinėje pusėje stovėjusio stulpo pamatų pietinio kampo maždaug 1,1 m gylyje aptiktas palyginti geriau išlikęs keturkampis karstas, orientuotas statmenai išilginės bažnyčios linijos. Karstas kiek platesniu galu guli į šiaurę ir šiaurės vakarus.

Išlikusi karsto 1,6 m ilgio ir 50 m pločio dalis šiauriniame gale yra 1,2 m gylyje. Karste rasta žmogaus kaukolė. Mirusysis palaidotas galva į šiaurės vakarus, ties dubeniu sudėtomis rankomis. Išlikę dar šlaunikauliai, o kita kojų dalis nukasta, kasant duobę kapui Nr. 13. Karstas be rankenų, papuošimų ir įkapių.

Kapas Nr. 13. Ties kapo Nr. 12 pietiniu galu išryškėjo rytų ir vakarų kryptimi kastos duobės rytinis galas — 1,5 m ilgio duobės dalis. Jos vidu-

ryje pastebėti vos žymūs karsto pėdsakai ir 1,35 m gylyje rasti kojų kaulai. Likusioji karsto ir griaučių dalis yra toliau į vakarus po nekasamu plotu. Rytinis duobės galas yra 50 cm nuo kameros vakarinio galo.

Atkastoji kapo dalis rodo, kad mirusysis palaidotas galva į vakarus, kojomis į altorių. Karstas be apkaustų ir papuošimų.

Kapas Nr. 14. Greta kapo Nr. 13 iš pietų pusės, 1,25 m gylyje, išryškėjo 30 cm pločio ir 75 cm ilgio karsto rytinis galas, kuriame rasti kojų kaulai. Vadinas, čia, centrinėje navos dalyje, esama dar vieno kapo, kuriame mirusysis palaidotas kojomis į altorių. Karstas be papuošimų.

Kapas Nr. 15. Dar toliau iš pietų pusės, prie kapo Nr. 14 duobės šono, glaudžiasi kito kapo duobė. Tos duobės išryškėjo taip pat tik pats dugnas ir atidengtas tik duobės rytinis galas, nes vakarinis yra už kasamo ploto krašto.

1,1 m ilgio duobės dalyje, 1,4 m gylyje, išryškėjo 90 cm ilgio ir 50 cm pločio karsto dalis, kurioje taip pat rasti kojų kaulai. Mirusysis palaidotas kojomis į altorių.

Kapas Nr. 16. Į pietvakarius 40 cm nuo kapo Nr. 10 kameros kampo ir 50 cm nuo antrojo pietinio galerijos stulpo pamatų, 1 m gylyje, išryškėjo apie 1 m ilgio ir 45—50 cm pločio sunykusio karsto žymės su vaiko griaučių pėdsakais. Vaikas taip pat buvęs palaidotas galva į vakarus.

Kapas Nr. 17. Tarp kapo Nr. 16 ir kapo Nr. 10 1 m gylyje aptiktas dar vienas vaiko kapas. Išlikusios 1,2×0,5 m karsto žymės su vaiko griaučių liekanomis. Mirusysis palaidotas galva į vakarus, kojomis į altorių.

Kapas Nr. 18. Prie antrojo nuo altoriaus stulpo pamatų, navos pietinėje dalyje, iš rytinės pusės, aptiktas kapo duobės kraštas. Duobė 1,95 m ilgio. Išlikęs tik 40 cm pločio jos rytinis kraštas, o likusi dalis sunaikinta kasant duobę minėto stulpo pamatams. Iš likusios dalies matyti, kad mirusysis buvęs palaidotas 1,1 m gylyje galva į šiaurę-šiaurės vakarus, ties dubeniu sudėtomis rankomis.

Iš po pamatų matomame maždaug 20 cm pločio karsto ruoželyje matyti kairiosios rankos kaulai ir dubens kaulų kraštas. Kapas veikiausiai senosios bažnyčios.

Kapas Nr. 19. Greta kapo Nr. 18 duobės iš rytų pusės yra žymės kitos lygiagretės kapo duobės. Joje aptikti galva į šiaurę palaidoto vaiko griaučių likučiai. Mirusysis palaidotas ties dubeniu sudėtomis rankomis. Apatinis žandikaulis kairėje pusėje kiek pažaliavęs nuo čia gulėjusios smulkios žalvarinės adatėlės. Griaučiai kiek apardyti, greičiausiai lobių ieškotojų. Viršutinė kaukolės dalis neišlikusi.

Konstatuota, kad, laidojant vaiką, sunaikintas kitas giliau buvęs kapas. Suaugęs mirusysis buvęs palaidotas taip pat galva į šiaurės vakarus. Tai rodo išlikę dubens ir kojų kaulai.

Kapas Nr. 20. Tarp pirmųjų dviejų prie altoriaus stovėjusių galerijos stulpų, pietinėje navos dalyje, 95 cm gylyje, išryškėjo keturkampė 1×1,7 m duobė šiaurės ir pietų kryptimi. Ji 50 cm nuo pirmojo stulpo pamatų.

Duobėje, 1—1,3 m gylyje, aptikta pavienių žmonių kaulų, supuvusio medžio gabalų. Atrodo, kad tai lobių ieškotojų suardyto kapo liekanos.

Kapas Nr. 21. Arčiausiai altoriaus, navos pietinėje pusėje, stovėjusio stulpo pamatų pietinėje pusėje išlikęs kiek apardytas išilgai bažnyčios buvęs kapas. Kapo duobė 1,1 m gylio, apie 1,9 m ilgio ir 60 cm pločio vakariniame gale.

Išlikę karsto pėdsakai ir nežymiai apardyti mirusiojo griaučiai. Mirusysis palaidotas galva į vakarus, kojomis į altorių, ties dubeniu sudėtomis rankomis.

Kadangi kapas apardytas įkasant stulpo pamatus, manytina, kad mirusysis buvo palaidotas dar senojoje bažnyčioje.

Kapas Nr. 22. Altoriaus dešinėje (pietinėje) pusėje, apie 1,15 m į rytus nuo galerijos stulpo pamatų ir apie 1,5 m nuo rytinės galinės bažnyčios sienos buvęs palaidotas dar vienas žmogus. Kapo duobės atidengta 1,5 m ilgio dalis. Pats jo šiaurinis galas neliestas — norėta nesuardyti altoriaus pamatus.

1,6 m gylyje (žemiau grindų altoriaus srityje) surasti paauglės griaučiai. Mirusioji palaidota galva į šiaurę, ties dubeniu sudėtomis rankomis.

Kairysis žastikaulis prie peties ir kaukolė kairiojo smilkinio srityje truputį pažaliavusi nuo mažų adatėlių.

Mirusioji buvusi palaidota karste su keturiomis rankenomis. Ją laidojant, suardytas ankstesnis čia buvęs kapas.

Duobės kojūgalyje šalia karsto gulėjo kaukolė be apatinio žandikaulio. Šalia karsto iš vakarinės pusės aptiktas stambus šlaunikaulis.

Tarp kapo Nr. 22 duobės kojūgalio ir minėto stulpo pamatų, 1,4 m gylyje, išryškėjo 50×30 cm medinės dėžutės pėdsakai. Greičiausiai tai bus buvęs naujagimio kapas. Griaučių žymių neišlikę.

Kapas Nr. 23. Kapo duobės atidengtas tik vakarinis galas į dešinę nuo altoriaus ir į rytus nuo kapo Nr. 22 duobės pietinio galo. Čia tarp kapo Nr. 22 duobės ir galinės bažnyčios sienos kietame molingame grunte iškasta duobė, kurios išlikęs 1,3 m ilgio ir 85 cm pločio vakarinis galas, esąs 1,4 m nuo altoriaus pamatų į pietus.

Duobėje, 1,55 m gylyje, 30 cm nuo jos vakarinio galo, aptikta senyvo amžiaus asmens kaukolė, gulinti ant dešinio šono. Rankos sulenktos stačiu kampu ir sudėtos ties juosmeniu.

Mirusiojo kojos neišliko. Jos sunaikintos, kasant griovį bažnyčios rytinės sienos pamatams. Taigi mirusysis palaidotas dar senojoje bažnyčioje.

Nelietos žemės paviršius čia yra 1,1 m aukščiau mirusiojo griaučių, arba 40—45 cm žemiau bažnyčios aslos.

Jokių kitų kapų bažnyčios pietrytiniame kampe nėra. 40—60 cm gylyje natūralus molis.

Taigi arčiau altoriaus ištirtoje bažnyčios dalyje rasta 25 griaučių aiškesnės liekanos ir daugybė pavienių kaulų iš suardytų kapų. Sprendžiant pagal ilguosius kaulus, jie priklauso dar ne mažiau kaip 25 suardytiems kapams. Taigi ištirtoje dalyje bus buvę ne mažiau kaip 50 kapų. Dalis jų neabejotinai senosios bažnyčios — tai kapai, suardyti statant naująją bažnyčią, įkasant pamatus galerijos stulpams. Senosios bažnyčios turėtų būti daugumas palaidotųjų galva į vakarus ir šiaurės vakarus (t. y. skersai bažnyčios), nors tuo metu buvo laidojama ir išilgai bažnyčios — galva į duris, kojomis į altoriaus galą.

III. BANDOMASIS SURFAS

Norint išsiaiškinti, ar kartais išlikusioje centrinėje navos dalyje (arčiau durų) nėra palaidotų turtingų ar garbingų asmenų, iškastas dar 3×2,5 m plotas 6,8 m atstumu nuo pagrindinių durų — vakarinės bažnyčios sienos ir 4,6 m nuo šoninių bažnyčios sienų (12).

Paviršiuje žemė maišyta, lipni, joje yra pavienių kaulų, supuvusių medžio gabalų, plytelių, čerpių. Duobės rytiniame ir pietrytiniame kampe, 70 cm gylyje, nedideliame plote aptiktas nelieštas molis.

Duobės pjūvio šonuose išryškėjo, kad asloje (kiek giliau po grindimis) yra gulėję du išilgai bažnyčios padėti rąstai (apie 18 cm storio). Jie gulėjo lygiagrečiai; vienas nuo kito maždaug 2,15 m atstumu. Pietinis jų ejo kaip tik tiesia linija ties abiejų kamerų (mūrinės ir medinės) pietiniu kraštu.

Šių rąstų paskirtis ne visai aiški. Gal ant jų stovėjo senosios bažnyčios lubas rėmę mediniai stulpai.

Kasantis gilyn, čia taip pat rasta kapų.

70 cm nuo šiaurinio duobės krašto 1,4 m gylyje išryškėjo maišytoje žemėje 1,7 m ilgio karsto dalis. Jo vakarinis galas yra už kasamo ploto krašto. Karste — smarkiai sunykę kaulai. Mirusysis palaidotas galva į vakarus (duris), ties dubeniu sudėtomis rankomis. Karstas be apkaustų, papuošimų.

Kasamo ploto vakariniame pakraštyje išryškėjo 75 cm pločio duobės 80 cm ilgio rytinis galas. Duobėje, 1,3 m gylyje, aptikta karsto galas ir kojų kaulai. Ir čia, neapkaustyjame karste, mirusysis palaidotas galva durų link.

Taigi įsitikinta, kad ir centrinėje navos dalyje, kaip ir į vakarus nuo dviejų minėtų kamerų, aptikti paprasti, niekuo neišsiskiriantys mirusiųjų kapai.

Kapų žymių aptikta ir atkasant vakariniame bažnyčios gale buvusio choro atraminės sienos pamatus. Taigi mirusieji laidoti visame bažnyčios plote, matyt, nuo jos pastatymo iki pat 1780 m., kai buvo uždrausta laidoti bažnyčioje.

IV: BENDRA LAIDOSENOS APZVALGA

Įsitikinta, kad mirusieji laidoti visoje bažnyčioje, po grindimis iškastose duobėse, kurios būdavo 1,4—1,7 m gylis (vaikai dažniausiai laidoti tik 1 m gylyje).

Vyravo paprotys laidoti mirusiuosius lygiagrečiai išilginei bažnyčios ašiai, kojomis į altorių, galva į pagrindines duris. Tačiau dalis mirusiųjų laidota galva į šiaurę, tai yra skersai bažnyčios. Dauguma tų skersinių kapų turėtų būti senosios bažnyčios. Tačiau ir senojoje bažnyčioje buvo mirusiųjų, palaidotų galva į duris — išilgai bažnyčios (kapai Nr. 11, 21, 23).

Mirusiųjų rankos sudėtos ties dubeniu (išskyrus kapą Nr. 23, kur jos sulenktos stačiu kampu ir sudėtos ties juosmeniu).

Mirusieji laidoti be įkapių. Neaptikta ir peilių ar kokių kitokių daiktų, netgi žiedų. Tik kape Nr. 2 rasta puošnesnių drabužio sagų ir batų sagtys.

Kasinėjant iš atskirų vietų surinkta apie 40 smulkių monetų. Jos rastos įvairiame gylyje, maišytoje žemėje, bet ne karstuose. Todėl spėjama, kad monetos nebuvo dedamos mirusiajam į kišenę ar į karstą, o tik įmetamos į kapo duobę.

Pažaliavusios juostelės ant vaikų kaukolių viršugalvio bei likučiai smulkių žalvarinių adatėlių prie kaukolės ar krūtinės (ant peties) rodytų, kad vaikai kartais buvo laidojami su apdangalu, į kurį jausta plonų žalvarinių siūlelių, o segtukais prisegami drabužiai ar gėlėlės.

Laidota lentiniuose, geležinėmis vinimis sukaltuose karstuose. Kai kurie iš jų su puošniomis metalinėmis rankenomis (po 2 ar 3 iš šonų ir kartais po 1 galuose) ir plonytės skardos spaustu ornamentu papuoštais apkalais prie rankenų.

Galima spėti, kad puošnesniuose karstuose palaidoti kilmingesni, turtingesni asmenys.

Peržvelgus visą medžiagą, matyti, kad kilmingesni, garbingesni asmenys dažniausiai buvo laidojami arčiau altoriaus, centrinėje — garbingiausioje bažnyčios dalyje. Dvejiems palaikams kapų duobių kraštai buvo sustiprinti lentomis ar plytų sienomis, tarsi įrengtos laidojimo kameros (kapai Nr. 1 ir Nr. 10).

Iš rašytiniuose šaltiniuose minimų bažnyčioje palaidotų asmenų (K. Beringas, T. Ruigys, K. Donelaitis) tiesiogiai identifikuoti nepavyko nė vieno, nes labai blogai išlikę kapai, karstai visiškai supuvę, kapavietės nežinia kieno ne kartą perkastos. Tačiau dėmesį atkreipia du vėliausi, arčiausiai altoriaus centrinėje navos dalyje išlikę kapai — Nr. 1 ir Nr. 2.

Kape Nr. 1 prie pat altoriaus buvusios ankstesnės mūrytos kapo kameros vietoje iškastoje duobėje rasti griaučiai yra vieni iš vėliausiai čia palaidotų. Vertas dėmesio faktas, kad, nepaisant pagarbios vietos, mirusysis palaidotas paprastame karste, be jokių puošmenų.

Tuo tarpu greta iš šiaurės vakarų pusės (70—80 cm atstumu) palaidotas kitas asmuo, taip pat vienas iš vėliausiai šioje vietoje laidotų, išsiskiria tiek karsto puošnumu, tiek savo aprangos likučiais.

Galima daryti prielaidą, kad šie du netoli vienas kito garbingiausioje vietoje palaidotieji prie altoriaus yra K. Donelaitis (kapas Nr. 1) ir T. Ruigys (kapas Nr. 2). Kamera, išmūryta prie altoriaus žymiai anksčiau, galėjo būti skirta K. Beringui ar kokiam kitam kilmingam asmeniui.

1967.XI.27

A. Tautavičius, V. Urbanavičius

5

TOLMINKIEMIO BAZNYČIOJE RASTŲ ŽMONIŲ SKELETŲ MEDICININIS TYRIMAS

1. Tyrimo tikslas ir parengtis. Lietuvos TSR kultūros ministerija (J. Glemža) 1967 m. liepos 3 d. suorganizavo specialios komisijos (pirmininkas — filol. dr. L. Gineitis, nariai: J. Glemža, filol. dr. J. Lebedys, med. dr. J. Mar-

kulis, med. dr. J. Nainys, ist. kand. V. Urbanavičius, filol. kand. K. Doveika) išvyką į Tolminkiemį (Čistyje Prudy) susipažinti su šios vietovės bažnyčia ir joje rastų mirusiųjų skeletais. Pagrindinis tikslas: aptikti K. Donelaičio palaidojimo vietą, mediciniškai ištirti kapuose rastus išlikusius palaikus, iš skeletų nustatyti palaidotųjų lytį, amžių, kitus ypatumus.

Komisija atvyko į Tolminkiemį ir čia susipažino su K. Donelaičio kapo paieškų darbais, kuriuos atliko studentai, vadovaujami archeolog. kand. A. Tautavičiaus. L. Gineitis surašė apžiūros protokolą. V. Urbanavičius tyrinėjimų medžiagą nufotografavo ir nufilmavo. J. Nainys ir J. Markulis atidžiai apžiūrėjo vietoje, *in situ*, statiškai ir dinamiškai, Tolminkiemio bažnyčioje, ypač jos presbiterijoje, rastus skeletus ir kitas iškasenas, užfiksavo esminius matavimų duomenis, atrinko nuodugnesniems tyrinėjimams laboratorijos sąlygomis kaukoles, galūnių kaulus ir kitus tyrimo objektus. Papildomai ieškota bažnyčios aplinkoje, šventoriuje ir varpinėje, ar nėra palaidojimų, įmūrėtų konteinerių su dokumentais ir kitų dalykų.

2. Tyrimo objektų apžiūra vietoje. Kaip matyti iš V. Urbanavičiaus fotografijų ir filmo juostos, Komisija, ypač J. Nainys su J. Markuliu, specialiai apžiūrėjo visus palaidojimus Tolminkiemio bažnyčioje, kuriuos VVU studentai drauge su A. Tautavičium atkasė, nuvalė, paruošė tyrimui ir atliko tikrai didelį darbą.

Visi mirusieji palaidoti kojomis į altorių, orientuojantis į išilginę bažnyčios ašį. Apžiūrėti nežymūs karstų likučiai ir kai kuriuose palaidojimuose išlikusios stiklinės sagos, rankogalių sagutės, batų sagės. Visuose palaidojimuose — žmonių skeletai. Kaulai, ypač ilgųjų vamzdinių epifizų, labai suirę. Palaidojimų vietoje vyrauja molinga žemė su nežymia smėlio priemaiša. Palaidojimai užima visą bažnyčios grindų plotą: iki presbiterijos — suaugusių vyrų ir moterų bei vaikų palaidojimai; presbiterijoje, ties centriniu altoriumi, — vien tik suaugusiųjų vieno bei dviejų sluoksnių palaidojimai ir palaidojimai atskiroje kriptoje. Dėmesį patraukė presbiterijos kapas Nr. 1 specialioje raudonų plytų kriptoje, kurios viena siena įlinkusi ir įgriuvusi. Čia karsto likučių ilgis 195 cm, karsto lentos supuvusios, prisisunkusios molio spalvos skysčio. Karstas nebeturi pirmykštės formos, jis suspaustas iš viršaus į apačią. Nuvalius įvairias priemaišas, karste rastas žmogaus skeletas, kurio kaukolė deformuota, suspausta, ilgieji vamzdiniai kaulai apirusiais galais, bet išlaikę visą ilgį ir visus bruožus.

Kituose kapuose (Nr. 2, Nr. 3, Nr. 4) taip pat konstatuota žmonių skeletai aptrupėjusiais ilgųjų vamzdinių kaulų galais ir šiokie tokie radiniai (metalinės batų sagės, rankogalių sagutės ir pan.).

Visi tie palaidojimai nupiešti schemose, fotografuoti, filmuoti *in situ* ir apžiūrėti pasyviai, paskui — aktyviai; radiniai diferencijuoti, nustatytas preliminarinis skeletų ilgis, mirusiojo amžius, lyties bruožai, kiti ypatumai; kreiptas dėmesys į persirgtas ligas, kaulų lūžius, dantų būklę ir pan. Skeletus apžiūrėjo ir visus duomenis fiksavo J. Markulis ir J. Nainys.

3. Presbiterijoje rastų palaidojimų apžiūros pagrindiniai duomenys. Iš visų palaidojimų padėtimi (atskira kriptą), artumu vienas nuo kito bei kai kuriais kitais ypatumais išsiskiria kapai Nr. 1—3.

Centrinis palaidojimas — kriptoje, presbiterijos centre, vadinamas kapu Nr. 1. Prie jo, kairėje, per pusę karsto (iki 70 cm) toliau nuo alto-

riaus — kapas Nr. 2. Čia karstas 185 cm ilgio, labai suiręs. Nuvalius karsto likučius, rastas žmogaus skeletas ir šalia jo juosvų stiklinių, briaunotų stuburo ir dubens kaulų priekyje eilė sagų. Ties pėdų kaulais, padikaulių priekyje, — surūdijusios metalinės batų sagės. Šiame palaidojime kaukolės kairysis skruostikaulis ir viršutinio žandikaulio priekinis paviršius aptrupėję, kairysis momenkaulis, pakauškausio kairioji dalis taip pat apirę. Galūnių ilgųjų vamzdinių kaulų proksimaliniai ir distaliniai galai (epifizės) apirę, tų kaulų centrinės dalys (diafizės) gerai išsilaikiusios.

Kapas Nr. 3 galvūgaliu yra po kapo Nr. 2 kojūgaliu, po karstu. Tad kapas Nr. 2 yra vėlesnis, o kapas Nr. 3 — ankstesnis. Kape Nr. 3 skeletas ypač apiręs, apatinio žandikaulio dantinė dalis be dantų, dantinės duobutės sudilusios, žandikaulio kūnas labai suplonėjęs.

Kapas Nr. 4 yra kairėje ir priekyje, palyginus su kapais Nr. 1—3. Karstas 180 cm ilgio, kaukolės skliauto ir pamato siūlės nesukaulėjusios, dantų kramtomieji paviršiai nežymiai apdilę. Ties dešinės rankos dilbio riešiniu sąnariu rastos dvi mėlynos rankogalių sagos.

4. Kapų Nr. 1—4 skeletų apžvalginis tyrimas. Atidžiau tyrinėjant kapų Nr. 1—4 skeletus, konstatuoti tokie duomenys:

a) Kapo Nr. 1 kaukolė, *cranium*, žiūrint iš priekio: kakta, *frons*, vidutinio aukščio ir nuolaidumo, antakių lankai labai ryškūs, vidinėse (į nosies pusę) srityse vidutinio pločio. Kaktos gumburai, *tubera frontalia*, gana dideli, raiškūs. Smilkinkaulių speninės ataugos, *processus mastoidei*, stambios, masyvios, viršūnės aptrupėjusios, nelygios. Akiduobės, *orbitae*, keturkampės; nosies kriaušinė atvara, *apertura piriformis*, — siaurutė, neplati, nosies kaulinė pertvara, *septum nasale osseum*, — iškrypusi į dešinę pusę. Skruostinės ataugos vidutiniškai atsikišusios. Kaukolės pamato vidiniame paviršiuje kaukolės duobės ryškios, gilokos. Viršutinių žandikaulių dantinės ataugos atrofuotos, dantų šaknys nuogos, tik dantų viršūnė įsikalusi į dantines duobutes. Dešinėje — 7 dantys: 1-ojo krūminio dešinėje nėra, jo dantinė duobutė užsilyginusi; 2-ojo krūminio išlikusios aptrupėjusios šoninės šaknys; kairėje viršuje — 5 dantys. Trūksta šoninio kandžio, 2-ojo ir 3-ojo krūminių dantų. Dantų vietose dantinės duobutės vos žymios (2-ojo krūminio, kitų — nežymios). *Caries* požymių nematyti. Dantų kramtomieji paviršiai labai nudilę per visą danties skerspį. Dantys vietomis aptrupėję. Gomurys, *palatum osseum*, aukštas ir siauras. Kandžių kanalas, *canalis incisivus*, — ryškus. Gomurikaulio gomurinis paviršius — nelygus. Smilkinkaulio žvyninės siūlės vienodai visu ilgiu atšokusios, nesukaulėjusios. Strėlinė ir lambdinė siūlė sukaulėjusios, tik lambdinės siūlės šoninėse dalyse nežymūs nesukaulėję tarpai. Sprandinės pakauškausio linijos, *lineae nuchae*, — labai ryškios, ypač apatinioji, *linea nuchae inferior*. Vainikinė siūlė nesukaulėjusi, vietomis išsiskyrusi. Pakauškausio žvyno išorinis gumburas, *protuberantia occipitalis externa*, ryškus, sprandinė linija yra per 3,5 cm nuo pakaušio angos, *foramen magnum*, užpakalinio krašto. Pakaušio sąnariniai gumburai, *condyli occipitales*, simetriški, kairysis užpakalyje aptrupėjęs. Ylinės ataugos, *processus styloidei*, — nulūžusiais galais. Noragas, *vomer*, nosies pertvara *choanae* srityje gerai išlikę, *choanae* — simetriškos.

Sios kaukolės apatinis žandikaulis, *mandibula*, su kiek aptrupėjusia dantine atauga: dešinėje ir kairėje po 5 dantis, abipus kaplių, *dentes prae-molares*, yra tik aptrupėjusios šaknys, krūminių nėra, krūminių dantų vietoje — vos pastebimos dantinės duobutės. Dantų šaknys nuo $\frac{3}{4}$ iki $\frac{4}{5}$ dalių nuogos (vidutiniškai 1,2 cm). Pridėjus apatinį žandikaulį prie viršutinio, matyti, kad viršutinio visi kandžiai yra prieš apatinius kandžius. Apatinių dantų, ypač priekinių, kramtomieji paviršiai nudilę įstrižai: iš viršaus žemyn ir iš užpakalio į priekį, pleišto formos. Kramtomos šiurkštumos vietomis pastebimos. Apatinio žandikaulio kūnas, *corpus mandibulae*, ir šakos, *rami*, su ataugomis yra masyvūs.

Sioje kaukolėje krinta į akis tai, kad dantų sukandimas yra ypatingas, ryškios sprandinės linijos, masyvus apatinis žandikaulis, ryškūs antakių lankai, speninės ataugos, savotiškas siūlių sukaulėjimas. Apskritai kapo Nr. 1 kaukolė yra tipiškai vyriška (žmonių, vyresnių kaip 60 metų). Amžius bus patikslintas, specialiai tiriant bei remiantis kitų tyrimų duomenimis.

b) Kapo Nr. 2 kaukolė masyvi, bet, palyginti su Nr. 1, žymiai švelnesnių bruožų, nors išlaiko vyriško tipo pagrindinius ypatumus. Vainikinė siūlė, kaip ir Nr. 1, yra prasižiojusi, nevysiškai sukaulėjusi. Pakaušio sąnariniai gumburai simetriški. Apatinis žandikaulis, *mandibula*, masyvus, nors ir švelnesnis negu Nr. 1. Apatiniame žandikaulyje yra 16 dantų, kurių kramtomieji paviršiai nudilę, šaknys apsinuoginusios (kandžių nuo $\frac{1}{3}$ iki $\frac{1}{2}$, kaplių ir krūminių — iki $\frac{1}{3}$). Apatinio žandikaulio šakos, ataugos — masyvios, bet nežymiai mažesnės negu Nr. 1. Dantų sukandimas beveik tiesus. Sioje kaukolėje dantys išsilaike geriau negu Nr. 1, jie labiau nudilę, jų šaknys ne tokios nuogos.

Sioje kaukolėje ryški asimetrija į kairę: kairiosios momens, smilkinio sritys — išsiplėtusios. Antakių lankai vidutiniško ryškumo. Kakta — nuolaidi, gumburai vos žymūs. Speninės ataugos — nedidelės, aptrupėjusios. Nosies pertvara iškrypusi į kairę. Kriaušinė atvara — aptrupėjusi, *choanae* — taip pat. Kairysis skruosto lankas deformuotas, deformacijos židiny yra kairėje *in fossa infratemporalis*. *Condyli occipitales* — aptrupėję. Kaukolės pamatas apytikriai 100 mm ilgio. *Lineae nuchae* nelabai ryškios, nerūški ir *protuberantia occipitalis externa*. Pakauškausio didžioji anga, *foramen magnum*, 31,5 mm ilgio, 29,5 mm pločio. Anga aptrupėjusi, deformuota. Viršutinis žandikaulis, *maxilla*, su ryškiomis gomurio šiurkštumomis bei kandžių kanalu, *canalis incisivus* (čia gili kandinė anga). Kairėje ties 5-uoju ir 7-uoju dantimis kaulinė sienelė prairusi, matyti 7-ojo danties šaknys. Kramtomieji paviršiai (gumburėliai) labai apdile. Dešinėje išlikęs vidinis kandis, šoninio kandžio ir ilties nėra, abudu kapliai ir pirmieji du krūminiai nudilę iki danties minkštimo, *pulpae dentis*, matyti tamsus, nelygus kramtomasis paviršius, kiek įdubęs, be jokių gumburėlių. 3-ojo krūminio nekonstatuota. Kairėje pusėje išlikę: pirmasis ir antrasis dantys, išorinis kandis labai mažas, o tarpas tarp vidinių kandžių palyginti labai didelis ir siekia net 4,4 mm (galimas šveplumas). Ties tuo plyšiu gomuryje yra aukščiau aprašytoji kandinė 5 mm skersmens anga. Tarpas — natūralus. Iltiniai dantys labiau apdile, iki dantų minkštimo. Taip pat stipriai apdilęs kramtomasis pirmojo kaplio paviršius. Antrojo kaplio ne-

konstatuota, jo vietoje lygi danties duobutė. Pirmojo krūminio danties tėra šaknys. Antrasis ir trečiasis krūminiai dantys išlikę, su apdilusiais paviršiais. Viršutiniame žandikaulyje už krūminių dantų yra dar apie 3 mm ilgio trikampis laukelis. Kaukolės apimtis, *circumferentia*, 532 mm. Kaukolės išilginis diametras, *glabella — opistocranium*, 180 mm, didžiausias plotis — 150 mm, aukštis — apytikriai iki 130 mm, nes aptrupėjusi pakauškausio pamatinė dalis. Dešinės akiduobės aukštis 36 mm, plotis — 38 mm. Kairės akiduobės skruostinė dalis iškritusi, todėl matmenys neįrašomi. Plotis tarp skruostinių lankų — 146 mm, viršutinis veido aukštis — 72 mm.

Sioje kaukolėje krinta į akis ryški kairioji asimetrija, plyšys tarp kandžių (galimas šveplumas), dantų kramtomieji paviršiai gana nudilę, dantų šaknys nuogos ir žymiai švelnesnės formos. Apytikriai individas daugiau kaip 50 metų amžiaus (paklaida iki 10 metų į didėjimo pusę). Tai tik preliminarinis samprotavimas, kuris po kitų tyrinėjimų dar bus papildytas naujais faktais ir apibendrinimais. Galutinė išvada bus daroma tyrinėjimus baigus ir apibendrinus visus duomenis.

Kapo Nr. 2 skeleto ilgųjų vamzdinių kaulų galai, epifizės, aptrupėjusios, suirusios, išlikę tik kūnai, diafizės. Kairysis skruostikaulis ir viršutinis žandikaulio kūnas aptrupėję, kairysis momenkaulis, pakauškausio kairioji pusė taip pat aptrupėjusios. Kaukolės siūlės gana neryškios, ypač lambdinės kraštai, strėlinė vietomis sukaulėjusi, išnykusi ir vainikinė. Skeletas apytikriai 160—165 cm ilgio.

c) Kapo Nr. 3 skeleto matoma tik pusė, kita pusė po kapu Nr. 2. Čia apatinis žandikaulis, *mandibula*, visiškai neturi dantinių duobučių, jos nudilusios, dėl to apatinis žandikaulis žymiai suplonėjęs, pažemėjęs (gilioje senatvėje iškritus dantims ir po to nudilus dantinėms duobutėms). Šlaunikaulis, *femur*, 472 mm ilgio, dešinysis blauzdikaulis, *tibia*, — 371 mm. Apytikriai skeleto ilgis iki 165 cm, amžius apie 70 metų, palaidotas anksčiau negu Nr. 2, nes šis kapas yra ant kapo Nr. 3 (nesistengta išsaugoti palaikus).

d) Kape Nr. 4, esančiame kiek į priekį ir į šoną nuo kapų Nr. 1—3, prie rankų kaulų rastos dvi mėlynos rankogalių sagos. Kaukolėje visiškai nesukaulėjusios siūlės (strėlinė, vainikinė, lambdinė), jų dantukai ryškūs per visą ilgį; dantys neapdile, ypač palyginus su kapo Nr. 3. Ataugos, linijos švelnios, antakių lankai — labai neryškūs. Bendrai kaukolė švelnių bruožų, tipiškai moteriška. Veikiausiai tai apytikriai iki 40 metų amžiaus moters palaikai.

e) Papildomi kapo Nr. 1, ypač ilgųjų vamzdinių kaulų matmenų, tyrimai. Dešinysis šlaunikaulis, *femur*, — 501 mm ilgio, tad apytikriai orientacinis ūgis būtų 173—178 cm. Kairysis žastikaulis, *humerus sinister*, 352 mm ilgio, distalinės epifizės plotis — 69 mm, dešiniojo žastikaulio galvutės apimtis, *circumferentia*, — 15,4 mm. Šlaunikaulyje, ypač kairiajame, ryški *linea aspera* ir *trochanter tertius*. Diafizės vidurio apimtis čia 106 mm, priekinis diametras — 33 mm, skersinis — 33,4 mm. Dešinėje pusėje *tibia* ir *fibula*, blauzdikaulis ir šėvikaulis distaliniame gale suaugę į vieną darinį, galima spėti šėvikaulio lūžio vietoje. Tai vėliau papildys kiti tyrimai. Kairysis blauzdikaulis, *tibia sinistra*, 414 mm ilgio, dešinysis — 417 mm.

Kairysis stipinkaulis, *radius sinister*, 270 mm ilgio, dešinysis, *radius dexter*, — 272 mm, kairysis alkūnkaulis, *ulna sinistra*, — 289 mm, dešinysis, *ulna dextra*, — 292 mm. Stuburo slanksteliai, *vertebrae*, apačioje, briaunose turi dantėtas ataugas, išaugėles. Suaugę į vieną X ir XI krūtininiai slanksteliai, *vertebrae thoracales*, išilginiai raiščiai suaugę su tarpslanksteliniais diskais, tarpslankstelinės kremzlės sukaulėjusios. Krūtinkaulio dalių linijų nematyti — ištisas kaulas, *sternum*.

Apžvalginį tyrimą apibendrinant, galima pasakyti: a) kape Nr. 1, negalutiniais duomenimis, turėjo būti vyriškos lyties individas. Apytikriai jis — 176 cm ūgio, 60 metų amžiaus (su tam tikra paklaida), dešinės kojos lūžusi *fibula* — šeivikaulis, tiriant stuburą, pastebima *spondylosis*, slankstelių suaugimai ir išaugos prie slankstelių kūno briaunų; dantys pažeisti parodontozės, nosies pertvara iškrypusi kiek į dešinę pusę, kriaušinė atvara siaurutė, kaukolės siūlės daugiausia sukaulėjusios; b) kape Nr. 2 nustatyta: ryški kaukolės kairioji asimetrija, plyšys tarp kandžių (šveplumas), dantų kramtomieji paviršiai labai apdile, gana švelnių formų ataugos ir linijos, nosies pertvara iškrypusi į kairę, ilgųjų kaulų aptrupėjusios epifizės — galai. Apytikriai skeletas 165 cm ūgio. Krinta į akis tai, kad griaučiai yra trapūs, aptrupėję. Apytikriai amžius su tam tikra paklaida — daugiau kaip 50 metų; c) kapo Nr. 3 skeletas yra žymiai senesnis negu Nr. 2 ir Nr. 1, laidota anksčiau negu Nr. 2, nesistengta išsaugoti palaikus; d) kapo Nr. 4 individas žymiai jaunesnis negu aukščiau aprašytieji, moteriškos lyties.

5. Kaulų tyrimas laboratorijos sąlygomis. Padarius kapo Nr. 1 dešiniojo blauzdikaulio ir šeivikaulio distalinio galo fragmento rentgenogramas, matyti, kad blauzdikaulio būta tvirto, su palyginti storu žievinio sluoksniu; tibiofibulinės sindesmozės raiščiai sukaulėję ir susidariusi blauzdikaulio ir šeivikaulio distalinių galų sinostozė; distalinis blauzdikaulio galas *incisurae fibularis* srityje nežymiai sustorėjęs; šeivikaulis blogai išsilaikęs, ir apie jo patologinius pakitimus sunku spręsti, bet jo žievinio sluoksnio sindesmozės pusėje nematyti — šeivikaulio metafizės kaulinis audinys betarpiškai pereina į tibiofibulinės sindesmozės osifikatą; abiejų kaulų distalinių galų sąnariniai paviršiai atrodo normalūs, išskyrus buką kaulinę išaugą šeivikaulio maleolinio paviršiaus krašte, ties kulkšnies viršūne. Galima manyti, kad aprašyti patologiniai pakitimai yra susiję su trauma; traumos metu turėjo būti sužalota tibiofibulinė sindesmozė, vėliau dėl uždegimo ji galėjo ankilozuotis. Patologinis procesas turėtų būti trukęs ne mažiau kaip kelerius (gal penkerius) metus; žymių lokomotorikos funkcijų sutrikimų per tą laiką galėjo nebūti (pagal gyd. L. Gradausko apibendrinimą). Rentgenografiškai buvo tyrinėti kapo Nr. 1 kaulai ir kapo Nr. 2 šlaunikauliai.

LTSR elektrografijos moksl. tyrimo institute Vilniuje, dalyvaujant techn. kand. A. Kaminskui, med. dr. J. Nainiui ir istor. kand. V. Urbanavičiui, buvo padarytos minėtų kaulų elektrorentgenogramos (13—37).

Keturiuose elektrorentgenogramose ryški kaulo struktūra, smegeninėje matoma daug kaulų lūžio linijų (kaukolė buvo parengta plastinei rekonstrukcijai, išlyginti žemėje susidarę nelygumai). Speninėse ataugose daug oro. Daugelio dantų šaknys iš dalies nuogos. Ligos sukeltų (išskyrus dan-

tis) kaukolės ir apatinių žandikaulių pakitimų nerasta. Dešiniojo ir kairiojo žastikaulių priekinėse ir šoninėse rentgenogramose, darytose atskirai proksimalinių ir atskirai distalinių segmentų (16—19), kaulų struktūra gerai įžiūrima. Proksimaliniuose segmentuose kaulų čiulpų ertmė priartėjusi prie galvutės siūlės. Dešiniojo žastikaulio labiau pneumatizuotas didysis gumburas. Vadinamieji vidiniai stulpai ryškūs abiejuose kauluose, šoninių — nežymios liekanos kairiajame kaule. Iš abiejų pusių išorinėje kompaktinės medžiagos sienoje ties deltoidine šturkštuma matomos ertmės. Tų kaulų distalinių epifizinių struktūra gerokai išretėjusi; tai būdinga pagyvenusiems žmonėms.

Dešiniųjų ir kairiųjų alkūnkaulių bei stipinkaulių elektrorentgenogramose matoma (20) ryški kaulų struktūra, ligos sukeltų pakitimų nekonstatuota. Jų nematyti ir abiejų bevardžių dubens kaulų, *os coxae*, elektrorentgenogramose (21—22). Dešiniojo ir kairiojo šlaunikaulių proksimalinių ir distalinių segmentų elektrorentgenogramose (23—26) matyti kaulo struktūra, bet didieji gumburai, ypač kairiojo šlaunikaulio, apirę. Abiejų šlaunikaulių kaklelių apatinėje dalyje akytoji medžiaga išretėjusi. Praretėjusios nutrūkstančios sijos, einančios iš išorės lanku per kaklelį prie šlaunikaulio galvutės. Tos sijos labiau išretėjusios dešiniajame šlaunikaulyje, nes kairiojo šlaunikaulio kaklelio viršutinė dalis yra apirusi. Praretėję ir galvučių vidiniai ir apatiniai segmentai. Kompaktinė abiejų šlaunikaulių sienelė palyginti stora. Distaliniai segmentai išretėję ir kaulų ertmės išplitusios iki epimetalinės siūlės. Dešiniojo šlaunikaulio *epicondylus* srityje yra sustorėjimas, nes sukaulėjęs raištis. Dešiniojo ir kairiojo blauzdikaulių (27—32) proksimaliniai segmentai kiek aptrupėję, žymiau aptrupėjęs dešinysis. Distaliniai abiejų blauzdikaulių segmentai išsilaikę geriau. Dešiniojo blauzdikaulio distalinėje dalyje konstatuojamas blauzdikaulio suaugimas (sinostozė) su šeivikauliu, kurio išlikęs fragmentas. Gana gerai išsilaikę abiejų raktikaulių struktūra (37). Kulnakauliuose, šokikauliuose pakitimų dėl ligos nekonstatuota, tik kairysis kulnakaulis labiau apiręs (33). Atskirų delnakaulių, padikaulių ir pirštakaulių (34) struktūra ryški, tik atskirų kaulų sąnarinės galvutės, jų šoninės dalys pašiurkštėjusios. Stuburo slankstelių (35, 36) kūnų pakraščiuose matyti ryškios kaulinės ataugėlės. Krūtininiai X ir XI slanksteliai — sukaulėję (sinostozė). Kryžkaulis (37) aptrupėjęs. Krūtinkaulio, *sternum*, struktūra ryški, kūnas ir rankena atiskyre (36), kardinė atauga, *processus xiphoideus*, — visiškai sukaulėjusi.

Aprašytojo dešiniojo blauzdikaulio distalinio galo ir šeivikaulio distalinio fragmento suaugimui sinostozei patikslinti Kauno respublikinės klinikinės ligininės rentgeno skyriuje buvo padarytos 5 rentgenogramos (jos pridedamos prie šio akto). Jose matyti (38), kad blauzdikaulis gerai išsivystęs, žievinis jo sluoksnis storas. Raiščiai, jungiantys blauzdikaulio ir šeivikaulio distalinius galus, sukaulėję, todėl čia susidarė sinostozė. Distalinis blauzdikaulio galas sustorėjęs, o šeivikaulio — labai aptrupėjęs, bet sindesmozės pusėje jo žievinio sluoksnio nematyti — šeivikaulio kaulinis audinys betarpiškai pereina į sukaulėjusius raiščius. Abiejų kaulų distalinių galų sąnariniai paviršiai normalūs, tik šeivikaulis ties kulkšnies viršūne turi buką kaulinę išaugą. Šią rentgenogramą konsultavo Kauno respublikinės klinikinės ligininės gydytojas rentgenologas L. Gradauskas,

kurio nuomone, čia ta sinostozė turėjo atsirasti dėl sužalojimo ir po jo prasidėjusio uždegimo, kuris nepraejo apie penkerius metus prieš mirtį (tai aprašyta aukščiau).

Taip pat buvo padarytos kapo Nr. 2 kai kurių kaulų elektrentgenogramos. Abiejų šlaunikaulių proksimalinių ir distalinių segmentų priekinėse ir šoninėse elektrentgenogramose ligos sukeltų pakitimų nekonstatuota. Abiejų šlaunikaulių epifizės suirusios. Kiek geriau išlikusi kairiojo šlaunikaulio proksimalinė epifizė, bet visa viršutinė kaklelio dalis, visas didysis gumburas ir dalis galvutės — sutrumpėję, apirę. Geriau išlikusi kompaktinė medžiaga.

Kauno medicinos instituto Teismo medicinos katedros laboratorijoje aparatu plonoms kaulo plokštelėms gauti kapuose Nr. 1 ir Nr. 2 rastų šlaunikaulių padaryti skersiniai pjūviai diafizės viduryje. Kape Nr. 1 šlaunikaulio priekinis-užpakalinis diametras diafizės viduryje buvo 34,5 mm, o skersinis — 34 mm; kapo Nr. 2 šlaunikaulio atitinkamas priekinis-užpakalinis diametras buvo 22 mm, skersinis — 22 mm. Kape Nr. 2 rasto šlaunikaulio paviršiniai sluoksniai, skerspjuvį apžiūrint plika akimi ir tiriant stereoskopiniu mikroskopu, labiau suirę negu kape Nr. 1 rasto šlaunikaulio.

Nepaisant pakartotinių bandymų ir atskirų gabalėlių impregnavimo vaško-kanifolijos skiediniu, kaulai trupėjo ir dėl to nepavyko gauti pakankamai plonų plokštelių, tinkančių tolesniam tyrimui. Tada buvo padaryti abiejų kaulų 3—4 mm storio skerspjuviai, kurie prieš tai buvo atitinkamai apdoroti, paskui įlieti į skaidrias plastmases (metakrilatus). Specialiu mikrotomu, leidžiančiu daryti nedekalcinuoto kaulo pjūvius, buvo padaryti abiejų kaulų visų keturių segmentų mikroskopiniai pjūviai-preparatai. Gautieji pjūviai-preparatai buvo tiriami nedažyti ir nudažyti hematoksilinu-eozinu. Tiriant mikroskopu, konstatuota: subtili, mikroskopinė-histologinė kaulų struktūra išlikusi, kaulinės ląstelės-osteocitai nesidažo, bet kaulo skaidulos hematoksilinu-eozinu dažosi gerai. Ištyrus abiejų kaulų 22 preparatus, paaiškėjo, kad kape Nr. 1 rastame šlaunikaulyje yra osteonų, kurių Haverso kanalas užima daugiau kaip 25% osteono ploto. Nemažai yra rezorbcinių ertmių. Tarp daugelio tokių osteonų, arčiau išorinio paviršiaus, retkarčiais pasitaiko palyginti mažų osteonų, kurių Haverso kanalas užima iki 25% ir mažiau viso osteono ploto.

Kape Nr. 2 šlaunikaulių pjūviuose pastebėta daug osteonų su dideliais Haverso kanalais centre (daugiau kaip 25% osteono ploto). Tačiau daug kur pastebėta, kad net iki 50% osteonų yra palyginti mažas (mažesnis kaip 25% osteono ploto) Haverso kanalas.

Palyginus kapų Nr. 1 ir Nr. 2 šlaunikaulių mikroskopinius preparatus-pjūvius, aiškiai matyti, kad žymiai daugiau jaunų osteonų, t. y. turinčių Haverso kanalą, kuris užima mažiau kaip 25% osteono ploto, yra kape Nr. 2, o osteonų su palyginti dideliu Haverso kanalu kur kas daugiau rasta kapo Nr. 1 šlaunikaulyje. Tad šio kapo šlaunikauliai yra senesnio individo negu kapo Nr. 2. Tie duomenys tam tikra prasme siejasi su aukščiau aprašytais apžiūros ir apžvalginio tyrinėjimo duomenimis, vieni kitus papildo.

6. Apibendrinimai ir išvados. Remiantis Tolminkiemio bažnyčios presbiterijoje rastų kapų Nr. 1, 2 ir kitų apžiūra vietoje, apžvalginiu ir laboratoriniu tyrimais, galimos tokios išvados ir apibendrinimai:

a) Kape Nr. 1 yra 60—70 metų (gal kiek ir daugiau) vyro skeletas. Jo ūgis, remiantis žastikaulio matmenimis, — 174—175 cm, o remiantis šlaunikaulio, blauzdikaulio ir stipinkaulio matmenimis, — 180—181 cm (pasinaudota Manuvrijė ir J. Nainio ūgio lentelėmis). Kadangi tas skeletas yra pagyvenusio vyro, apskaičiuotą ūgį reikia sumažinti, vadinasi, mirusysis buvo 170—174 cm ūgio. Jo rankos buvo 81—81,5 cm, kojos — 98,5—99,0 cm ilgio (pagal J. Nainio atitinkamas lenteles). Krūtininiai X ir XI slanksteliai suaugę (sinostozė) dėl kažkokios persirgtos ligos (vidurių šiltinės ar kt.). Daugelis kitų slankstelių su gausiomis ataugomis, kurios galėjo kelti skausmus. Dešinieji blauzdikaulis ir šėvikaulis ties čiurna suaugę, matyt, dėl buvusios kojos traumos, kuri galėjo ir neatsiliepti judesiams. Trauma ištikusi apytikriai ne mažiau kaip penkeri metai prieš mirtį, bet greičiausiai dar anksčiau.

b) Kape Nr. 2 skeletas taip pat vyro, žymiai blogiau išsilaikęs. Jo ūgį galima nustatyti tik labai apytikriai, bet neabejotina, kad buvo žymiai žemesnis individas (palyginus su Nr. 1) — 160—165 cm. Remiantis šlaunikaulių mikroskopinio tyrimo duomenimis, jis buvo apie 50—60 metų amžiaus ir turėjo būti jaunesnis už kapo Nr. 1 individą.

c) Kape Nr. 3 — vyro skeletas. Individas — ne mažiau kaip 70 metų amžiaus, apie 165 cm ūgio. Jis buvo žymiai anksčiau palaidotas negu kapo Nr. 2 individas.

d) Kape Nr. 4 — greičiausiai moters skeletas. Kaukolė rodo, kad šis individas buvo žymiai jaunesnis negu kapuose Nr. 1, Nr. 2 ir Nr. 3 (galėjo būti 30—35 metų).

Priedas: 1) 35 elektrentgenogramos; 2) 4 galvos ir 1 galūnių rentgenogramos; 3) 5 fotolentelės.

1968.III.15

J. V. Nainys, J. Markulis

6

ISLIKUSIŲ RASYTINIŲ ŽINIŲ APIE K. DONELAITĮ IR KASINĖJIMO TOLMINKIEMYJE (ČISTYJE PRUDY) DUOMENŲ SĄVADAS

I. K. DONELAIČIO PALAIDOJIMO VIETA

1. K. Donelaičiui atvykus pastoriauti į Tolminkiemį (1743), karkasinė bažnyčia, statyta 1682 m., jau buvo apgriuvusi; 1756 m. K. Donelaitis senosios vietoje pastatydino trumpesnę, bet kiek platesnę bažnyčią iš lauko akmenų. Prie 1764 m. vienu krikšto metrikų jis įrašė: „Senoji karkasinė bažnyčia buvo 30-čia pėdų (apie 9 m.—L. G.) ilgesnė. Aš prašiau bent 10-čia pėdų pailginti, bet tai nieko nepadėjo“ (KD, p. 484, 495)¹. Tebėra K. Donelaičio statydintoji bažnyčia, nukentėjusi Antrojo pasaulinio karo

¹ Santrumpos tekste: KD — Kristijonas Donelaitis. Literatūra ir kalba.— V., 1965, t. 7; AM — Altpreussische Monatsschrift. Visi pabraukimai — sąvado parengėjo.

metais. Joje buvo atlikti kasinėjimai. Rašytiniai ir kasinėjimų duomenys apie senosios ir naujosios bažnyčių padėtį bei dydžius sutampa (p. 16—17).

2. Tolminkiemio dvaro amtmonas *K. H. Beringas*, gimęs 1711 m., mirė 1766.XII.6. *K. Donelaitis*, gimęs 1714 m., mirė 1780.II.18. *K. Beringo* įpėdinis, Tolminkiemio dvaro amtmonas *T. Ruigys* (Ruhig) mirė 1780.III.15. Pastarojo mirties metrikoje pasakyta: „12) 1780, 15 kovo. Ponas Teofilis Ruigys, karališkasis amtmonas, [mirė] čia, Tolminkiemyje, 52 metų amžiaus nuo kraujoplūdžio (Blutspeyen, Haemoptysis, Haemoptoe). Šis žmogus kelerius metus prieš mirtį su ką tik mirusiu pastorium karštai kovojo dėl bažnyčios laukų separacijos. *Dabar jiems abiems teko glaudžiai sugulti į žemę*“ (Nun nehmen sie beyde einen engen Raum in der Erde ein). Toliau dar keli sakiniai apie jūdviejų kivirčą ir vieno ar kito teisumą (AM, 1914, p. 255).

K. Donelaičio tyrinėtojas *F. Tecneris* rašė: „Ruigys buvo palaidotas bažnyčioje, jis Tolminkiemyje buvo *paskutinis*, kuris ten palaidotas; pagal Karaliaučiaus valdžios nuostatą nuo 1780 m. kovo 20 d. niekas bažnyčioje nebegalėjo būti laidojamas. *Donelaitis, labai galimas daiktas, taip pat palaidotas bažnyčioje*“ (Ruhig ward in der Kirche begraben, er war in Tolminkemen der letzte, der daselbst bestattet ward; nach einer Königsberger Regierungsverordnung vom 20. März 1780 durfte niemand mehr in der Kirche beigesetzt werden. Donalitus ist höchst wahrscheinlich auch in der Kirche begraben. AM, 1897, p. 284).

Ir vėliau *F. Tecneris* rašė: „1780 vas. 18. *D+Palaidotas bažnyčioje*“ (1780. Febr. 18. D+In der Kirche begraben).

„Kovo 15. *Amtmonas Ruigys+*. *Bažnyčioje palaidotas paskutinis*“ (März 15. Amtmann Ruhig+. In der Kirche als letzter begraben.—AM, 1914, p. 268—269).

3. Tolminkiemio bažnyčioje *K. Donelaičio* pastoriavimo laikais mirusieji laidoti į žemę: atplešiamos grindų plytos (altoriaus srityje — lentos), paskui jos vėl sudedamos (p. 11). Jokių kapo iškilimų nedaryta². Turint galvoje to meto Prūsijos discipliną ir skrupulingą valdžios nuostatų vykdymą, visiškai patikima, kad *mirusieji Tolminkiemio bažnyčioje šitaip galėjo būti laidojami tik iki 1780.III.20 nuostato*, higienos sumetimais uždraudusio tokius laidojimus (Latvijoje analogiškas nuostatas pasirodė 1772.XII.28)³. Taigi 1780 m. mirė *K. Donelaitis* (II.18) ir amtmonas *T. Ruigys* (III.15) turėjo būti *paskutiniai mirusieji, palaidoti bažnyčioje*. *K. Donelaičio* palaidojimas bažnyčioje ir to palaidojimo būdas paaiškina aplinkybę, kodėl *F. Tecneris*, paskutiniajame XIX a. dešimtmetyje ir vėliau nuodugnai tyręs Tolminkiemį, negalėjo tiksliai nustatyti *K. Donelaičio* palaidojimo vietos. Vėliau imta spėlioti, kad jis palaidotas tarp keturių taisyklingai susodintų ažuolų šventoriuje, į dešinę nuo centrinio įėjimo bažnyčion, tačiau ta vieta pasirodė esanti tuščia (p. 17—18).

² Pagal 1687 m. laidojimo nuostatą („Kirchengesetz und Ordnung“), taikytą Latvijoje ir Estijoje XVIII a., buvo draudžiama bažnyčios grindyse, po kuriomis pakasamas mirusysis, daryti kokius nors paaukštėjimus ar iškilius ženklus, trukdančius vaikščioti. Nuostato fotokopija, MA CB gauta iš Estijos TSR MA Mokslinės bibliotekos, yra LKLI rankraštyne.

³ A. von Berkholtz. Der St. Jacobi-Kirchhof in Riga (1773—1895), Riga, 1895, p. 3.

II. K. DONELAIČIO PALAIKŲ IDENTIFIKAVIMAS

1. Tiesioginių daiktinių įrodymų, leidžiančių absoliučiai tikrai identifikuoti *K. Donelaičio* palaikus, nerasta (p. 7). Todėl klausimas sprendžiamas iš turimų duomenų su tam tikro laipsnio patikimumu.

2. Garbingi, bažnyčiai nusipelnę asmenys, turėjo būti laidojami altoriaus srityje. Tolminkiemio bažnyčios statybos akte, pasirašytame *K. Donelaičio* ir įmūrytame bokšto kapitulyje, surašyta keletas bažnyčiai nusipelnusių asmenų. Tarp jų vietiniai (tolminkiemiškiei) yra du: „Didžiai gerbiamas mokytojas ponas *Kristijonas Donalicijus*, šios parapijos klebonas“ ir „Prakilnūs garbingasis ponas *Karlas Heinrichas Beringas*, karal[iškasis] amtmonas ir vyriausiasis Tolminkiemio dvaro nuomotojas, *atlikęs varginančias šios statybos prižiūrėtojo pareigas*“ (KD, p. 513, 518). Iš nevietinių nusipelnusių asmenų pažymėtinas Tolminkiemio parapijai priklausiusio *Valdaukadėlio* palivarko amtmonas *Francas Bolcas*, kurį *K. Donelaitis* savo užrašuose vadina „šauniu vyru ir religijos draugu“ ir kuriam 1760 m. buvo suteikta atskira vieta bažnyčioje (KD, p. 482, 498). *F. Bolcą* linkstama laikyti „gerojo amtmono“ prototipu „*Metuose*“. Jo mirties data nežinoma, bet jis bene bus miręs prieš *K. Donelaitį* („*Metų*“ būrai gailisi „gerojo amtmono“, kuris „numirė pernai“.—„*Vasaros darbai*“, eil. 168). Abejotina, ar *F. Bolcas* iš viso galėjo būti palaidotas Tolminkiemyje.

3. Altoriaus srityje buvo rasti šie naujesni kapai: Nr. 1, 2, 3, 4, 10. Kapas Nr. 4 palaidotas apie 40 m. moteris. Kapas Nr. 10, aptvertas lentomis, negali būti vėliausias, nes ant jo dar palaidotas vaikas (kapas Nr. 8). Kapas Nr. 3 taip pat yra ankstesnis už kapą Nr. 2, nes pastarasis jį ardo. Lieka prie altoriaus kapai Nr. 1 ir Nr. 2, kurie yra *vėliausi — paskutiniai*. Jie galėtų būti *K. Donelaičio* (Nr. 1) ir *amtmono T. Ruigio* (Nr. 2) kapai.

4. Peršasi tokia versija. Bažnyčios „statybos prižiūrėtojas“ amtmonas *K. H. Beringas*, miręs 1766 m., t. y. praėjus 10 metų po bažnyčios pastatymo, buvo palaidotas centre priešais altorių, o jo kapo duobė laidojimo ceremonijoms provizoriškai buvo išmūryta plytomis (p. 18). Mūro kokybei atsiliesiems žiemos (XII.6) sąlygos. Praėjus 14 metų, mirė kitas bažnyčios statytojas — *K. Donelaitis*. Centre priešais altorių jam buvo iškasta duobė, dėl kurios pažeistas *K. H. Beringo* kapo aptvaras. Šitaip atsirado *dvilypis kapas Nr. 1*. Po mėnesio (II.18—III.15) miręs amtmonas *T. Ruigys* buvo palaidotas greta šviežio *K. Donelaičio* kapo. Tai kapas Nr. 2.

5. Į akis krinta dvi prieštaringos kapo Nr. 1 kaip paskutinio palaidojimo žymės: *garbingiausia vieta* bažnyčioje ir *laidosenos kuklumas* (jokių materialinių liekanų — karstas be kitais atvejais įprastų metalinių rankenų ir apkaustų; plg. kapą Nr. 2). Tai paremtų prielaidą, jog čia esama *K. Donelaičio*, kuris turėjo būti *vienintelis šioje bažnyčioje palaidotas pastorius* (skaičiuojant nuo bažnyčios pastatymo iki 1780 m. nuostato). *L. Rėza*, remdamasis žmonių, pažinojusių *K. Donelaitį* (brolio dukters ir kt.), apklausa, rašė: „Jis mirė 1780, 18 vasario, gerbiamas vyresniųjų, parapijos mylimas ir bičiulių apgailimas“ („... geschätzt von seinen Oberrn, geliebt von seiner Gemeinde und bedauert von seinen Freunden“.—Das Jahr, 1818, p. IX). Antra vertus, *K. Donelaitis* buvo stipriai veikiamas

pielizmo, todėl galėjo nepripažinti insignijų nei papuošalų (plačiau apie tai žr.: Gineitis L. Kristijonas Donelaitis ir jo epocha.— V., 1964, p. 53—57, 208—209). Visa tai gali paaiškinti prieštaravimus kapo Nr. 1 požymius.

6. Argumentas, kad K. Donelaitis negalėjo būti palaidotas kartu su Tolminkiemio amtmonais, nes pykosi ir bylinėjosi su vietos dvaru, nėra pakankamai pagrįstas. Tarp senojo amtmono K. H. Beringo ir K. Donelaičio buvo kilęs smulkus ginčas dėl keliui atrėžtos pievos, bet tai atsitiko K. Donelaičio pastoriavimo pradžioje. Iki šio amtmono mirties dar praėjo keliolika metų. K. H. Beringas žemių separacijos klausimo aštresne forma nekėlė; K. Donelaitis vėliau ir rėmėsi žodiniaus amtmono patikinimais viską palikti „po senovei“ (KD, p. 359). Nesutaikomas kivirčas su dvaru įsiliepsnojo tik paskutiniajame K. Donelaičio gyvenimo penkmetyje, amtmonui T. Ruigiiui iškėlus separacijos bylą. Tuomet jau buvo praėję 10 metų po K. H. Beringo mirties. T. Ruigys mirė po K. Donelaičio.

7. Tiek katalikų, tiek ir protestantų bažnyčioje buvo sena tradicija diferencijuoti laidojamojo kryptį altoriaus atžvilgiu. Pasaulietis buvo laidojamas veidu į rytus, t. y. kojomis į altorių, o dvasininkas — atvirksčiai, veidu į vakarus, t. y. galva į altorių. Ši tradicija protestantų bažnyčioje XVII a. buvo gana stipri, o vėliau — laisvėjo⁴. Tolminkiemio bažnyčioje susiduriame su šios tradicijos *nesilaikymo* faktais. Juo senesni palaidojimai, juo labiau nepaisoma tradicinės krypties (kapai Nr. 5, 12, 18, 22). Vėliau nusistovi „pasaulietinė“ kryptis — kojomis į altorių. Kadangi laidojimų krypties kitimo eiga čia netgi priešinga tradicijai, tai nėra pagrindo manyti, kad K. Donelaičio palaikai turėtų būtinai savo kryptimi išsiskirti iš pasauliečių.

III. ASMENS ŽYMĖS IR MEDICININĖS EKSPERTIZĖS DUOMENYS

1. K. Donelaitis mirė 66 metų amžiaus; amtmonas T. Ruigys — 52 metų; amžiaus skirtumas — 14 metų. Medicininės ekspertizės duomenimis, *kape Nr. 1 palaidotas vyriškos lyties žmogus, daugiau kaip 60 metų amžiaus* (p. 30); *kape Nr. 2 palaidotas žmogus — daugiau kaip 50 metų* (p. 31). Laboratoriniais kaulų pjūvių tyrimų duomenimis, *kape Nr. 1 palaidotas žmogus yra senesnis už kapo Nr. 2 žmogų* (p. 34—35).

2. Jokių K. Donelaičio ar T. Ruigio kūno matmenų ar defektų, kuriuos būtų galima sugretinti su kaulų tyrimų duomenimis, rašytiniai šaltiniai neduoda. *Kape Nr. 1 palaidotas stamboko sudėjimo, tvirtų kaulų, 174 cm ūgio vyras* (p. . .). *Kapo Nr. 2 objektas — silpno, „moteriško“ sudėjimo, 165 cm ūgio*. Šie duomenys asocijuojasi su valstietišku, fizinio darbo (optinių stiklų šlifavimas, meteorologinių, muzikos instrumentų dirbimas) nevalgusiu K. Donelaičiu ir su dvarininku T. Ruigiu, anksti mirusiu nuo kraujoplūdžio (sirgo džiova).

⁴ Ruland L. Geschichte der kirchlichen Leichenfeiern.— Regensburg, 1901, p. 182; Melchert H. Die Entwicklung der deutschen Friedhofsordnung.— Dessau, 1929, p. 19.

3. Apie savo fizinę būklę K. Donelaitis pats rašė taip: „Sulaukęs 39 metų buvau dar labai guvus (sehr flüchtig) ir pradėjau dirbti instrumentus“ (KD, p. 478, 492); „... aš esu 60½ metų amžiaus ir dar gana guvus“ (KD, p. 363, 379); „... ėjau 65-tuosius savo gyvenimo metus ir jau dariausi nebeguvus“ (stumpf) (KD, p. 369, 383). Tolminkiemio bažnyčios vizitatorius S. Miuleris savo ataskaitose žymėjo: „K. Donalicijus yra 61 m. amžiaus [...] dar jaučiasi guvus ir sveikas“ (bey munteren Geistes und Leibeskräften).— AM, 1914, p. 186); „jis yra 65 m. amžiaus ir dar sveikas ir dvasiškai guvus“ (AM, 1914, p. 256); „K. Donalicijus turi 66 m. amžiaus ir yra dar guvus dvasios ir neblogos sveikatos“ (munteren Geistes, auch von ziemlich guten Leibeskräften; paskutinis 1779.VI.16 įrašas.— AM, 1914, p. 257). Pagaliau Tolminkiemio precentorius K. V. Šulcas mirties metrikoje įrašė: „Kristijonas Donalicijus [...], eidamas 67 savo amžiaus metus, dėl visiško nusilpimo...“ (an gänzlicher Entkräftung.— KD, p. 368; AM, 1897, p. 283). Visi šie įrašai rodo K. Donelaitį *buvus tvirtos, patvarios fizinės konstitucijos* (šitai sutinka su bendrais skeleto Nr. 1 tyrimo duomenimis). Tačiau prieš mirtį dar gana tvirtas jo organizmas *nusilpo ir išseko*. Tai galima būtų sieti su patologiniais pakitimais, kurie atsirado dėl traumos (apie 5 m. prieš mirtį, kai įlūžo šėivikaulis, p. 32, 34) ir nugarkaulio slanksteliai saugo (p. 35).

4. Apie savo *rankas* K. Donelaitis į gyvenimo pabaigą rašė: „Iš mano rašysenos bus aišku, kaip dėl daugybės mechanikos darbų visiškai susigadino ranka, ir ar bevarta ją dar labiau gadinti“ (1777.VIII.16 laiškas J. Jordanui.— Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija.— V., 1957, p. 195). G. Ostermejerio (1716—1800) liudijimu, K. Donelaitis, prašomas dalyvauti giesmyno ruošime, „atsisakė dėl amžiaus ir drebančių rankų, kurios sunkiai jam leidžia rašyti“ (Erste Litt. Liedergeschichte.— Königsberg, 1793, p. 173). Medicinos ekspertų nuomone, skeleto Nr. 1 plaštakų kaulai turi fizinio nuolinimo požymių (p. 33).

5. Atkreipia dėmesį toks K. Donelaičio įrašas netrukus prieš mirtį: „Aš, kai tai 1778 m. rašau, per 35 metus *vieną kartą tesirgau ir negalėjau nueiti į bažnyčią*“ (Ich bin, da ich dieses 1778 schreibe, in die 35 Jahre nur einmal krank gewesen und konnte nicht in die Kirche gehen.— KD, p. 397, 400). Kadangi protestantų bažnyčiose pamaldos vyksta paprastai tik sekmadieniais, K. Donelaičio negalavimas (negalėjimas *eiti* į bažnyčią) galėjo trukti ir savaitę prieš tai bei savaitę po to, vadinasi, apie porą savaičių. Šį įvykį galima sieti su daliniu šėivikaulio įlūžimu, nereikalavusiu ilgo gulėjimo (p. 32).

6. Paskutinis K. Donelaičio gyvenimo penkmetis būdingas *hipochondrijos sustiprėjimu*. „Žiniose įpėdiniui“, pradėtose rašyti 1773 m., jis dėl to kaltina studijas: „... dėl savo įtempto darbo studijų metais buvau tapęs hipochondriku, ilgo amžiaus tikėtis negalėjau“ (KD, p. 361, 378). Prieš šį įrašą yra trieilis lotynų kalba („Felix parochia. . .“), kurį K. Donelaitis cituoja ir savo 1777.VIII.16 laiške J. Jordanui; vadinasi, pastaba apie hipochondriją galėjo būti įrašyta tarp 1773 ir 1777 m. Tuo pat metu įsiliepsnojo ir K. Donelaičio byla su amtmonu T. Ruigiu, trukusi visą paskutinįjį penkmetį. Liguistumo požymiu laikytinas K. Donelaičio irzlumas, pykčio priepuoliai („Ruigys žmonių priešas... mano persekiotojas... žmonių giminės

atmata... niekšas... dukart pragaro ir velnio vaikas...“) ir čia pat atgailos ašaros (KD, p. 399; taip pat p. 397, 398, 407—414). Panašios intonacijos įrašų yra ir metrikų knygų parašėse; šias knygas K. Donelaitis sakosi pradėjęs peržiūrinėti taip pat nuo 1773 m. (KD, p. 472—489). Tokią K. Donelaičio paskutinių kelerių metų būseną galima sieti su šėvikaulio įlūžimo trauma, o ypač su erzinančiais stuburo pakitimais (p. 34, 35).

Išvada. Visi turimi rašytinių šaltinių duomenys gana artimai sutampa su archeologinių kasinėjimų ir medicininės ekspertizės duomenimis. Rimtesnių prieštaraujančių aplinkybių nėra. Ttai leidžia laikyti versiją, kad *kapas Nr. 1 yra K. Donelaičio*, pakankamai pagrįsta.

1968.IV.29

L. Gineitis

7

NUOLATINĖS K. DONELAIČIO KOMISIJOS PIRMININKUI AKAD. K. KORSAKUI

1967 m. gegužės 3 d. raštu LTSR Mokslų Akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros institutas ir LTSR kultūros ministerija sudarė K. Donelaičio palaikų Tolminkiemyje paieškų mokslinę komisiją, į kurią įėjo: 1) **L. Gineitis**, Lietuvių kalbos ir literatūros instituto vyr. mokslinis bendradarbis (komisijos pirm.), 2) **J. Glemža**, Kultūros ministerijos Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos viršininkas (pirm. pavad.), 3) **J. Lebedys**, Vilniaus valst. V. Kapsuko un-to prof. (e. p.), 4) **J. Markulis**, Vilniaus valst. V. Kapsuko un-to doc., 5) **J. Nainys**, Kauno medicinos instituto Teismo medicinos katedros vedėjas, doc., 6) **A. Tautavičius**, LTSR MA Istorijos instituto sektoriaus vadovas, 7) **V. Urbanavičius**, LTSR MA Istorijos instituto aspirantas, 8) **E. Purlys**, Specialiosios mokslinės restauracinės gamybinės dirbtuvės architektas.

Komisija buvo pavaldi Nuolatinėi K. Donelaičio komisijai ir savo darbą derino su ja.

Komisijos posėdyje 1967 m. birželio 13 d. buvo aptarti konkretūs K. Donelaičio palaikų paieškų klausimai (dokumentas Nr. 2).

1967 m. birželio 22—liepos 9 d. Vilniaus valst. V. Kapsuko universiteto Istorijos-filologijos fakulteto I—II k. studentų grupė, iš viso 45 žmonės, atliko kasinėjimo darbus. Jiems vadovavo A. Tautavičius; darbe dalyvavo V. Urbanavičius. Ūkinę dalį tvarkė Specialioji mokslinė restauracinė gamybinė dirbtuvė. Kasinėjimų rezultatai išdėstyti ataskaitoje.

1967 m. liepos 3 d. K. Donelaičio palaikų paieškų komisija buvo nuvykusi į kasinėjimo vietą, ten fiksavo bei preliminariai tyrė atkastus kapus ir surašė aktą (pridedamas).

Paimti palaikai toliau buvo tiriami LTSR MA Istorijos instituto Archeologijos sektoriuje, LTSR elektrografijos mokslinio tyrimo institute (Vilnius) ir Respublikinės klinikinės ligoninės rentgeno skyriuje (Kauņas). Palaikus tyrimams parengė V. Urbanavičius. J. Nainys ir J. Markulis atliko tyrimus ir jų rezultatus išdėstė ataskaitoje.

Parengtas išlikusių rašytinių žinių apie K. Donelaitį ir kasinėjimo duomenų sąvadas (L. Gineitis).

Iš kasinėjimų ir tyrimų medžiagos sukurtas dokumentinis filmas (V. Urbanavičius).

Šiuo raštu visa minėtoji medžiaga pateikiama Nuolatinėi K. Donelaičio komisijai galutinai svarstyti išplėstiniame abiejų komisijų posėdyje.

Priedai: 1) Protokolas Nr. 1; 2) Komisijos 1967 m. liepos 3 aktas; 3) Ataskaita Nr. 1; 4) Ataskaita Nr. 2; 5) Priedas Nr. 3.

1968.V.11

L. Gineitis

8

NUOLATINĖS K. DONELAIČIO KOMISIJOS ISPLĖSTINIO POSĖDŽIO, ĮVYKUSIO LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJOJE 1968 m. GEGUŽĖS 20 d., PROTOKOLAS

Posėdyje dalyvavo: Nuolatinės K. Donelaičio komisijos pirmininkas akad. **K. Korsakas**, kultūros ministro pavaduotojas **V. Jakelaitis**, Lietuvių kalbos ir literatūros instituto vyr. mokslinis bendradarbis, filol. dr. **L. Gineitis**, Kultūros ministerijos Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdybos viršininkas **J. Glemža**, Vilniaus valst. V. Kapsuko universiteto profesorius, filol. dr. **J. Lebedys**, Kauno medicinos instituto Teismo medicinos katedros vedėjas, medicinos dr. **J. Nainys**, Vilniaus valst. V. Kapsuko universiteto doc. **J. Markulis**, Istorijos instituto Archeologijos sektoriaus vadovas, istorijos kand. **A. Tautavičius**, Istorijos instituto jaun. mokslinis bendradarbis, istorijos kand. **V. Urbanavičius**, Specialiosios mokslinės restauracinės gamybinės dirbtuvės architektas **E. Purlys**, Lietuvos TSR Ministrų Tarybos Kultūros skyriaus vedėjas **P. Dzikaras**, LTSR architektų sąjungos valdybos pirm. **J. Vaškevičius**, Lietuvos TSR liaudies rašytojas **A. Venclova**, Lietuvių kalbos ir literatūros instituto sektoriaus vadovas, filol. kand. **K. Doveika**, Lietuvių kalbos ir literatūros instituto sektoriaus vadovas, filol. kand. **J. Lankutis**, „Literatūros ir meno“ redaktorius **V. Reimeris**.

Svarstyta: Ataskaitos specialios paieškų komisijos, vykdžiusios archeologinių kasinėjimų, medicinos ekspertizės ir literatūrinių tyrinėjimų darbus, kurių tikslas — identifikuoti K. Donelaičio palaikus.

Posėdžiui pirmininkavęs akad. K. Korsakas informavo posėdžio dalyvius apie archeologinių kasinėjimų darbus, kurie buvo vykdomi Tolminkiemyje 1967 m. birželio 22 d.—liepos 9 d., siekiant rasti ir identifikuoti K. Donelaičio palaikus. Šiam reikalui buvo sudaryta speciali paieškų komisija: L. Gineitis (pirm.), J. Glemža (pirm. pav.), J. Lebedys, J. Nainys, J. Markulis, A. Tautavičius, V. Urbanavičius, E. Purlys. Vietovę kasinėjo Vilniaus valst. V. Kapsuko universiteto studentų grupė. Archeologiškai buvo iširtas Tolminkiemio bažnyčios vidus ir medicinos ekspertizei paimti keturių kapų palaikai. Tyrimui juos parengė V. Urbanavičius. Ekspertizę atliko dr. J. Nainys ir doc. J. Markulis. Archeologijos ir medicinos ekspertizės duomenys buvo lyginami su literatūros mokslo duomenimis.

Siūloma išklausti specialius pranešimus apie paieškų komisijos darbą.
A. Tautavičius, remdamasis archeologinių kasinėjimų ataskaita, supažindino posėdžio dalyvius su darbų eiga ir rezultatais, atsakė į klausimus.

J. Nainys padarė pranešimą apie medicinos tyrinėjimus (žr. medicinos ekspertizės ataskaitą), atsakė į posėdžių dalyvių klausimus.

K. Korsakas. Archeologinių ir medicinos tyrinėjimų išvados labai atsargios: konstatuoti tik objektyvūs faktai, nedaroma galutinių išvadų dėl asmenybių identifikavimo. Asmenybei identifikuoti reikia dar vienos grupės duomenų apie K. Donelaičio išvaizdą. Šiuo klausimu buvo daromi literatūros mokslo tyrinėjimai, Žodis suteikiamas L. Gineičiui.

L. Gineitis. Tiesioginių įrodymų, įgalinančių atpažinti palaikus, nerasta. Reikia eiti mokslinių tyrinėjimų keliu. Nurodomos visos turimos žinios apie K. Donelaičio fizines ypatybes, charakterį, jo palaidojimo vietą (plačiau apie tai žr. sąvadą). Palyginęs turimus literatūros mokslo duomenis su archeologinių kasinėjimų ir medicinos ekspertizės duomenimis, L. Gineitis daro prielaidą, kad kapas Nr. 1 galėtų būti K. Donelaičio, kapas Nr. 2 — T. Ruigio.

A. Venclova. Daug argumentų remia prielaidą, kad kapas Nr. 1 yra K. Donelaičio. Bet yra ir prieštaravimų: medicinos išvada rodo, kad kapo Nr. 1 skeletas stambių kaulų, o L. Gineičio knygoje K. Donelaičio charakteristika priešinga. Pats K. Donelaitis rašė apie save, kad esąs silpno kūno sudėjimo.

L. Gineitis. K. Donelaitis sakėsi esąs silpnos sveikatos ir nesitikįs ilgo amžiaus. Dėl to statė žmonai namus, kuriuose ši galėtų gyventi jam mirus. Apie K. Donelaičio išvaizdą knygoje buvo sprendžiama iš jo charakterio; manoma, kad sangviniško būdo žmogus turėjęs būti smulkaus kūno sudėjimo. Bet tai tik hipotezė, kurią nauji duomenys gali ir paneigti.

J. Nainys. Nėra prieštaravimo tarp sangviniško būdo ir stambaus kūno sudėjimo. Nors K. Donelaitis skundėsi silpna sveikata, tačiau tai dar nereiškia, kad buvo smulkių kaulų. Jis galėjo blogai jaustis dėl stuburo suaugimų. Seivikaulio lūžimas negalėjo ilgą laiką atitraukti K. Donelaitį nuo darbo. Tarp medicinos išvadų ir L. Gineičio pateiktų literatūros mokslo duomenų prieštaravimo nėra.

K. Korsakas siūlo pasakyti savo nuomonę ir kitiems komisijos nariams.

J. Lebedys. L. Gineitis surinko argumentų identifikavimui paremti. Reikia išnagrinėti ir kontraargumentus. Negalima 100% tvirtinti, kad K. Donelaitis palaidotas bažnyčioje. Kategoriškai to neteigė ir F. Tecneris. K. Donelaitis, gyvas būdamas, užsimenta apie savo būsimą kapą („Besuche oft mein Grab“). Jis negalėjo kalbėti apie kapą bažnyčioje, neturintį jokių atpažinimo ženklų. K. Donelaitis buvo didelis gamtos draugas, todėl negalima paneigti galimybės dėl jo palaidojimo gamtoje. Abejotina palaidojimo vieta prie altoriaus. Jei kapo duobė buvo išmūryta ne jam, bet kitam asmeniui (Beringui?), tai, turint galvoje buvusius jų santykius, vargu ar K. Donelaitis galėjo būti čia laidojamas. Palaidojimas kojomis į altorių — taip pat identifikavimo kontraargumentas. Dėl K. Donelaičio išvaizdos nėra aiškių duomenų. Apie save jis yra pasakęs: „Meine schwache Leibeskonstitution“. Remiantis griaučių matmenimis, kūno konstitucija stamboka. Dėl kojos kaulo lūžimo pats K. Donelaitis turėjo kur nors užsiminti.

K. Donelaitis pasidarė hipochondriku dar studijuodamas. Liga stiprėjo į gyvenimo pabaigą. Teiginį, kad T. Ruigys buvęs palaidotas šalia K. Donelaičio, L. Gineitis remia K. Sulco žodžiais „...in engem Raum“. Tačiau minėtų žodžių prasmė visai kita: abu bylinėjosi dėl žemės, o gavo jos labai nedaug. Sunku pasakyti galutinį žodį, kad kapas Nr. 1 yra K. Donelaičio. Nėra nė vieno tiesioginio įrodymo.

K. Doveika. Drg. J. Lebedys pareiškė tam tikrų abejonių dėl K. Donelaičio palaidojimo bažnyčioje. Tačiau jo samprotavimai nėra tokie svarūs, kad sugriautų turima medžiaga pagrįstą prielaidą dėl K. Donelaičio palaidojimo bažnyčioje, apie ką čia plačiai ir įtikinamai kalbėjo L. Gineitis ir kuriai neprieštarauja ir archeologinių kasinėjimų bei medicinos ekspertizės duomenys. Aš nematau jokio pagrindo, kodėl K. Donelaitis turėjo būti palaidotas ne bažnyčioje. Juk anuo metu tai buvo įprastinė laidojimo vieta. Kitaip pasielgti su K. Donelaičiu, ilgamečiu parapijos klebonu, bažnyčios statytoju, visų vietinių gyventojų didžiai mylimu ir gerbiamu asmeniu, negalėjo būti jokių motyvų. Net jeigu ir pats K. Donelaitis būtų pareiškęs norą, kad jį laidotų ne bažnyčioje (apie tokią galimybę, kuri, žinant K. Donelaičio gyvenimo būdą, labai nereali, kalbėjo čia drg. J. Lebedys), ir tai abejotina, kad artimieji būtų ryžęsi laidoti jį ne įprastinėje laidojimo vietoje — bažnyčioje. O jeigu, sakysim, išimties tvarka ir būtų buvęs palaidotas kitur, tai argi niekur tas išimtinis atvejis būtų neatsispindėjęs. Kodėl, pavyzdžiui, K. Donelaitį palaidojęs Tolminkiemio bažnyčios precentorius K. Šulcas nieko apie tai nekalba, nors mirimo metrikų knygoje jis paliko platų įrašą apie K. Donelaitį, jo gyvenimą ir būdą? Pastoriaus Vacho laiške, kuriame pateikiamos iš K. Donelaičio brolio dukters gautos žinios apie velionį, dėl laidojimo vietos nieko neužsiminama. Argi tokios artimos giminaitės dėmesio nebūtų patraukęs šis faktas? Nieko apie tai nekalba ir pirmasis K. Donelaičio tyrinėtojas L. Rėza, nors nuo poeto mirties tada tebuvo praėję ne tiek jau daug laiko. Todėl neįprastinė K. Donelaičio palaidojimo vieta galėjo žmonių pasakojimuose išlikti, apie tai gana lengvai galėjo sužinoti ir L. Rėza. Pagaliau F. Tecneris, rinkęs medžiagą apie K. Donelaitį XIX a. pabaigoje, tiesiog rašo, kad K. Donelaitis buvo palaidotas bažnyčioje (kodėl tuo netikėti?). Jei būtų palaidotas ne bažnyčioje, netikima, kad jokie ženklai nei kapinėse, nei žmonių atmintyje ligi to laiko nebebūtų išlikę ir F. Tecnerio nebeįsisekė (laikai juk buvo gana ramūs, žmonės Tolminkiemyje gyveno pastoriai, karų ar kokių kitokių suiručių nebuvo).

Visa tai turint galvoje, daug labiau įtikima, kad K. Donelaitis buvo palaidotas bažnyčioje, o ne kur kitur. Tos prielaidos, kad K. Donelaitis palaidotas bažnyčioje, Komisijos ataskaitos duomenys, pateikti remiantis Tolminkiemio bažnyčios kasinėjimais, ne tik negriauna, o dar labiau sustiprina ir kartu silpnina drg. J. Lebedžio čia pareikštų samprotavimų patikimumą.

J. Glemža. Ar ne per daug suabsoliutinamas argumentas dėl mirusiojo laidojimo krypties altoriaus atžvilgiu? Protestantų dvasininkų teigimu, laidoti buvo galima įvairiai, griežtai nesilaikant vienos krypties. Kapuose nerasta įkapių, nes pastoriai buvo laidojami be jokių ženklų. Negalima ignoruoti tos aplinkybės, kad K. Donelaitis buvo bažnyčios statytojas. Šiuo atžvilgiu jis turėjo būti išskirtas. Spėliojimas, kad K. Donelaitis galėjęs

būti palaidotas šventoriuje, tarp keturių ažuolų, atkrinta. Tokią galimybę paneigia toje vietoje atliktas kasinėjimas.

A. Venclova. Ar galima nustatyti, kada žmogus mirė, kiek laiko jis išgulėjo žemėje?

J. Nainys. Nustatyti galima tik apytikriai. Kaulų išsilaikymas kėlė abejonių dėl kapo Nr. 2. Čia galėjo būti laidota kiek anksčiau. Bet tą argumentą būtų galima atmesti, nes kaulus nevienodai veikia nevienodas gruntas. Taigi kapo amžius — maždaug 200 metų.

J. Markulis. Dėl laidojimo krypties nebuvo laikomasi griežtų normų (tai patvirtina tyrinėjimai Deltuvos ir Vilniaus Dominikonų bažnyčiose). Todėl laidojimo krypties klausimas K. Donelaičio atveju atkrinta. Kūno konstitucija neturi nieko bendra su hipochondrija, kuria neva sirgęs K. Donelaitis. Kapo Nr. 1 asmuo iš jaunystės buvo neuropatinė astenizuota asmenybė, bet ne hipochondrikas. Paties K. Donelaičio pasisakymai tuo klausimu priimtini labai plačia prasme. Medikai negali konkrečiai atsakyti, ar kape Nr. 1 tikrai yra K. Donelaičio palaikai. Nurodytas amžius (60—70 m.) yra gana rimtas argumentas. Antras argumentas — sinostozės įtaka charakteriui. Šeivikaulio lūžis galėjo išvesti iš rikiuotės 2—3 savaites arba ir visai nekludindami vaikščioti. Sangviniškas temperamentas ir stambūs kaulai nėra nesuderinami dalykai. Nustatytas nosies pertvaros iškrypimas. Įdomu būtų žinoti, kokia buvo K. Donelaičio kalba (ar jis nekalbėjo pro nosį). Kapas Nr. 1 teikia daugiau duomenų, kad čia palaidotas K. Donelaitis; kapas Nr. 2 — ne K. Donelaičio. Amžius nekelia abejonių. Kapo Nr. 1 skeletas 15 metų senesnis už kapo Nr. 2.

V. Urbanavičius. Nuo 1780 m. buvo draudžiama laidoti bažnyčiose dėl to, kad, žymint grindyse kapo vietą, bažnyčia ilgai virsdavo muziejumi. Kunigo kapo vieta turėtų būti prie altoriaus. Dėl to, laidojant K. Donelaitį, anksčiau prie altoriaus palaidotas Beringas galėjo būti pastumtas į šalį. Paprotį laidoti kunigus galva į altorių liuteronai paveldėjo iš katalikų, bet jo griežtai nesilaikė. Demokratizmo sumetimais kunigas niekuo nebuvo išskiriamas iš kitų mirusiųjų. K. Donelaitis buvo eilinis kunigas, dėl to neturėjo ženklų (kryžiaus). Kai kuriuose Tolminkiemio bažnyčios kapuose rastos XVIII a. vidurio monetos rodo, kad kapai nėra senesni už monetos amžių.

V. Jakelaitis. Jeigu K. Donelaitis buvo palaidotas ne bažnyčioje, sunku patikėti, kad apie tai būtų nelikę žinių. Juk žmona ir brolis K. Donelaitį pergyveno, todėl turėjo žinoti apie jo palaidojimo vietą. Nėra argumentų, kad jis palaidotas ne bažnyčioje.

L. Gineitis. Dėl K. Donelaičio palaidojimo vietos F. Tecneris vienu atveju nurodė: „Höchst wahrscheinlich“, kitu — „In der Kirche begraben“. Posakį „In engem Raum“ J. Lebedys aiškina metaforiškai, o „Memento tumuli mei“ jau nelaisko metafora. Tai argumentavimo nevienodumas, prieštaravimas. Laidojant Beringą, duobė buvo išmūryta per vieną plytą, greitosiomis ir vėliau užpilta žemėmis. Laidojant K. Donelaitį, Beringo kapas nebuvo ardomas, ir žemė kasama išmūrytosios duobės viduryje. Silpną savo kūno konstituciją („schwache Leibeskonstitution“) K. Donelaitis siejo su studijomis, bet apie tai rašė jau vėliau, retrospektyviai.

K. Korsakas. Apie K. Donelaičio povyzos stambumą yra netiesioginių duomenų. Dailininkas S. Ušinskis, darydamas K. Donelaičio vitražą, specialiai važinėjęs po Rytų Prūsiją ir gavęs žinių, kad poetas buvęs stamboko sudėjimo žmogus. Toks jis ir pavaizduotas vitraže. J. Mikėno padarytame biuste K. Donelaitis taip pat stambios kompleksijos.

Negalima paneigti J. Lebedžio abejonių reikšmės. Pageidautina, kad jo nuomonė būtų pareikšta raštu ir pridėta prie dokumentacijos*.

Trijų profilių ataskaitos — archeologinė, medicininė ir literatūrinė — tai aukščiausios kvalifikacijos medžiaga, iš kurios reikia padaryti bendrą išvadą ir ją patvirtinti parašais. Jeigu reikės, išvadoje bus pažymėti ir kontraargumentai. Išvada bus pateikta Vyriausybei.

Komisijai siūloma labai rimtai apsvarstyti argumentus *už* ir *prieš* identifikavimą. Negarantuota, kad medikų išvados šiuo atveju yra 100% teisingos. Kalbama apie argumentų *už* ir *prieš* persvarą.

Tyrinėjimų medžiaga turi būti paskelbta atskiru leidiniu. Nepadarius teigiamos išvados ir atmetus identifikavimo galimybę, tolesnis tyrinėjimas nustotų prasmės, nes dabar buvo padaryta viskas, kas šiuo metu galima.

Siūloma paruošti dokumentą su galutine tyrinėjimų išvada iki š. m. birželio pabaigos**.

V. Jakelaitis pritaria akad. K. Korsako nuomonei dėl galutinės išvados ir atitinkamo dokumento parengimo. Šiuo metu tęsiami Tolminkiemio bažnyčios atstatymo, kultūros namų, gyvenvietės tvarkymo ir kitų objektų projektavimo darbai. Jeigu atsitiktų taip, kad palaikų identifiuoti būtų neįmanoma, projektavimo programa vis tiek bus vykdoma.

K. Korsakas reiškia padėką Komisijai už atliktą didžiulį darbą.

Posėdyje buvo demonstruojamas filmas, kuriame užfiksuoti archeologinių kasinėjimų ir medicinos ekspertizės darbai. Filmo peržiūroje dalyvavo Mokslų Akademijos prezidentas J. Matulis ir viceprezidentas A. Žukauskas.

K. Korsakas

Posėdžio pirmininkas

V. Reimeris

Sekretorius

9

K. DONELAIČIO PALAIKŲ TOLMINKIEMYJE
PAIESKŲ KOMISIJOS POSĖDŽIO, ĮVYKUSIO
1968 m. BIRŽELIO 25 d., PROTOKOLAS

Posėdyje dalyvavo: komisijos pirm. L. Gineitis, nariai J. Glemža, J. Lebedys, J. Markulis, E. Purlys, A. Tautavičius, V. Urbanavičius.

Svarstyta: K. Donelaičio palaikų paieškų komisijos akto projektas.

L. Gineitis, atidaręs posėdį, nurodo, kad komisijos akto projektas, rengtas kartu su komisijos nariais archeologais bei medikais, buvo pateiktas iš anksto susipažinti ir kitiems nariams. Perskaito J. Nainio, negalėjusio

* Savo nuomonės nei kalbamų metu, nei vėliau J. Lebedys raštu nepareikšė.— Red.

** Žr. K. Donelaičio palaikų Tolminkiemyje paieškų komisijos aktą (p. 48—50).— Red.

dalyvauti posėdyje, raštišką pritarimą akto projektui (pridedamas). Siūlo pareikšti pastabas bei pataisas.

J. Glemža pritaria projektui, bet rekomenduoja kiek kitaip formuluoti antrąją akto išvadą: vietoje „Kapo Nr. 1 duomenys... leidžia pagrįstai laikyti jį K. Donelaičio kapu“ rašyti „leistų laikyti, leistų spėti jį esant K. Donelaičio kapu“.

J. Lebedys mano, kad akto projektas yra per kategoriškas, pritempia medžiagą ir todėl nepriimtinas. Jis išdėsto savo nuomonę dėl K. Donelaičio palaikų paieškų. Tiesioginių istorinių žinių trūksta, o netiesioginės nėra pakankamos. F. Tecneris tik spėjo, kad K. Donelaitis palaidotas bažnyčioje. Nėra išlikusių Tolminkiemio mirimo metrikų knygų, iš kurių būtų galima nustatyti laidojimų seką bei palaidotus žymesnius asmenis. Dalis kapų Tolminkiemio bažnyčioje išardyta lobio ieškotojų. Pats K. Donelaitis nieko nesako apie savo ligas; mini esąs „silpnos kūno konstitucijos“, o skeleto tyrimai rodo, kad mirusysis buvo stambaus kūno sudėjimo, ne kartą jis prašo įpėdinį aplankyti jo kapą. Vargu ar jis galėjo būti laidojamas į amtmono kapavietę, kai tebebuvo gyva Donelaitienė, precentorius ir kiti asmenys. Svarbu ir dvasininko laidojimo kryptis. J. Lebedžio nuomone, akto išvadas reikia laikyti hipoteze, reikalaujančia tolesnių tyrinėjimų.

J. Markulis, pritardamas akto projektui, pabrėžia, kad medicininė išvada buvo labai rūpestingai parengta. Ligas iš skeleto gana sunku nustatyti; kai kuriuos skeleto Nr. 1 požymius galėjo sukelti ir parodontozė. Labai svarbu tai, kad nustatytasis mirusiųjų Nr. 1 ir Nr. 2 amžius atitinka rašytinius šaltinius, įsietinos ir polinkio į hipochondriją priežastys ir kai kurios kitos žymės.

A. Tautavičius pritaria akto projektui, bet siūlo kiek pakeisti kai kuriuos formulavimus (pvz., vietoje „kapai Nr. 3 ir Nr. 4 atkrinta“ tiksliau nurodyti duomenis). A. Tautavičiaus nuomone, nėra konkrečių faktų, paneigiančių archeologinių kasinėjimų bei medicininės ekspertizės išvadas. Jeigu neįlinkstama pasitikėti F. Tecneriu, tai juo labiau nereikia žiūrėti paraidžiui ir į paties K. Donelaičio pastabas dėl jo fizinės konstitucijos, galimumo lankyti kapą ar pan.

J. Lebedys. Kai rašoma pačiam sau, o ne polemizuojant, galima tikėti.

J. Markulis. Vaižgantas mokymosi metais buvo džiovininkas, o paskui — apkūnus ir kupinas energijos žmogus. Tas pats pasakytina apie Maironį. Nuomonės apie savo būklę gali būti labai įvairios ir prieštaringos.

L. Gineitis. Iš laidojimų istorijos (pvz., knyga apie Rygos Jokūbo bažnyčią ir kt.) matyti, kad žmonės buvo nepatenkinti draudimu laidoti bažnyčioje, argumentuodami tuo, jog jie nebegalės per pamaldas bendrauti su savo mirusiais. „Kapo lankymas“ laidojimų bažnyčioje laikais turėjo tokia bendravimo prasmę. K. Donelaitis „Žiniose įpėdiniui“ sakosi esąs silpnos kūno konstitucijos, kadangi dėl įtemptų studijų tapęs hipochondriku. Taigi jis turi galvoje bendrą savo psichofizinę būklę, o ne „smulkius kaulus“. Mirusiųjų metrikų knygos neišliko, tačiau ir K. Donelaičio, ir T. Ruigio mirimo metrikų tekstus paskelbė F. Tecneris, o jis — sąžiningas, kruopštus archyvo tyrinėtojas, stengsis išskaityti net ir išdilusias ar neaiškias vietas, o kur neišskaitė, rašė klaustukus ar daugtaškius. Laidojant K. Donelaitį, suardytas senesnis kapas, bet šio pastarojo apmūrijimas plytomis nebuvo

kapalinis (ne kaip mauzoliejus), be to, tokių laidojimų vienas ant kito rašta ir daugiau (pvz., kapai Nr. 2, 3, 8, 9, 10 ir kt.), nes vietos nedidelėje bažnyčioje labai nedaug.

J. Lebedys. Tolminkiemio negalima lyginti su centrinėmis (Rygos) bažnyčiomis; „lankymas“ čia gali reikšti ne tą patį. Amtmonas — svarbi figūra ir suardyti jo kapą ne taip paprasta. F. Tecneris nėra skrupulingai tikslus: vietomis grafiškai neišskiria savo pastabų publikacijose; du „Žinių įpėdiniui“ tekstų variantai kiek skiriasi.

L. Gineitis. Publikuojant „Žinias įpėdiniui“, abu jų variantai buvo vienas su kitu mūsų palyginti. Rasti skirtumai — tėra fonetikos, rašybos ar tiesiog korektūros smulkmenos, ne daugiau. Korektūra galima paaiškinti ir kai kuriuos grafiškus neišskyrimus.

L. Glemža. Ar galiojant laidojimui bažnyčioje dvasininkas galėjo būti palaidotas ne bažnyčioje? Jokių būdu!

J. Markulio pasiūlymu, akto projekto tekstas kolektyviai skaitomas sakinyse po sakinio. Be smulkesnių dalykų, konstatuojamojoje dalyje sutarta pažymėti, kad K. Donelaičio palaikų paieškas sunkino mirimo metrikų knygų nebuvimas, reikalas remtis vien F. Tecneriu, kad dalis kapų navos srityje rasta suardyti lobio ieškotojų; patikslinama kapo Nr. 1 archeologinė charakteristika.

Priešus prie bendrų išvadų, J. Lebedys siūlo į jas įtraukti ir jo keliamas abejones. Komisijos narių dauguma yra tos nuomonės, kad šiose abejonėse nėra faktų, savo konkretumu prilygstančių archeologinių bei medicininų tyrimų rezultatams, turintiems atsispindėti išvadose, ir todėl tos abejonės tiktų tik konstatuojamajai daliai (joje iš dalies į tai ir atsivėlęta).

Toliau išvados derinamos, J. Lebedžiui posėdyje nebedalyvaujant. Sutariama pirmąją išvadą palikti kokia yra, antrąją — detalizuoti, nurodant požymius, kuriais remiantis kapas Nr. 1 galėtų būti laikomas K. Donelaičio kapu, ir požymius, apie kuriuos rašytiniuose šaltiniuose kol kas nerasta tiesioginių žinių. Trečioji išvada labiau konkretizuojama. Po išvadų susitarta pridėti trumpą pastabą apie skirtingą J. Lebedžio nuomonę.

Nutarta. Priimti ir patvirtinti K. Donelaičio palaikų Tolminkiemyje paieškų komisijos aktą su jame padarytais papildymais bei pataisomis.

L. Gineitis
Posėdžio pirmininkas

E. Purlys
Sekretorius

10

K. DONELAIČIO PALAIKŲ MOKSLINIO TYRIMO
KOMISIJOS PIRMININKUI filol. dr. GINEIČIUI

Su tyrimų apibendrinimu-santrumpa esu susipažinęs ir su padarytomis išvadomis visiškai sutinku.

1968.VI.21

Prof. J. Nainys

K. DONELAIČIO PALAIKŲ TOLMINKIEMYJE PAIEŠKŲ KOMISIJOS AKTAS

K. Donelaičio palaikų Tolminkiemyje paieškų komisiją sudaro: 1) L. Gineitis, LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto vyr. moksl. bendradarbis, filol. dr. (komisijos pirm.), 2) J. Glemža, LTSR kultūros ministerijos Muziejų ir kultūros paminklų apsaugos valdybos viršininkas (pirm. pavad.), 3) J. Lebedys, Vilniaus valst. V. Kapsuko un-to prof., filol. dr., 4) J. Markulis, Vilniaus valst. V. Kapsuko un-to doc., med. dr., 5) J. Nainys, Kauno medicinos instituto Teismo medicinos katedros vedėjas, prof., med. dr., 6) A. Tautavičius, LTSR MA Istorijos instituto Archeologijos sektoriaus vadovas, ist. kand., 7) V. Urbanavičius, LTSR MA Istorijos instituto moksl. bendr., ist. kand., 8) E. Purlys, Specialiosios mokslinės restauracinės gamybinės dirbtuvės architektas.

Paieškų komisija, pavaldi Nuolatinei K. Donelaičio komisijai, nuo 1967 m. gegužės 3 d. atliko šiuos darbus: kaupė prieinamų istorinių šaltinių žinias, organizavo archeologinius kasinėjimus Tolminkiemyje, mediciniskai ištyrė rastus palaikus. Apie visus šiuos darbus pateiktos išsamios ataskaitos. Apibendrinusi tyrinėjimų duomenis, komisija surašė šį aktą.

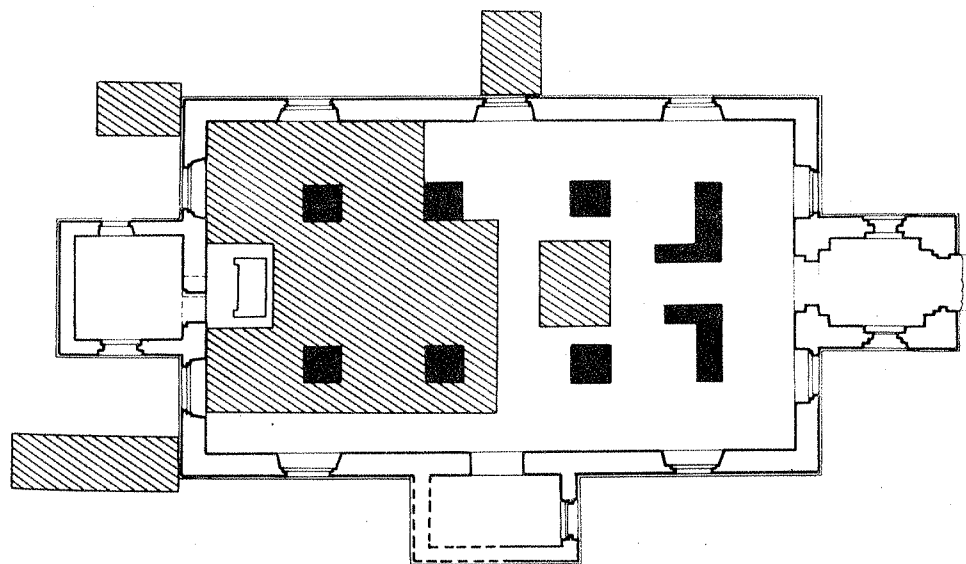
Iš turimų rašytinių šaltinių žinoma, kad K. Donelaitis 1756 m. Tolminkiemyje, senosios karkasinės bažnyčios vietoje, pastatydino trumpesnę, bet kiek platesnę bažnyčią iš lauko akmenų. Ši bažnyčia, nukentėjusi Antrojo pasaulinio karo metais, išliko iki mūsų dienų. Remiantis K. Donelaičio biografu ir jo archyvinės medžiagos skelbėju F. Tecneriu (1863—1919), poetas, miręs Tolminkiemyje 1780 m. vasario 18 d., eidamas 67-uosius metus ir išdirbęs čia pastoriumi 36 metus, buvo palaidotas bažnyčioje; jo kapo vieta buvo nežinoma. Iš kitų Tolminkiemio žymesnių asmenų minėtinas 1766 m. gruodžio 6 d. miręs vietos amtmonas, bažnyčios statybos prižiūrėtojas K. H. Beringas, 55 metų amžiaus. Pastarojo įpėdinis, Tolminkiemio amtmonas T. Ruigys (Ruhig) mirė džiova 1780 m. kovo 15 d. F. Tecnerio tvirtinimu, T. Ruigys buvo palaidotas bažnyčioje. 1780 m. kovo 20 d. Karaliaučiaus valdžios nuostatu buvo uždrausta laidoti bažnyčioje.

K. Donelaičio palaikų paieškas sunkino tai, kad nėra išlikusių Tolminkiemio mirusiųjų metrikų knygų, iš kurių būtų matyti laidojimų seka; teko remtis vien F. Tecnerio pateiktomis žiniomis. Apie K. Donelaičio asmenį žinoma tik tiek, kad jis pasižymėjo guvumu ir sveikata (per 36 pastoriatvimo Tolminkiemyje metus tik vieną kartą negalėjo nueiti į bažnyčią), nors pats sakėsi esąs „silpnos kūno konstitucijos ir dėl studijų tapęs hipochondriku“. Veikiamas pietizmo, jis mėgo sodininkystę bei gaminti įvairius mechanikos prietaisus; kelerius metus prieš mirtį skundėsi rankų drebėjimu. Paskutinį gyvenimo penkmetį bylinėjimasis su amtmonu T. Ruigiu stipriai veikė K. Donelaičio nervus ir vertė jį liguistai į viską reaguoti.

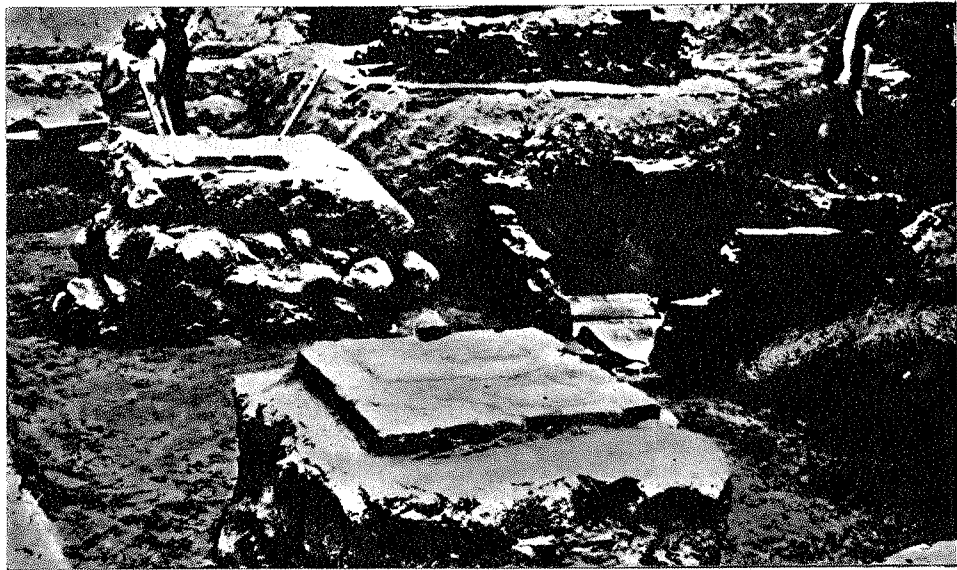
Remiantis turimomis žiniomis, 1967 m. birželio 22 d.— liepos 9 d. grupė studentų, vadovaujama A. Tautavičiaus ir V. Urbanavičiaus, atliko archeologinius kasinėjimus Tolminkiemio bažnyčios viduje bei aplinkoje. Nustatyta, kad turimi duomenys apie senosios ir naujosios bažnyčių padėtį bei



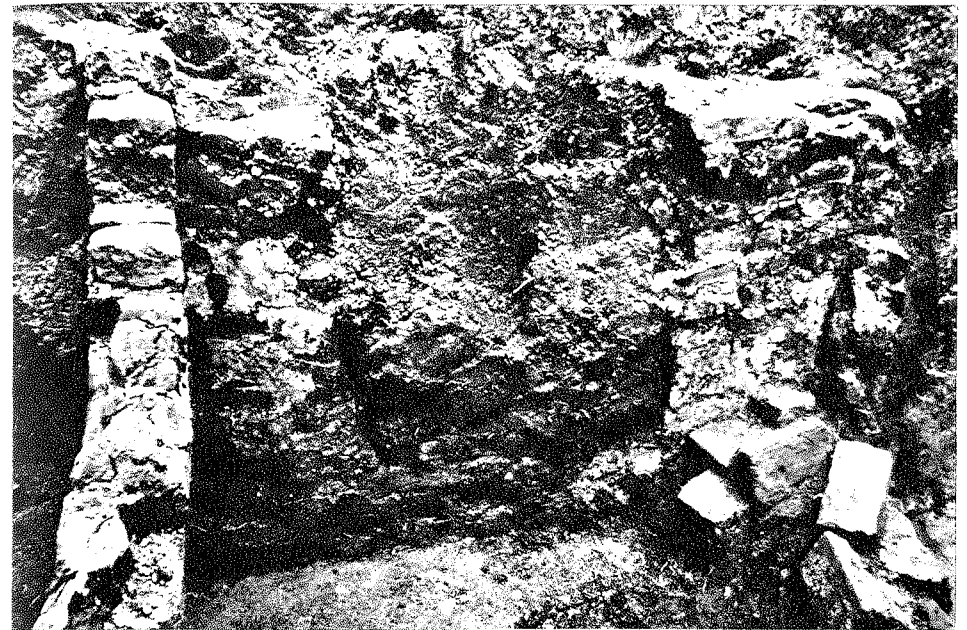
1



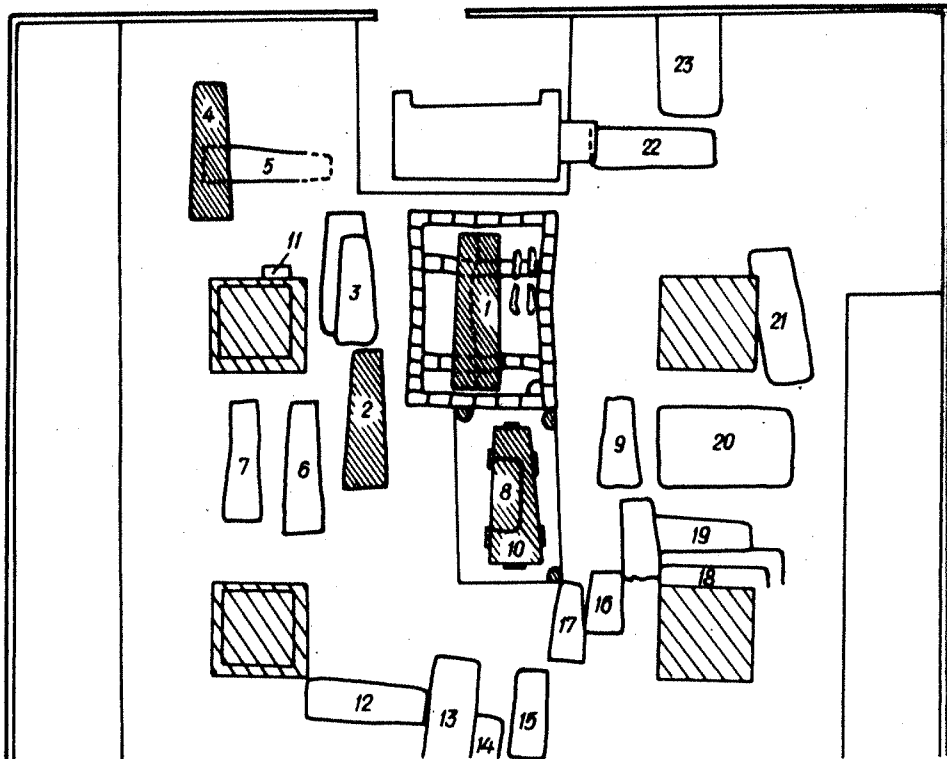
2



3



5



4

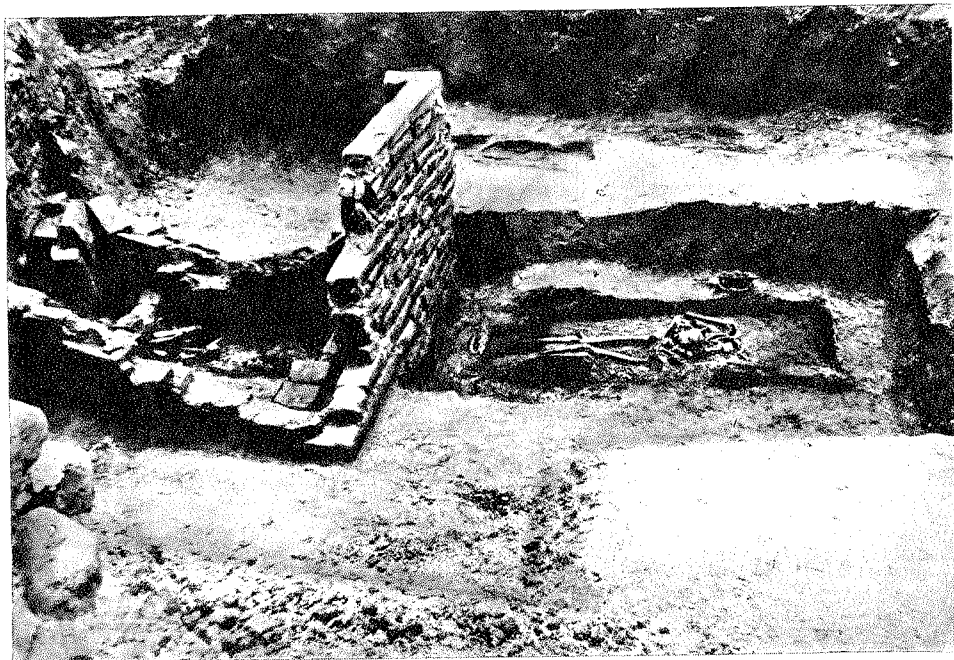


6

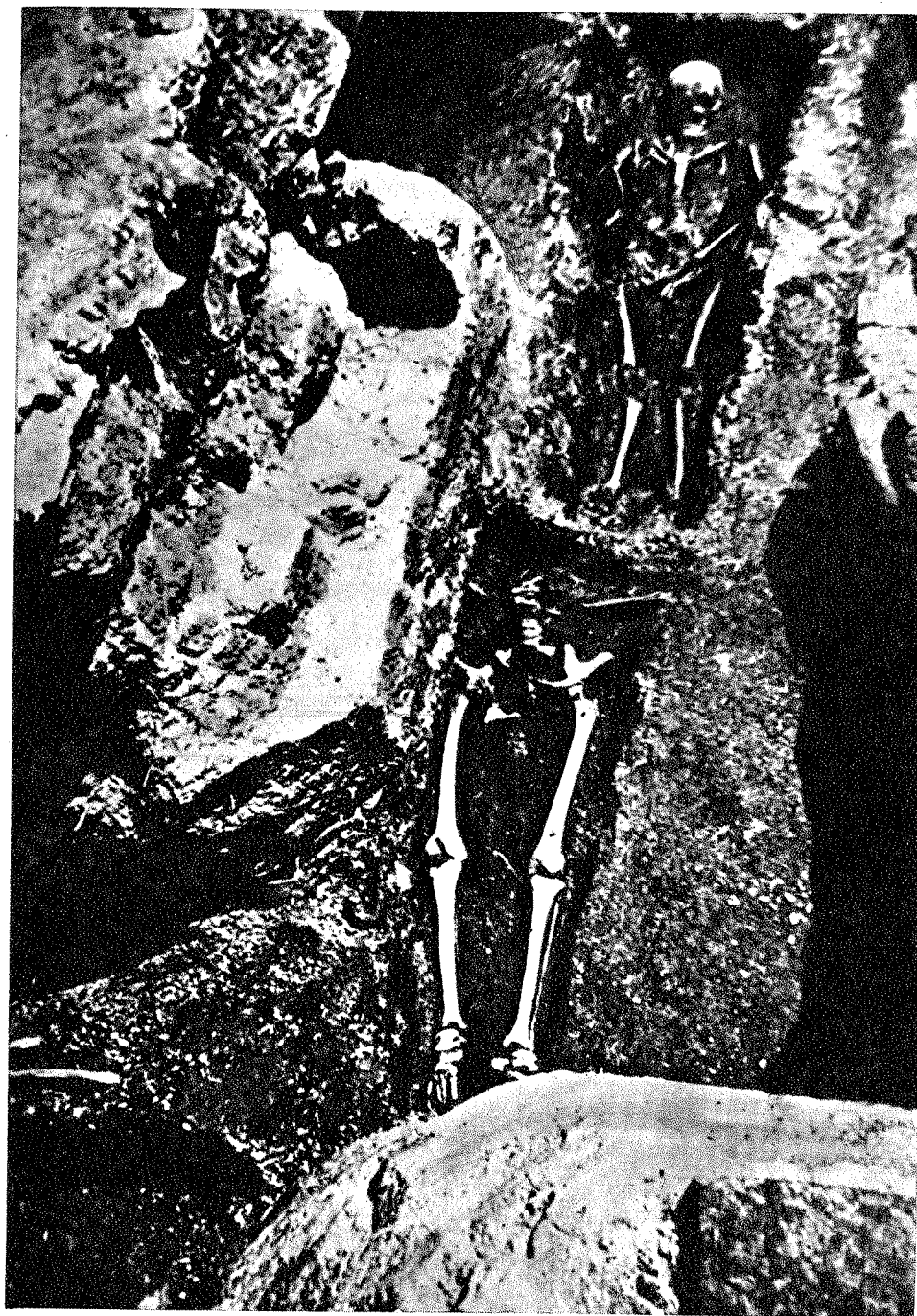




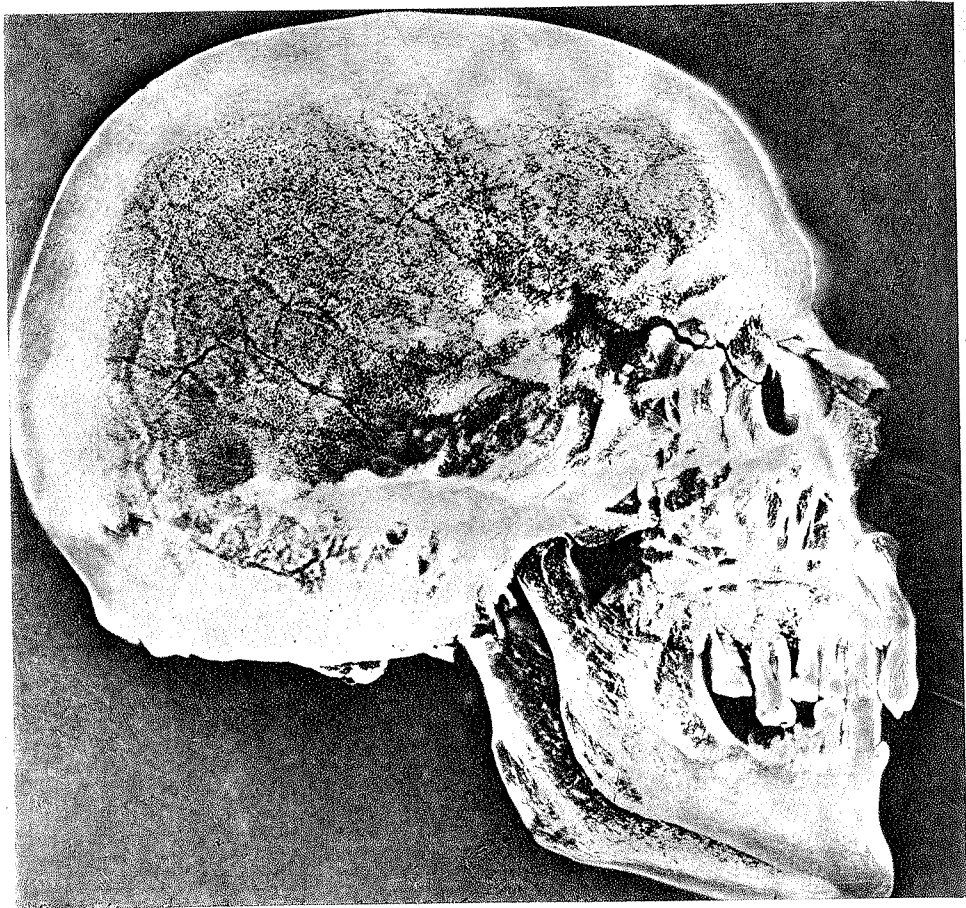
10



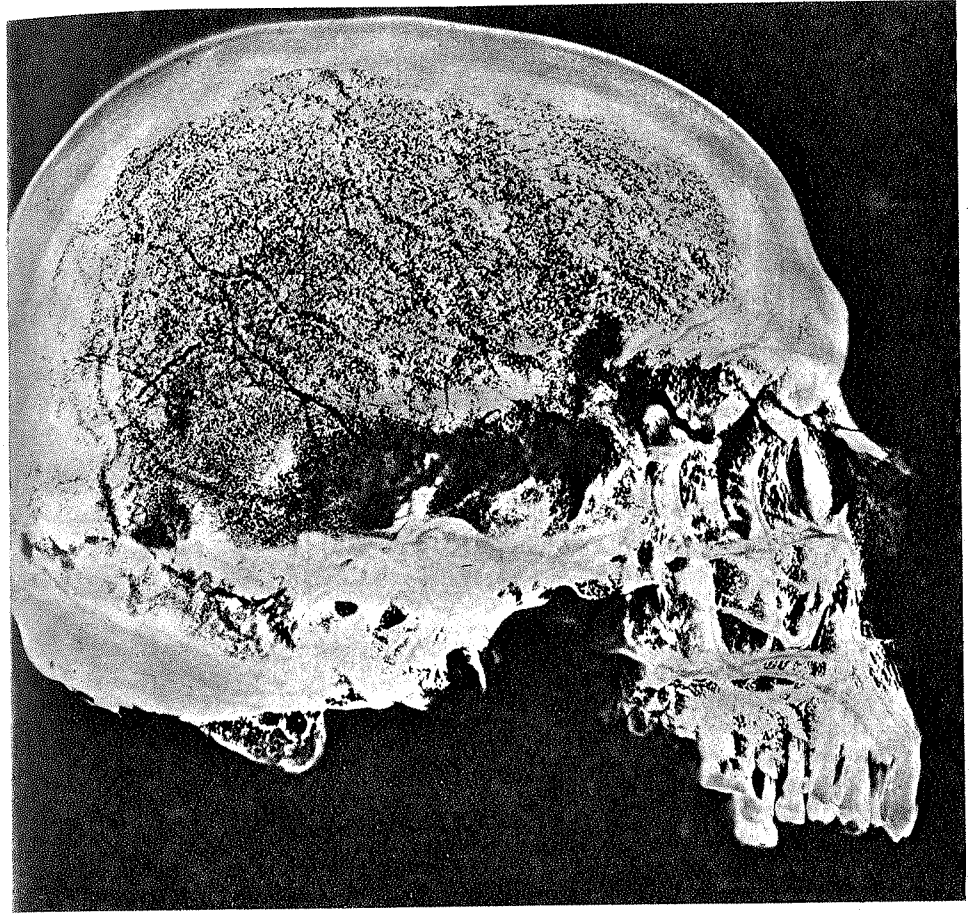
11



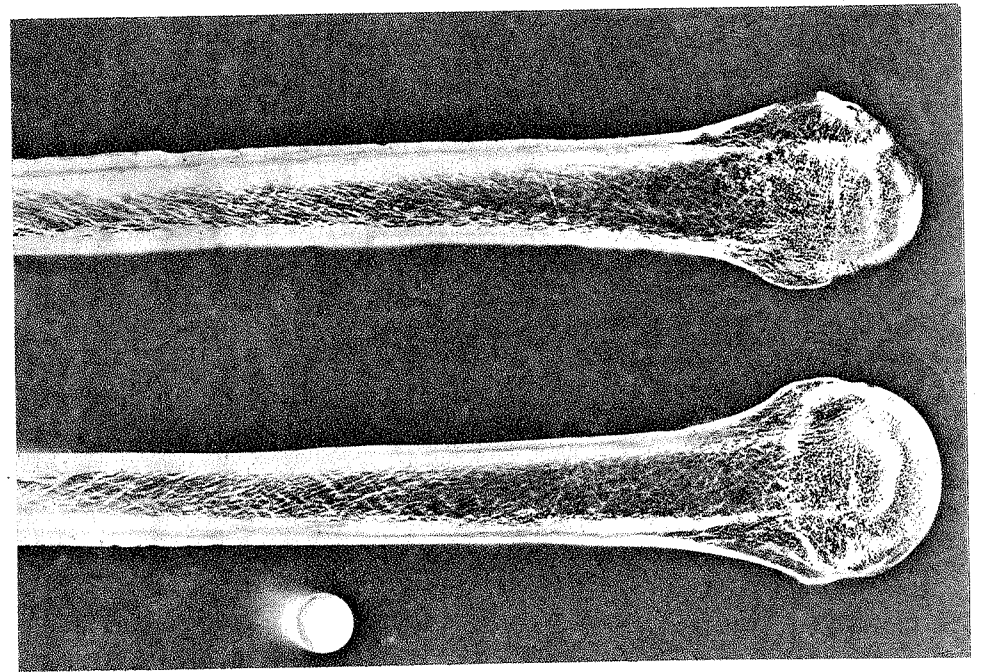
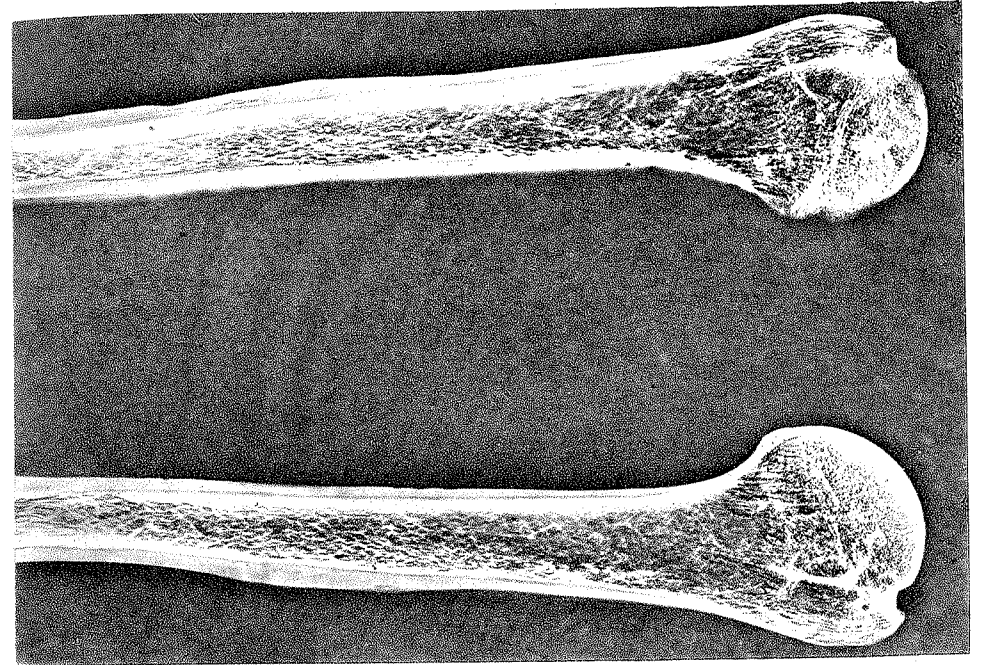
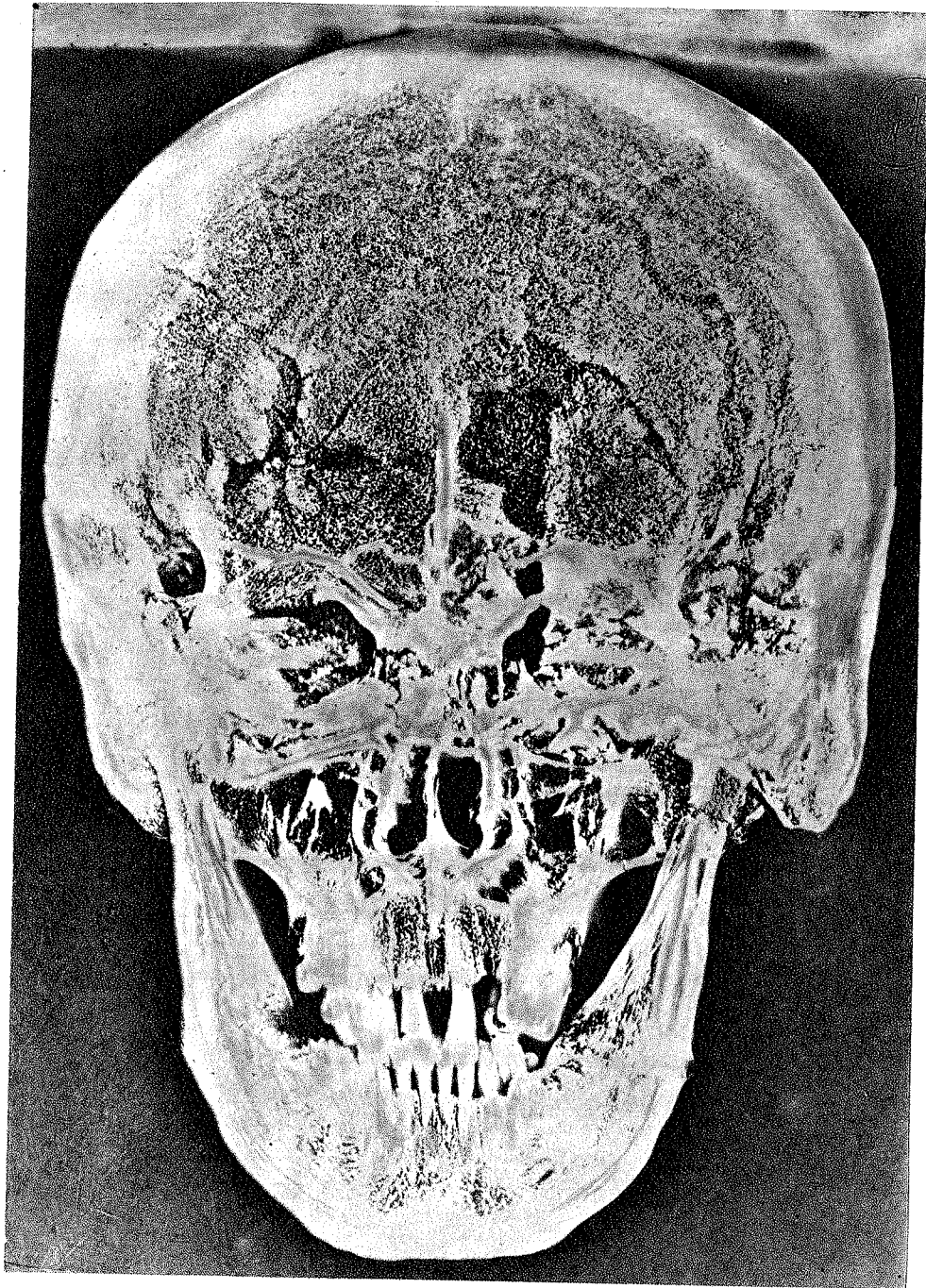
12



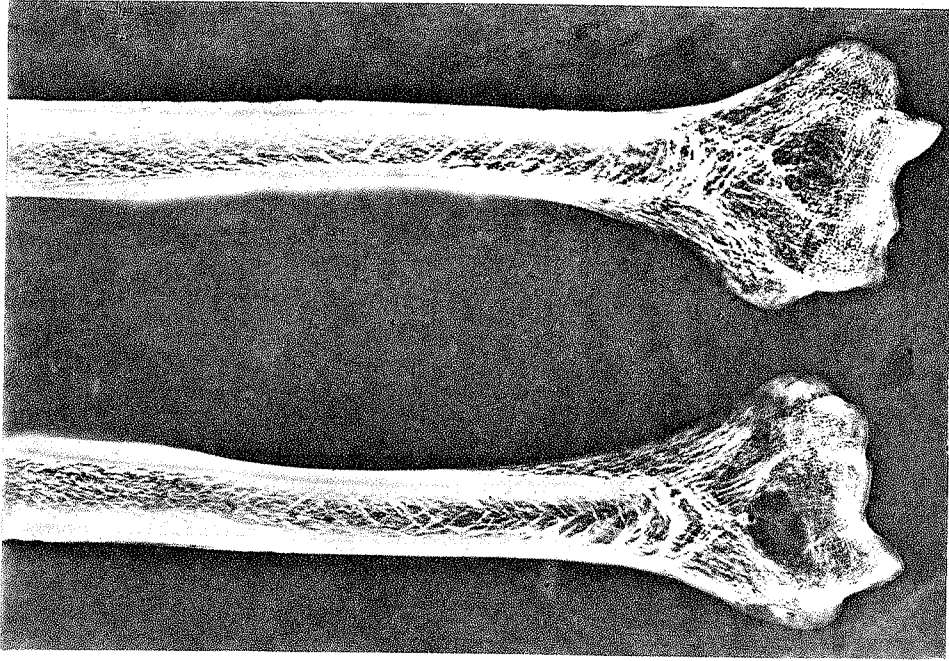
13



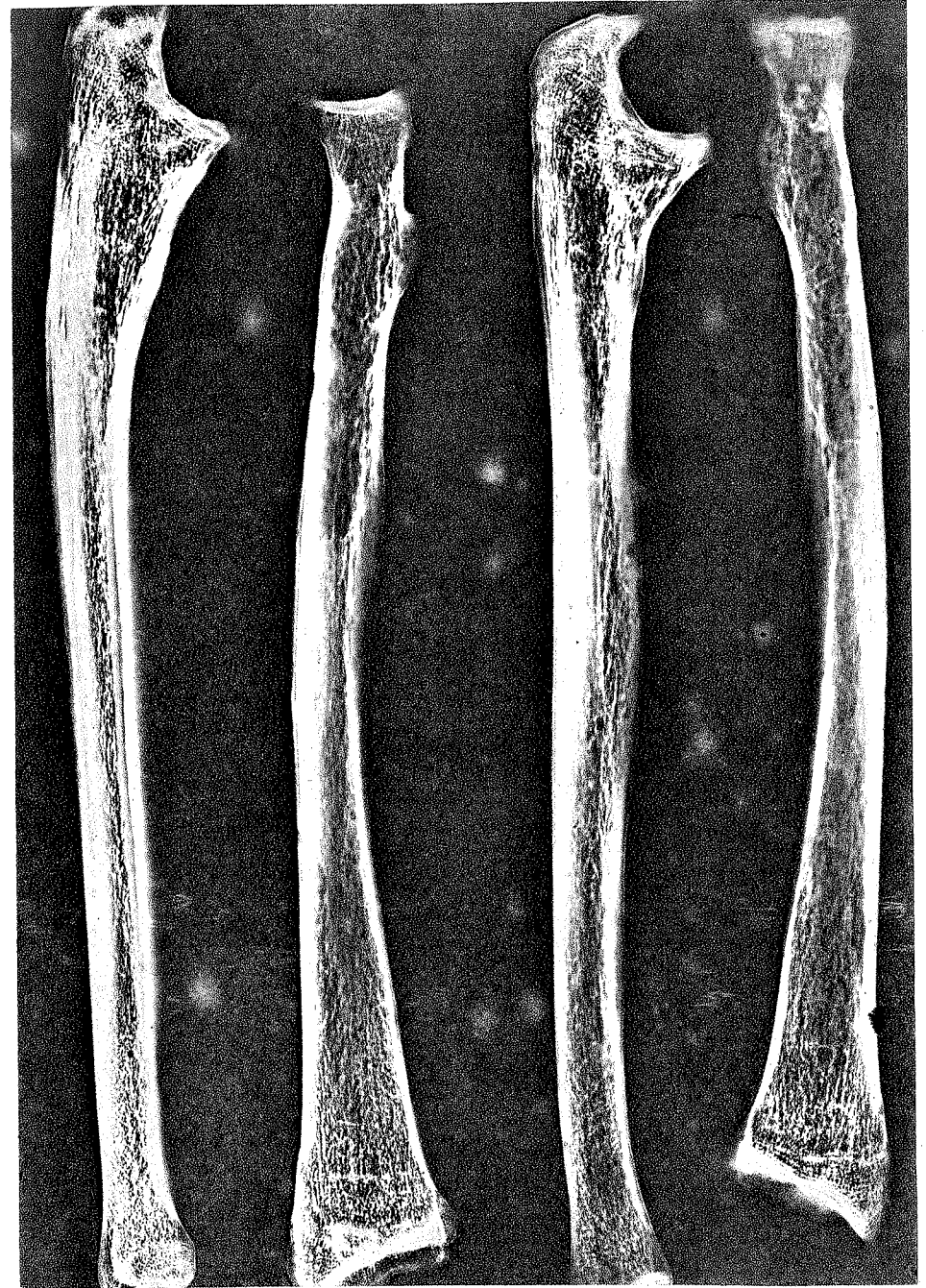
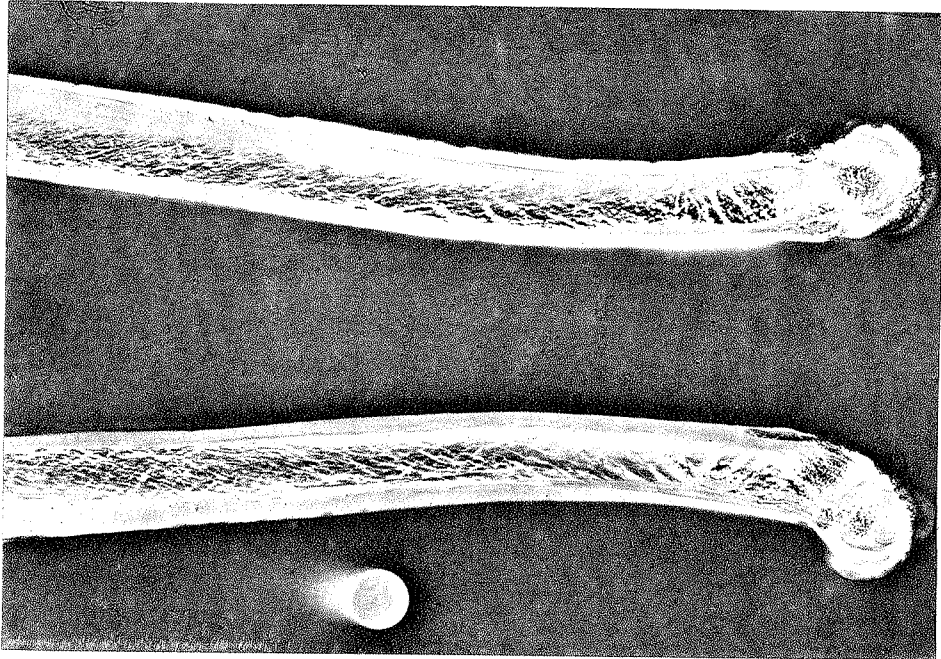
14



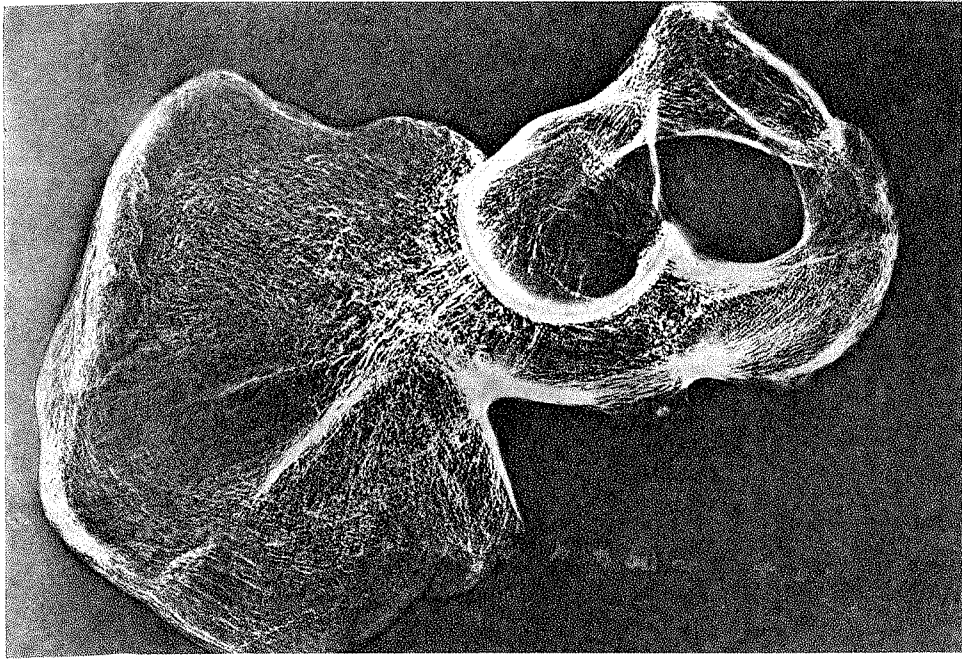
18



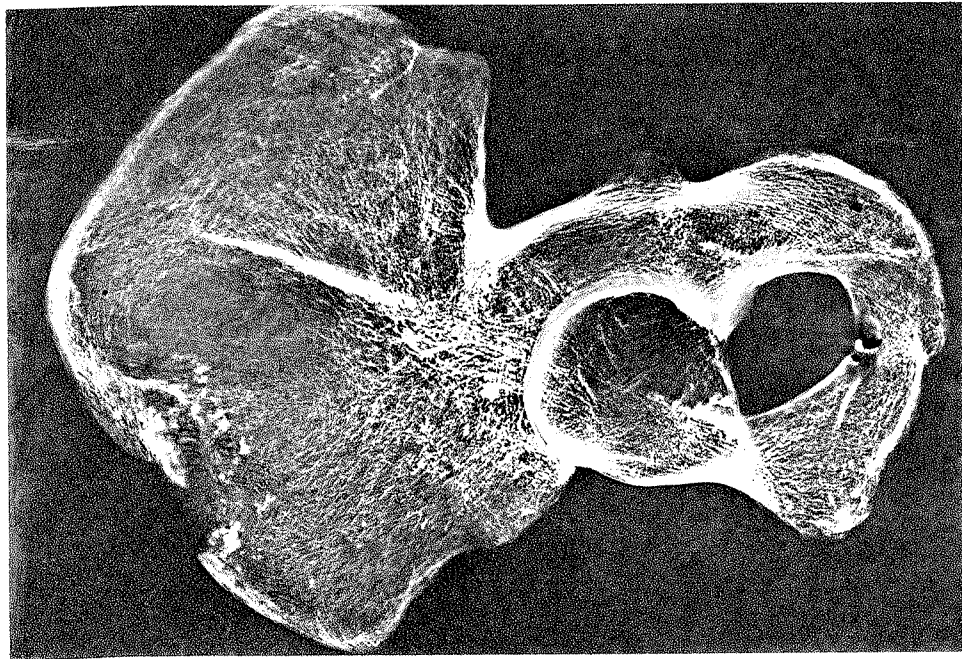
19



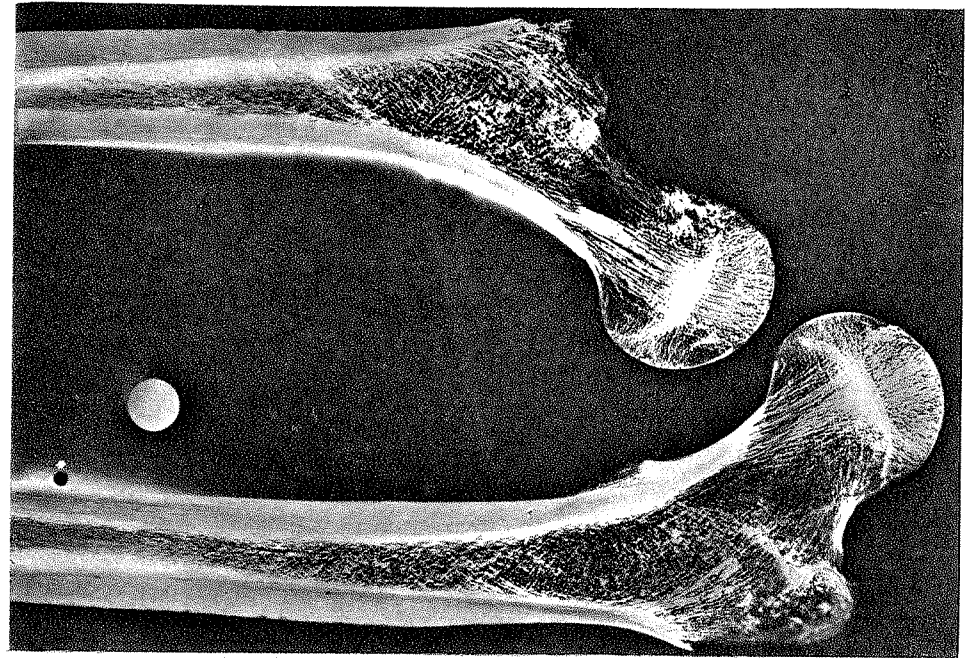
20



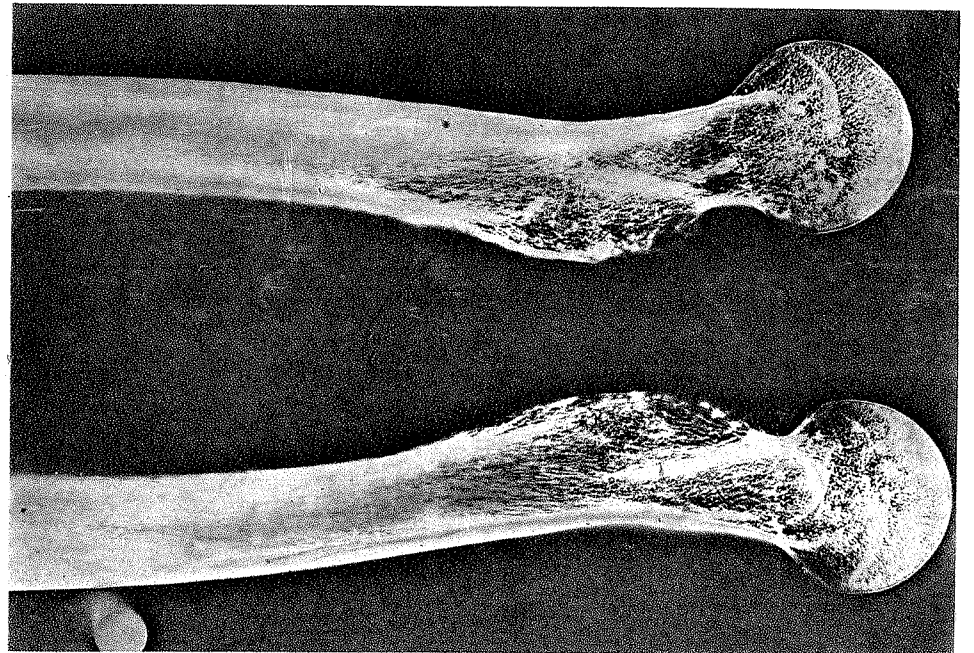
21



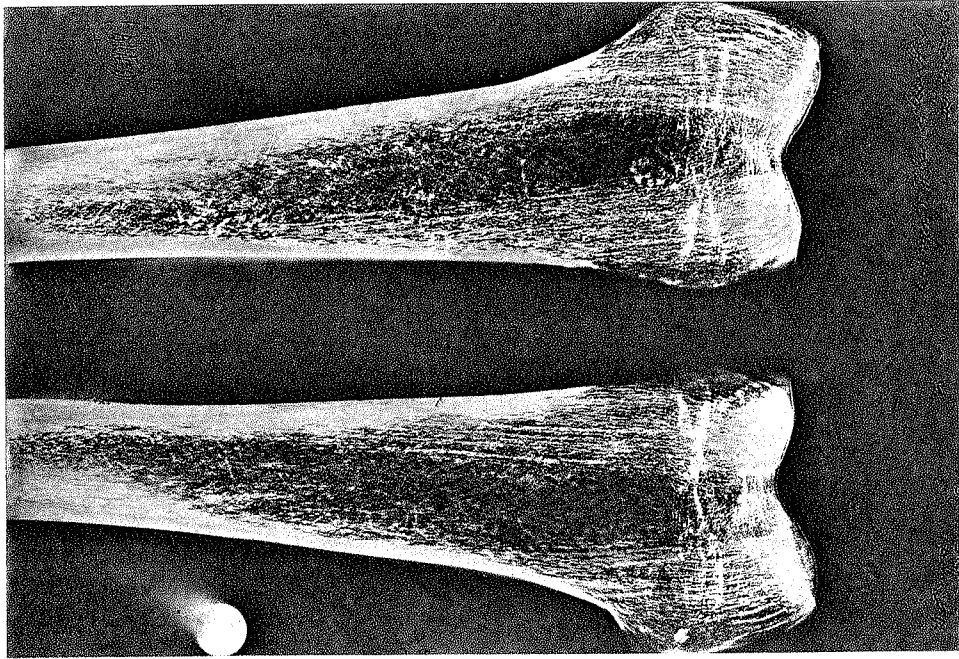
22



23



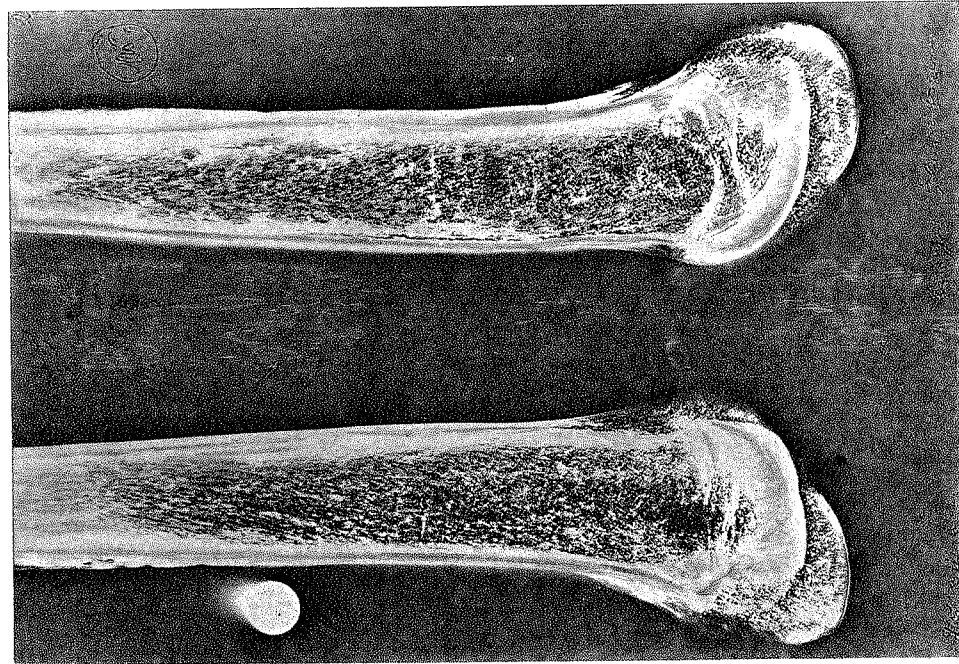
24



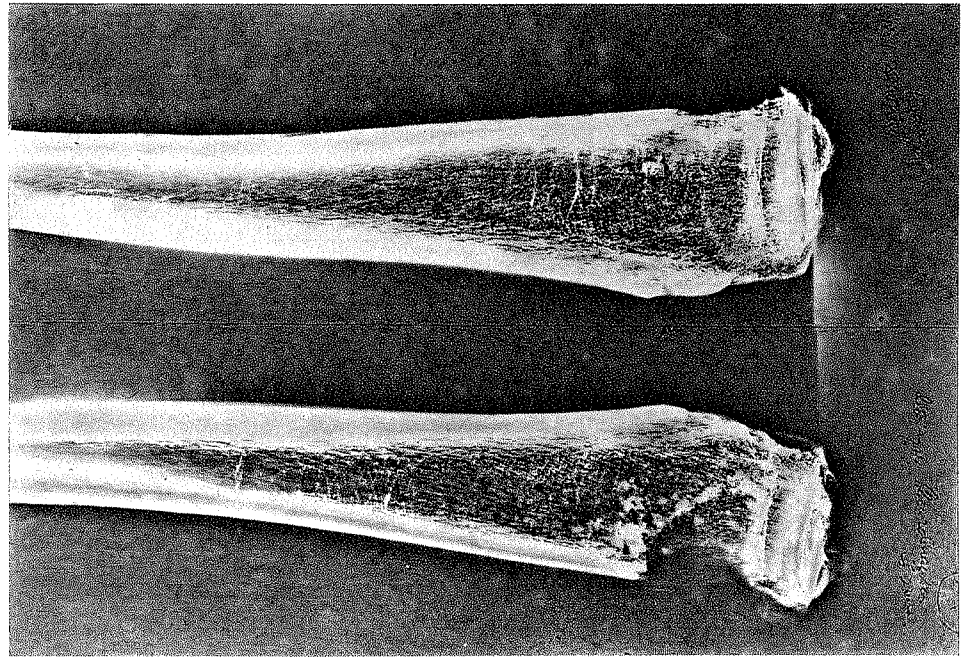
25



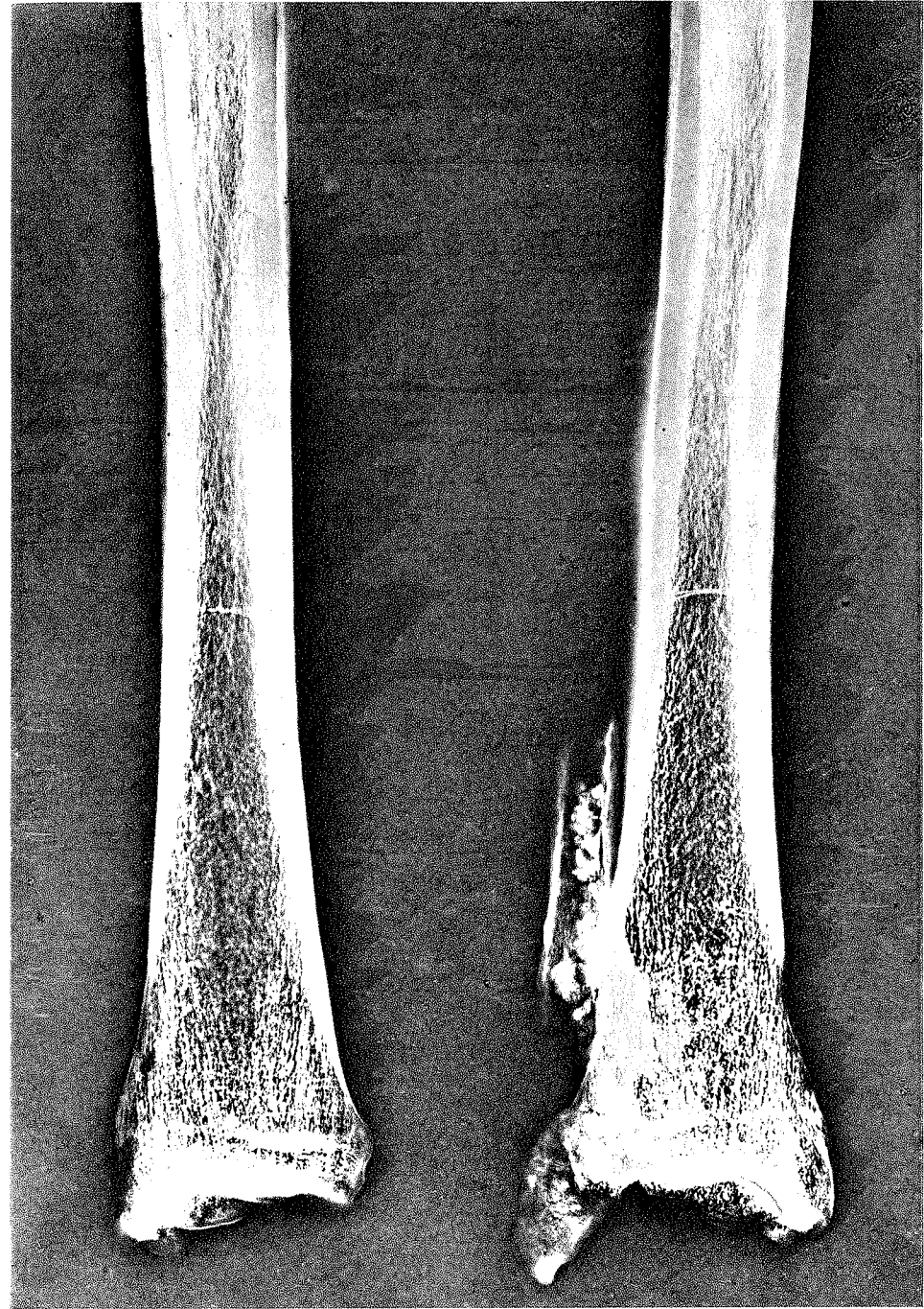
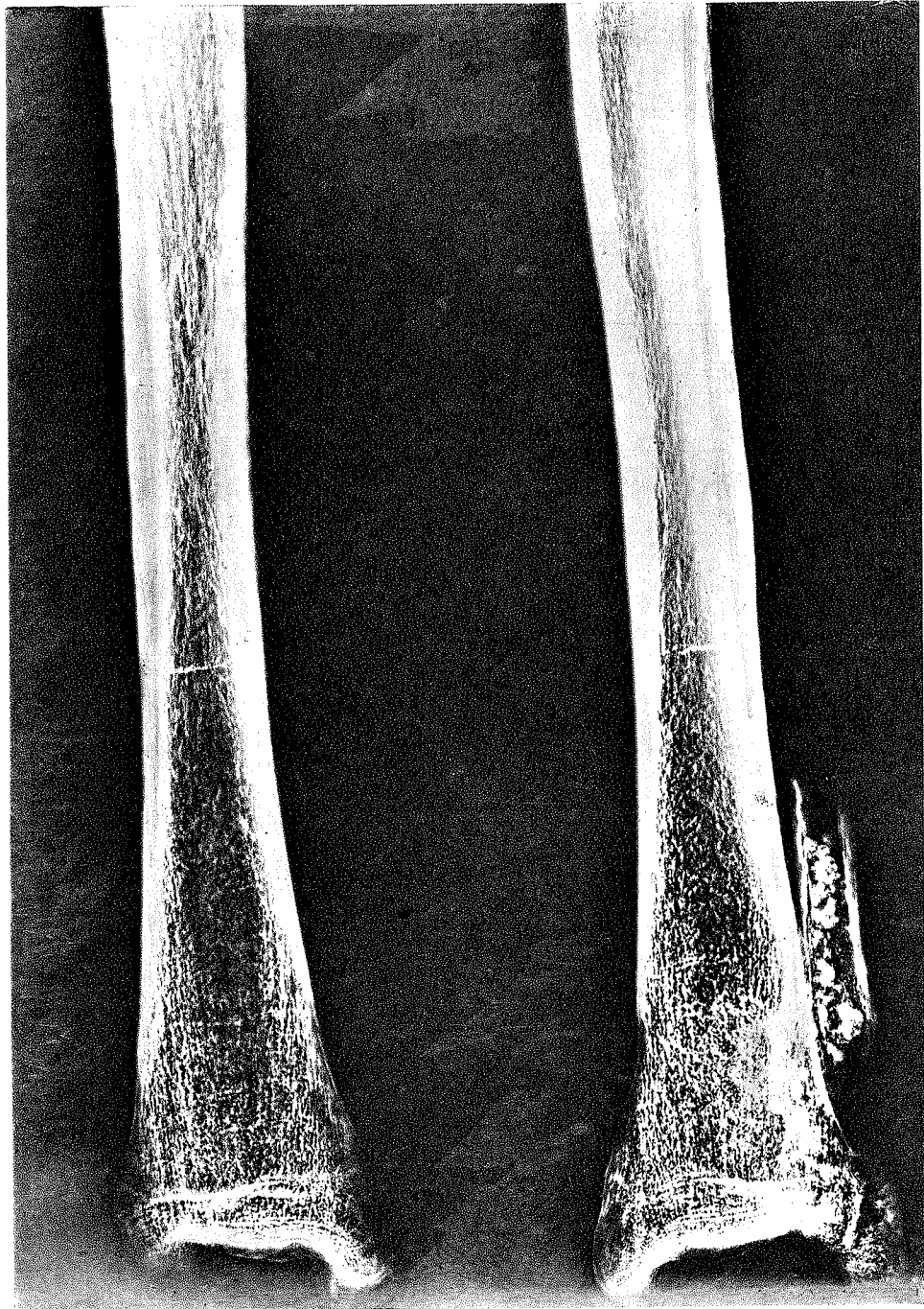
27

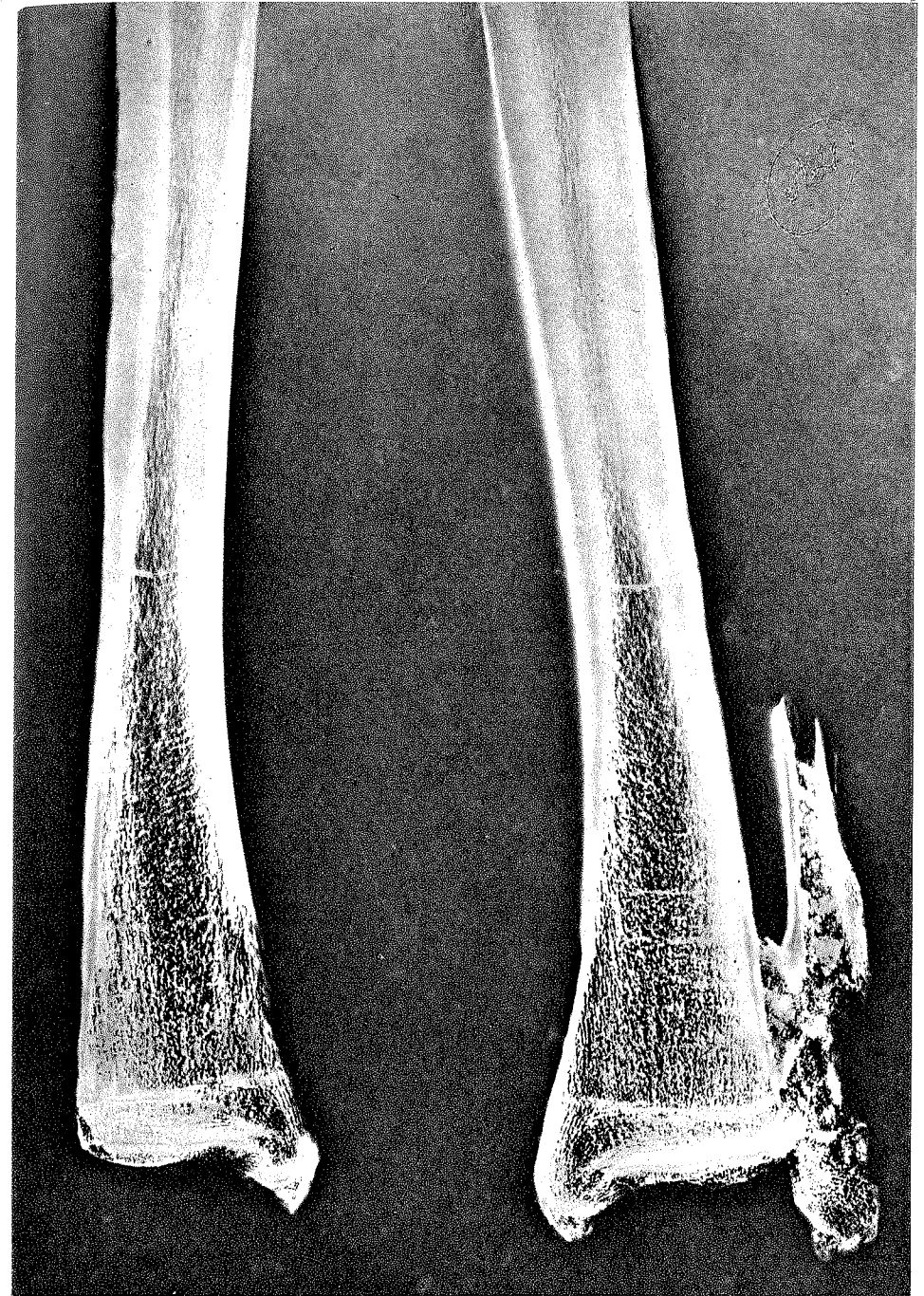
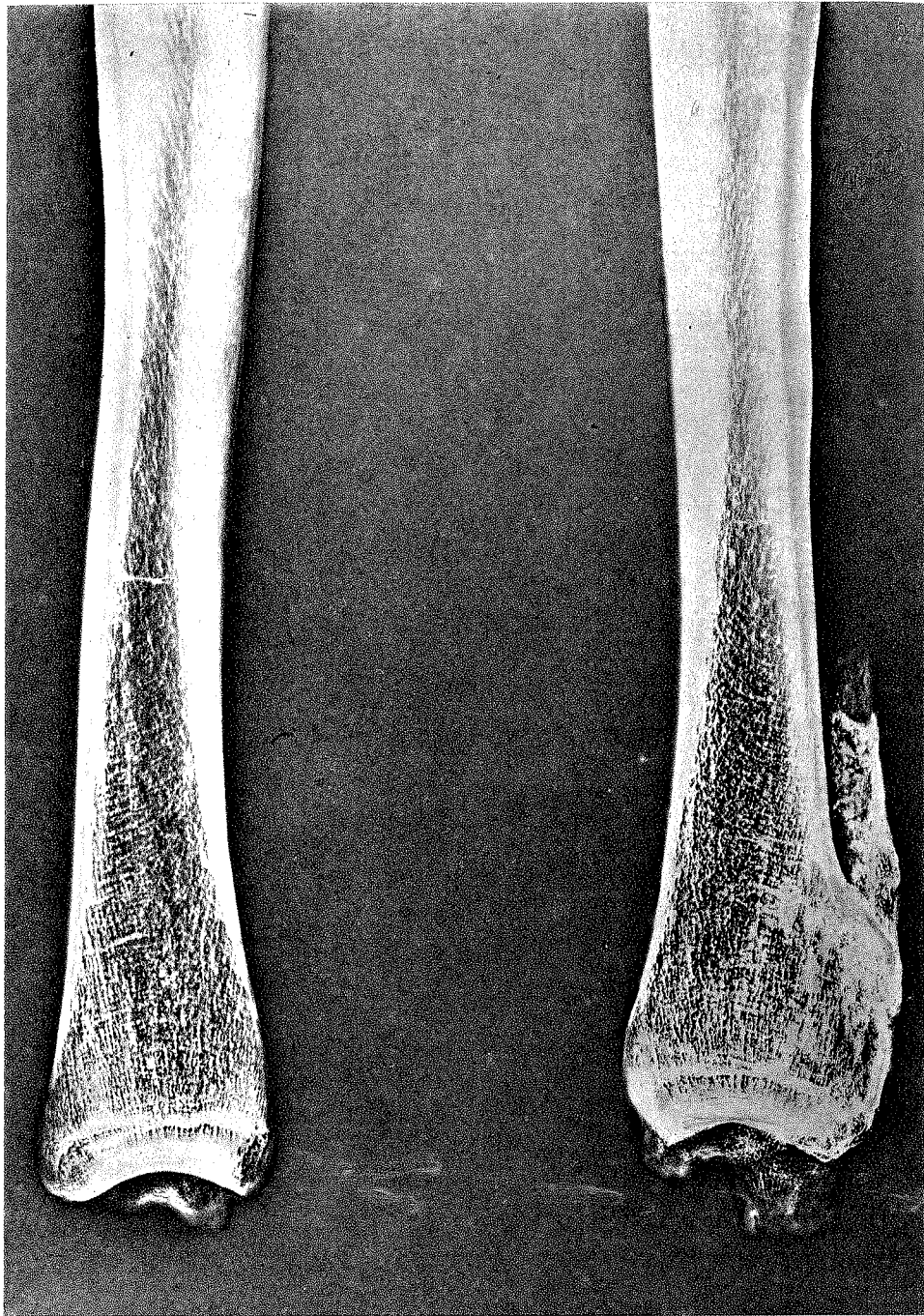


26

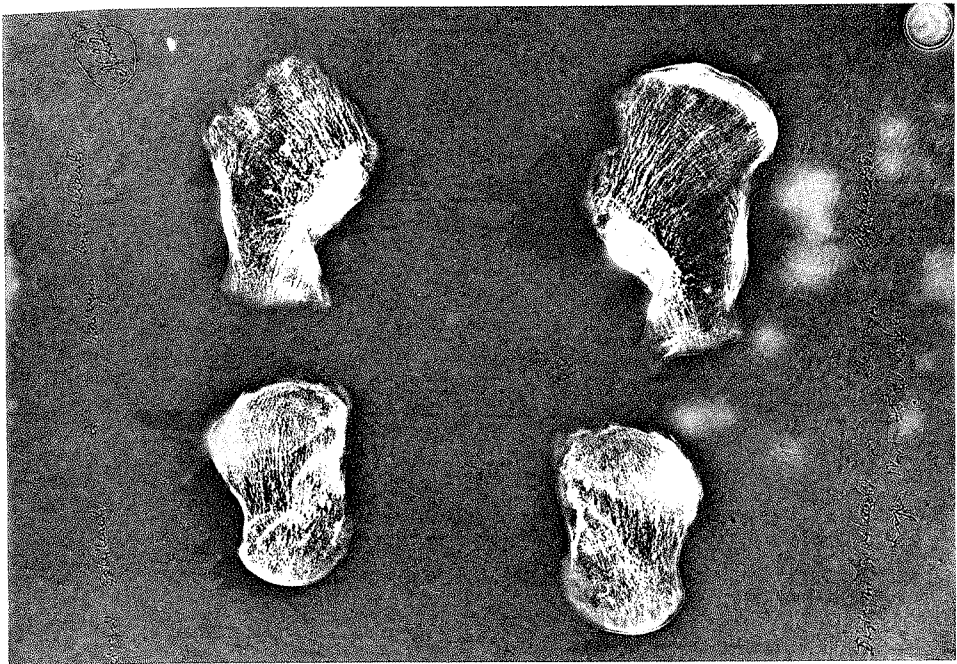


28

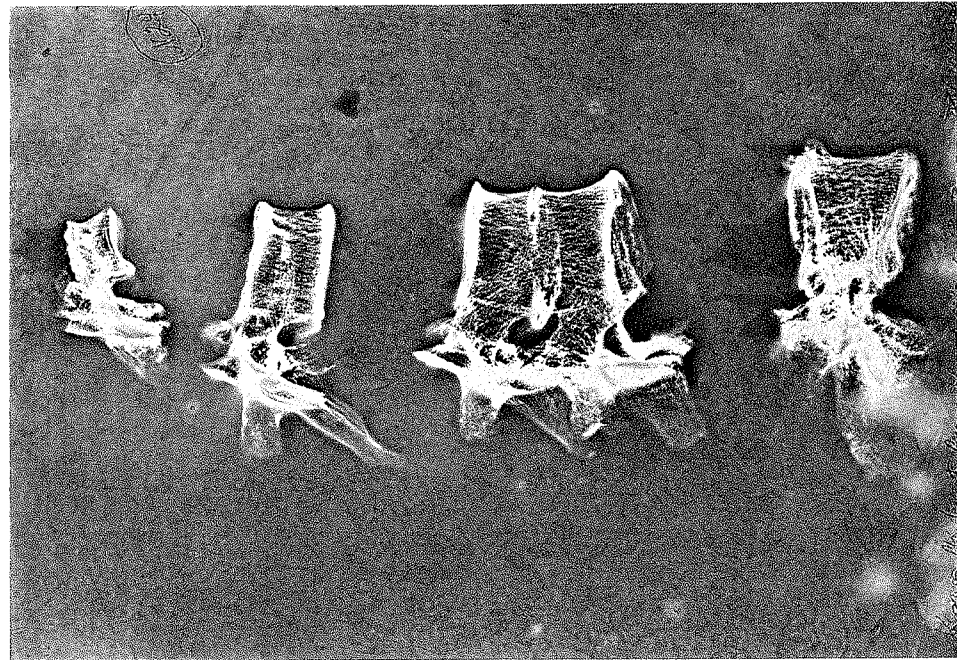
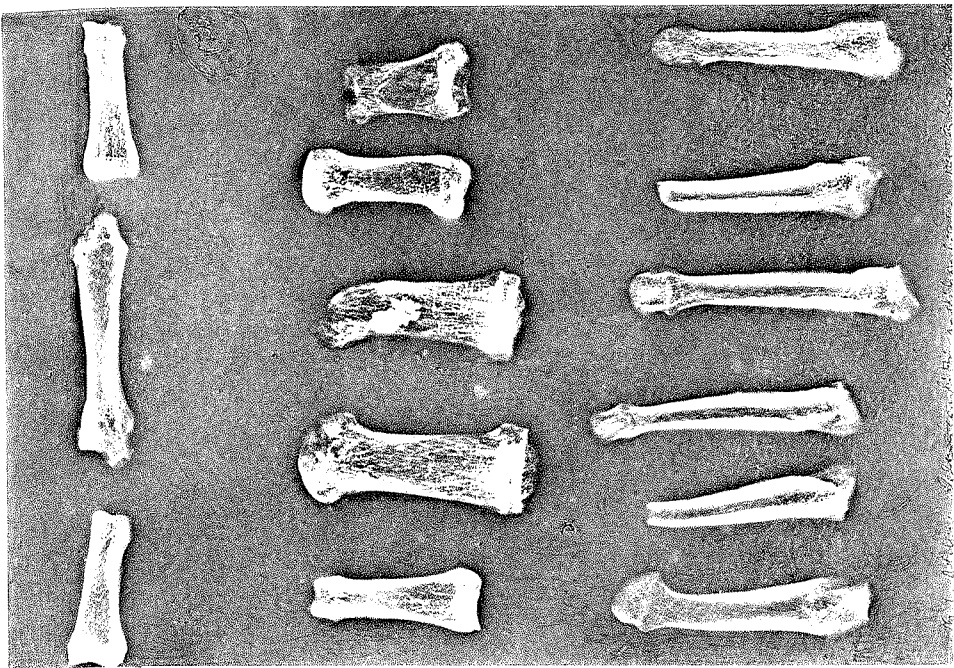




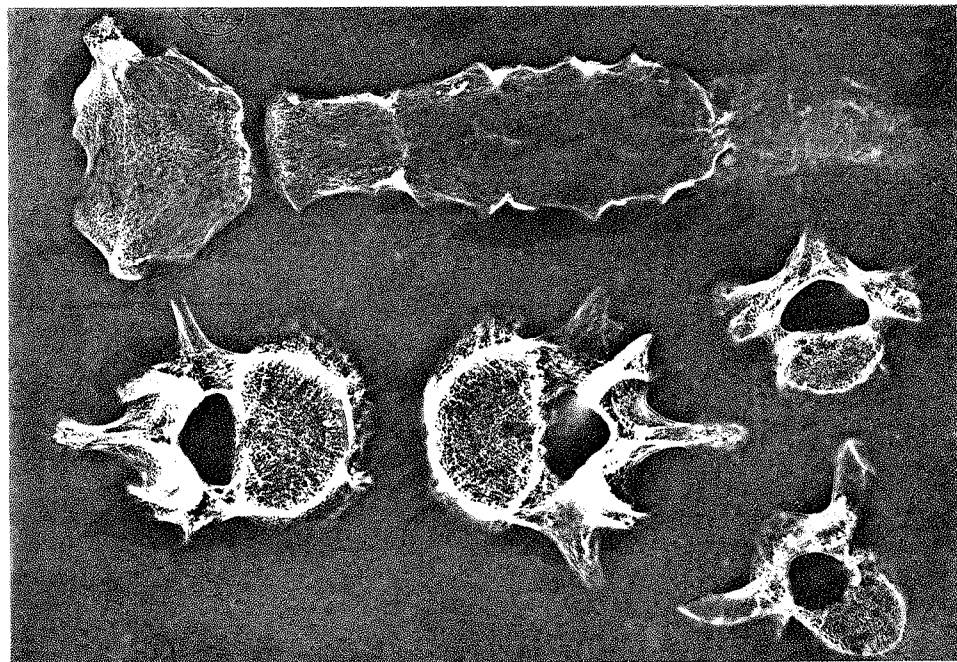
33



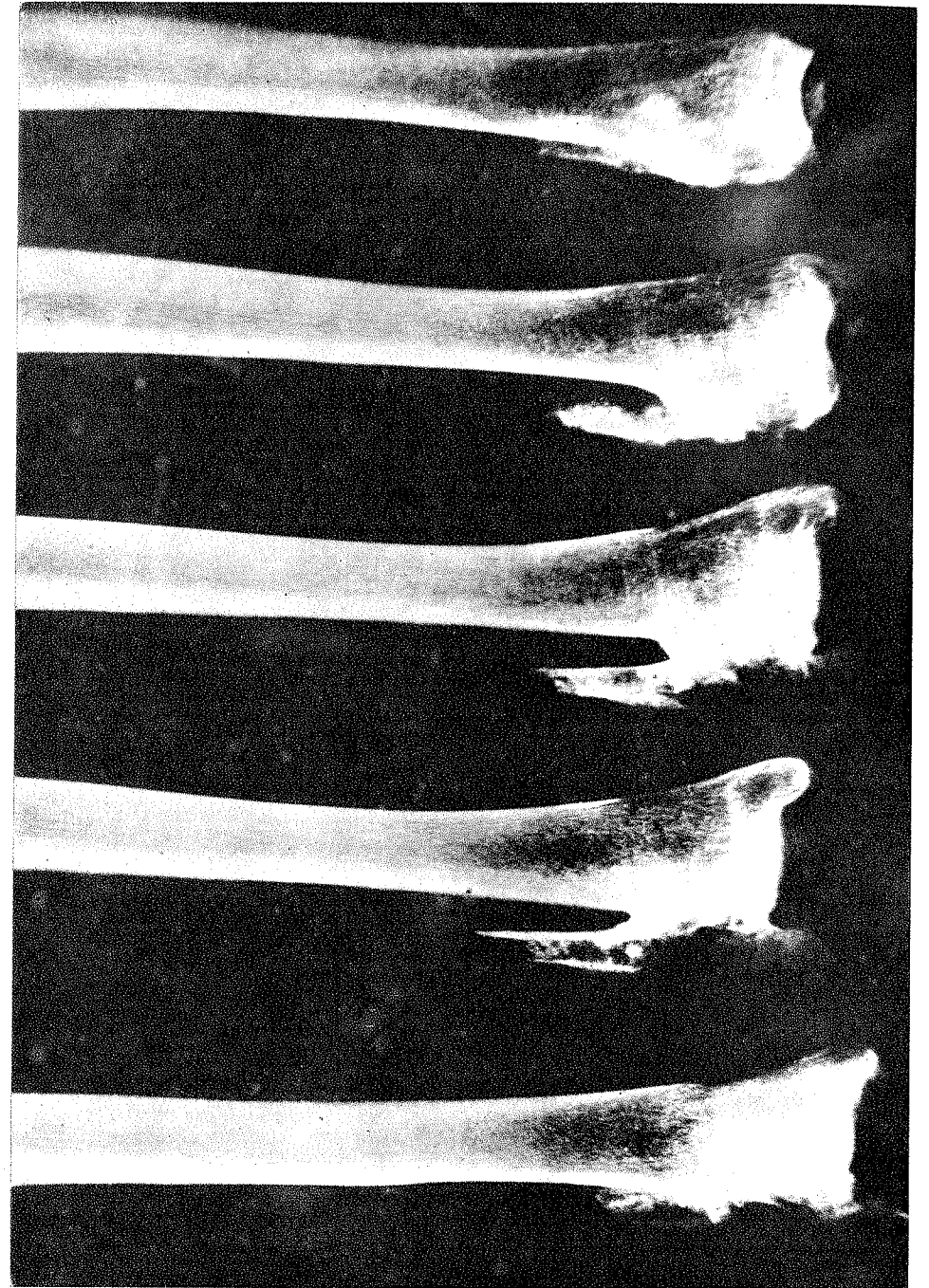
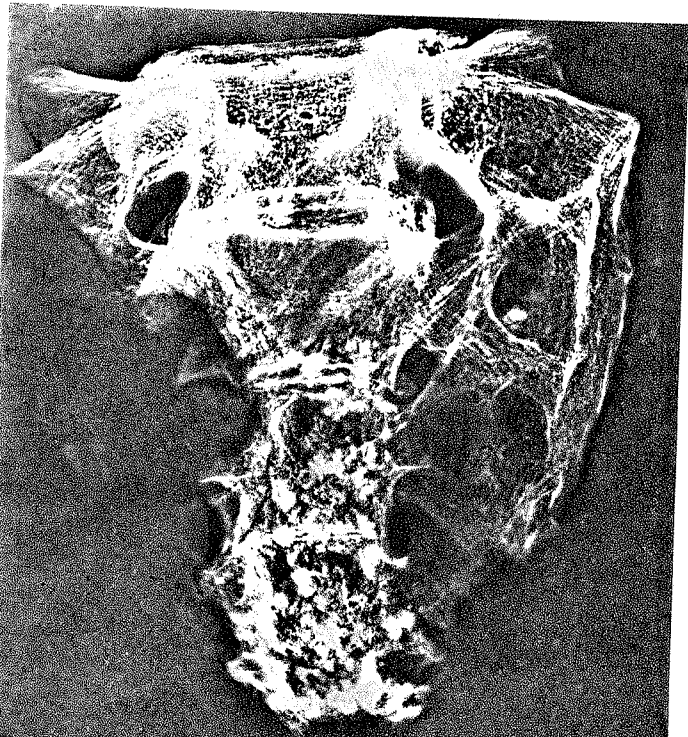
34

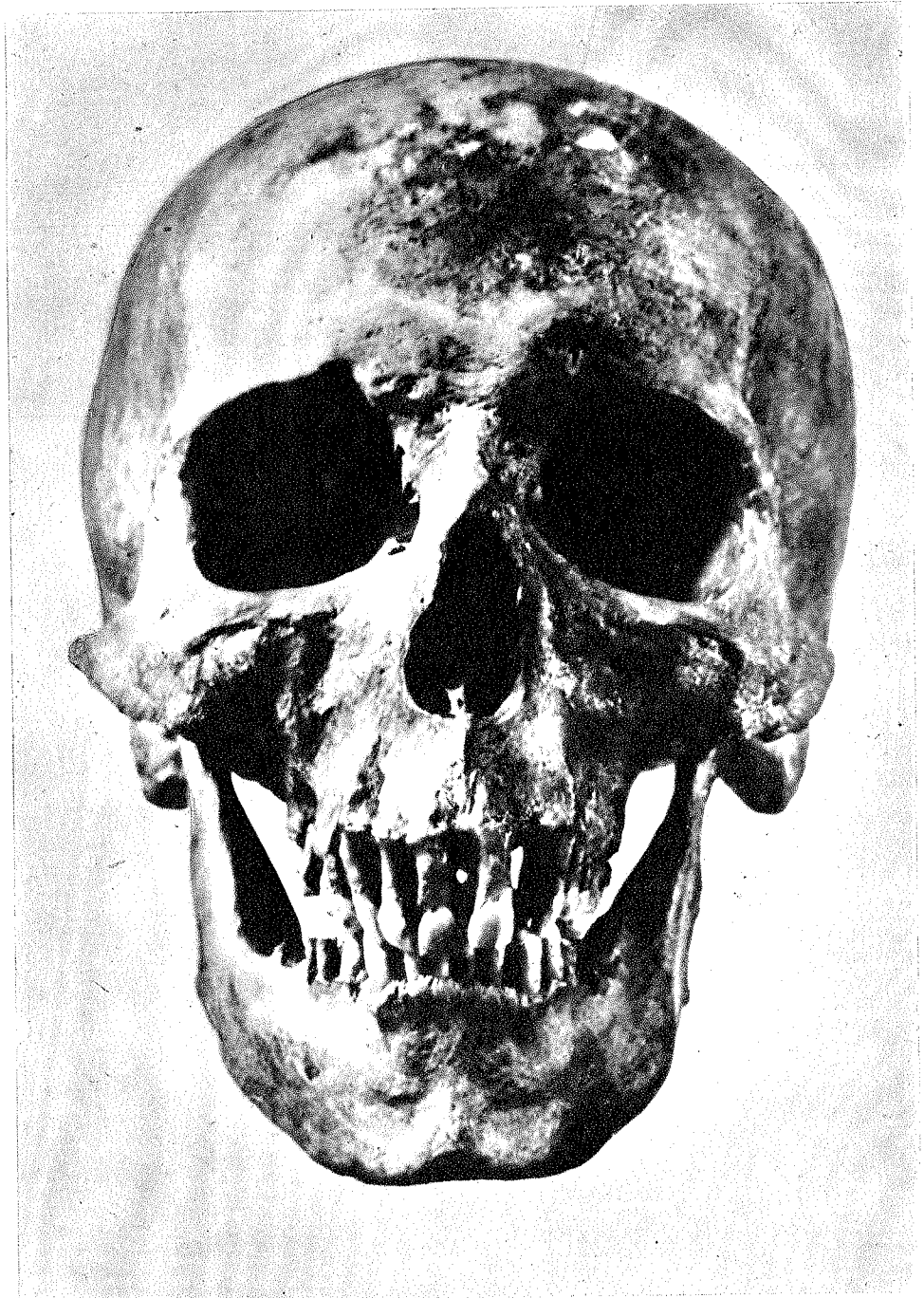


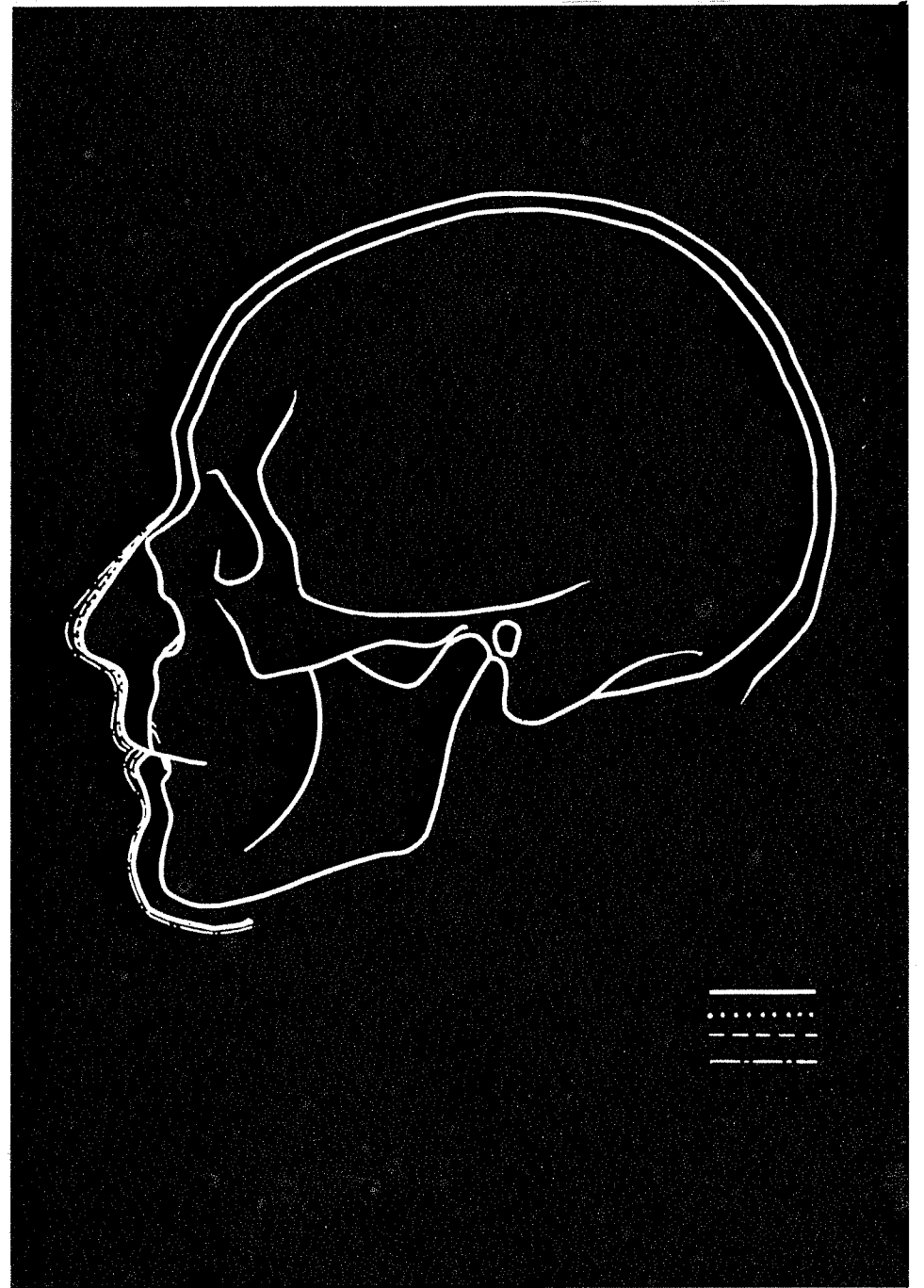
35

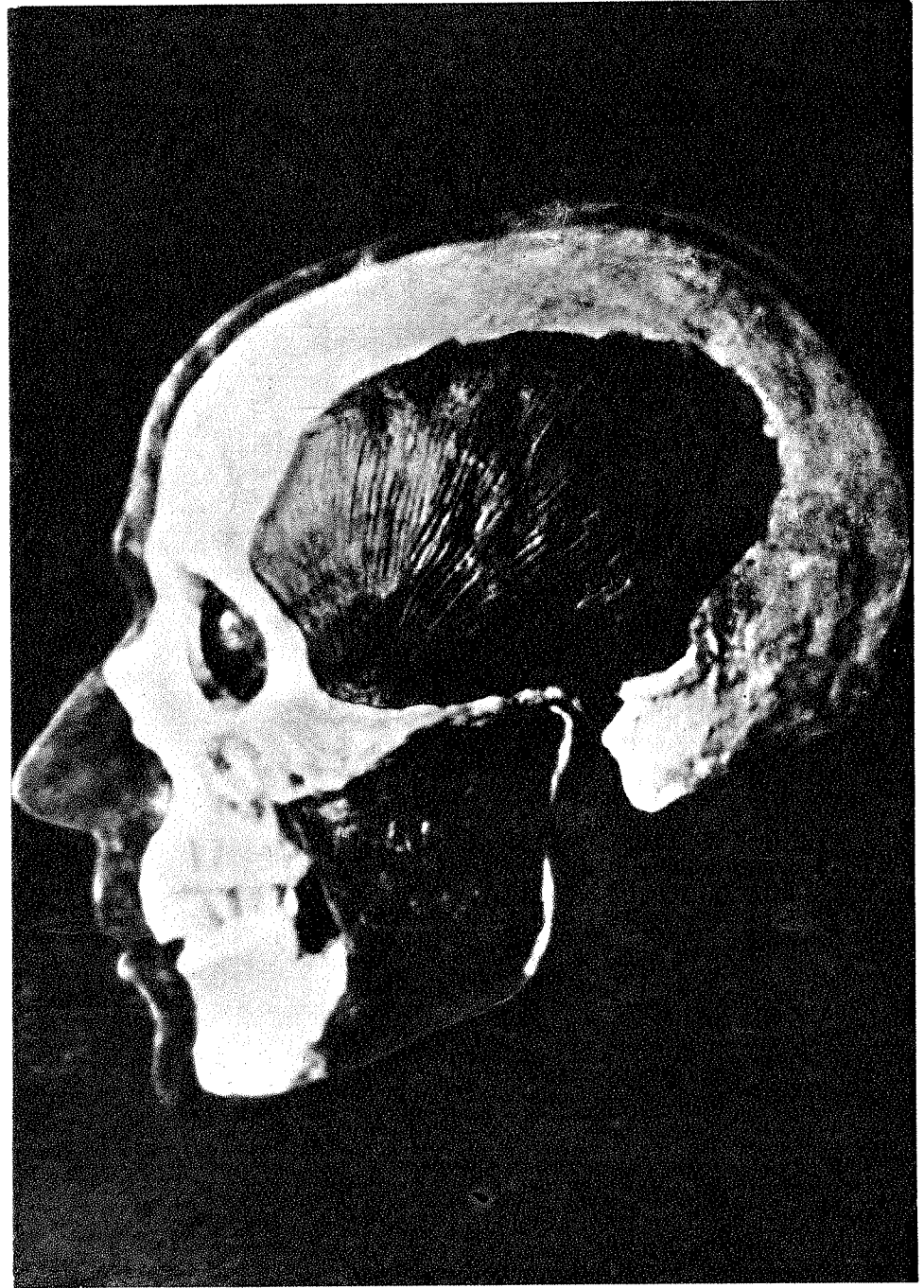
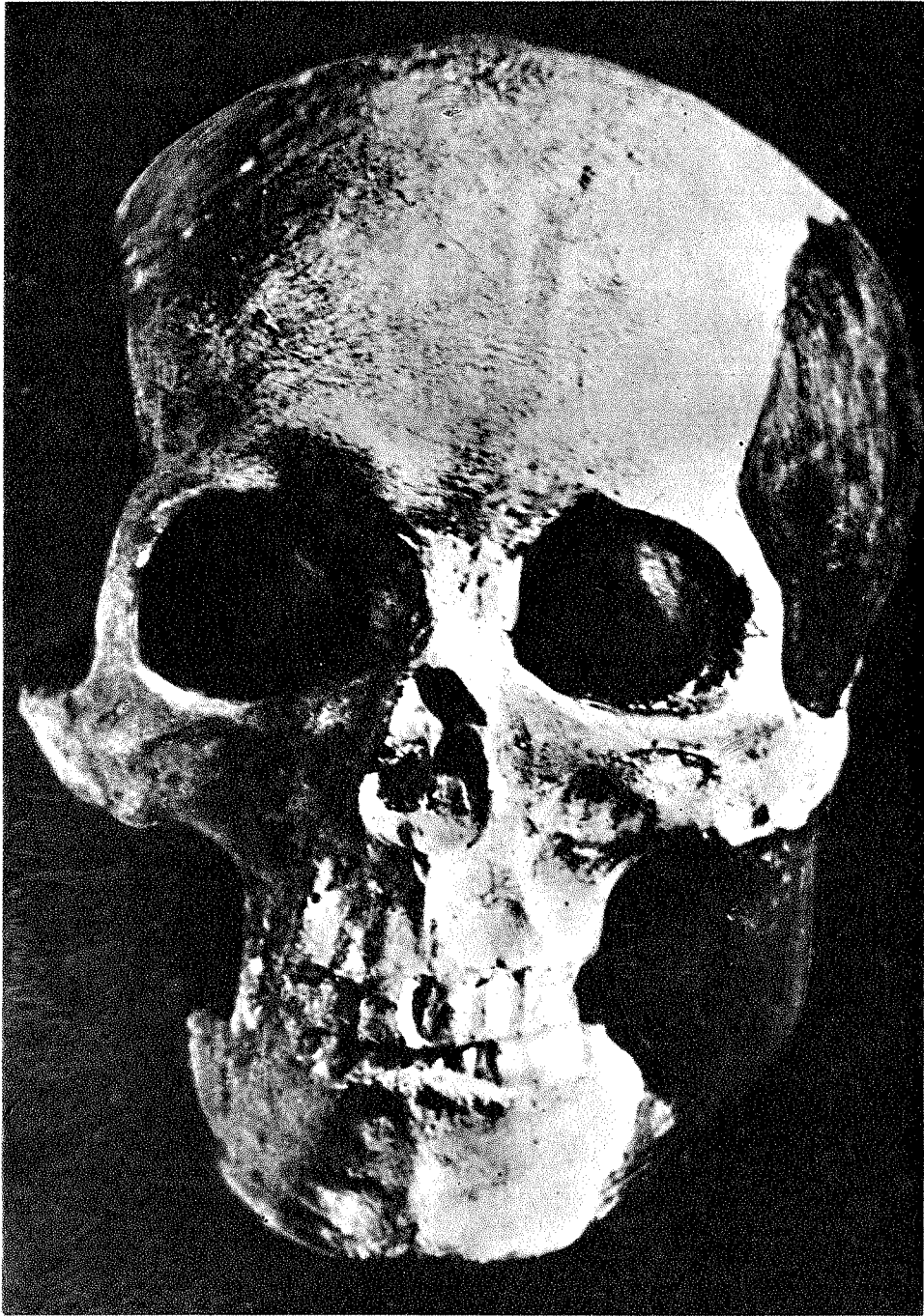


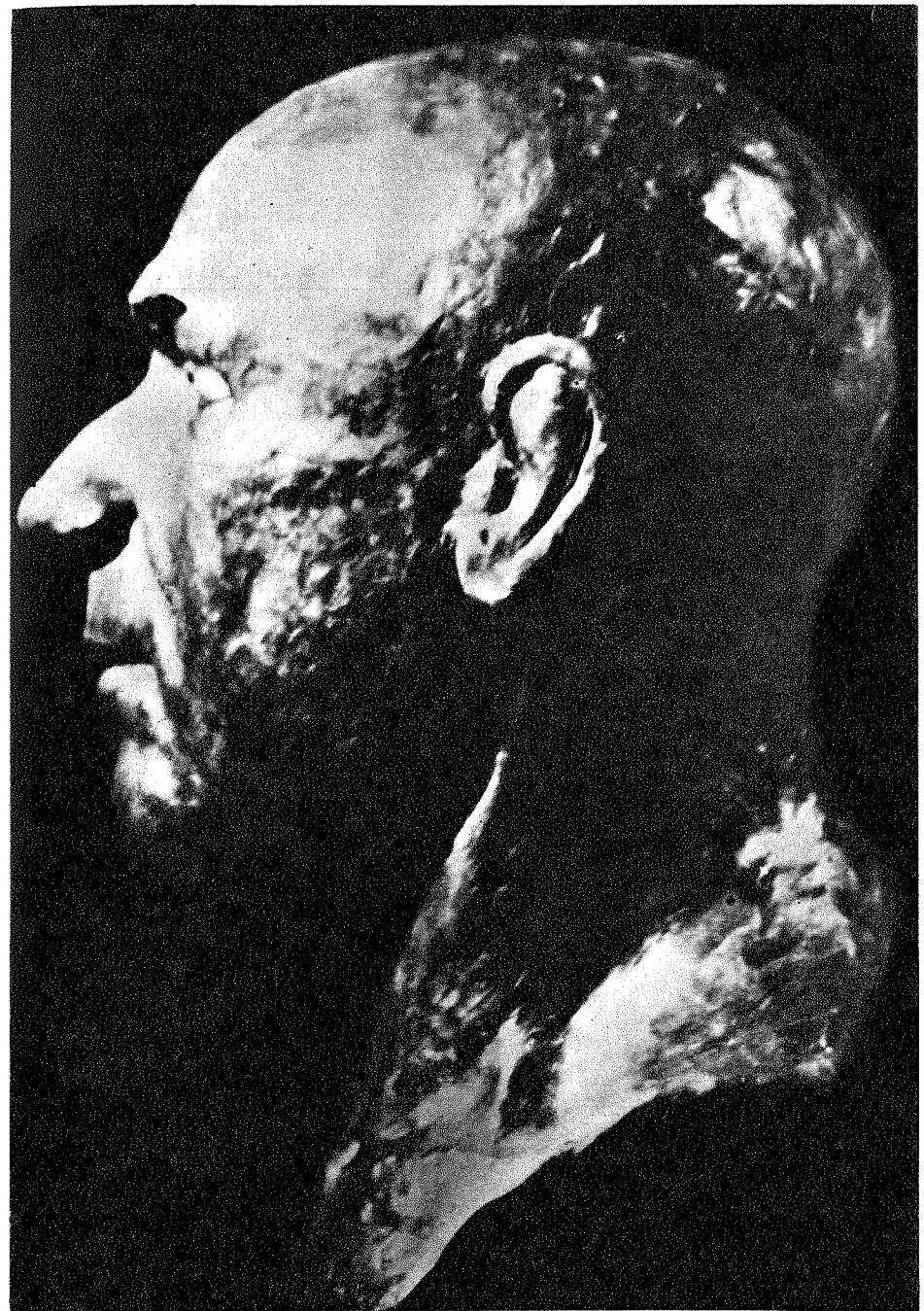
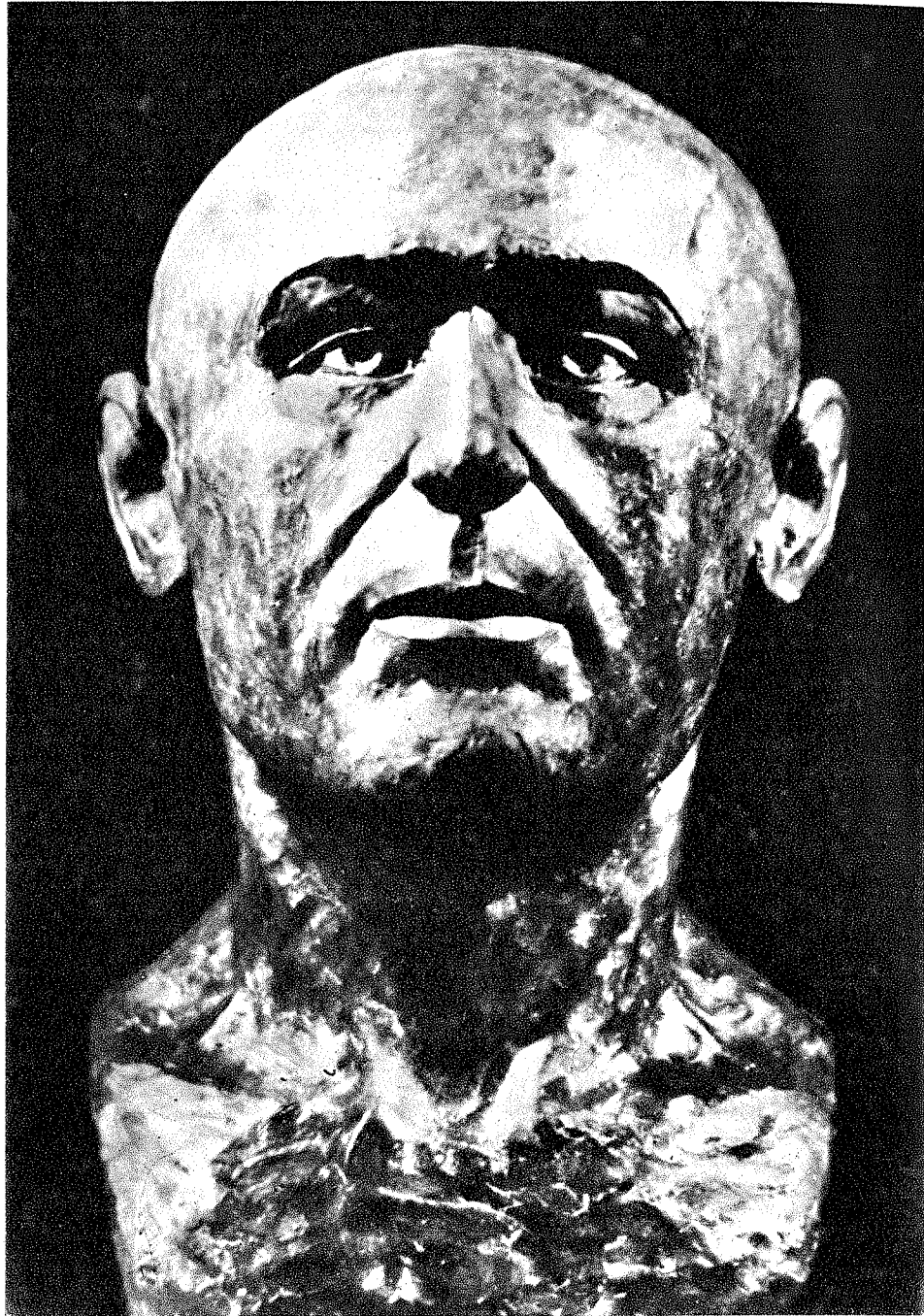
36

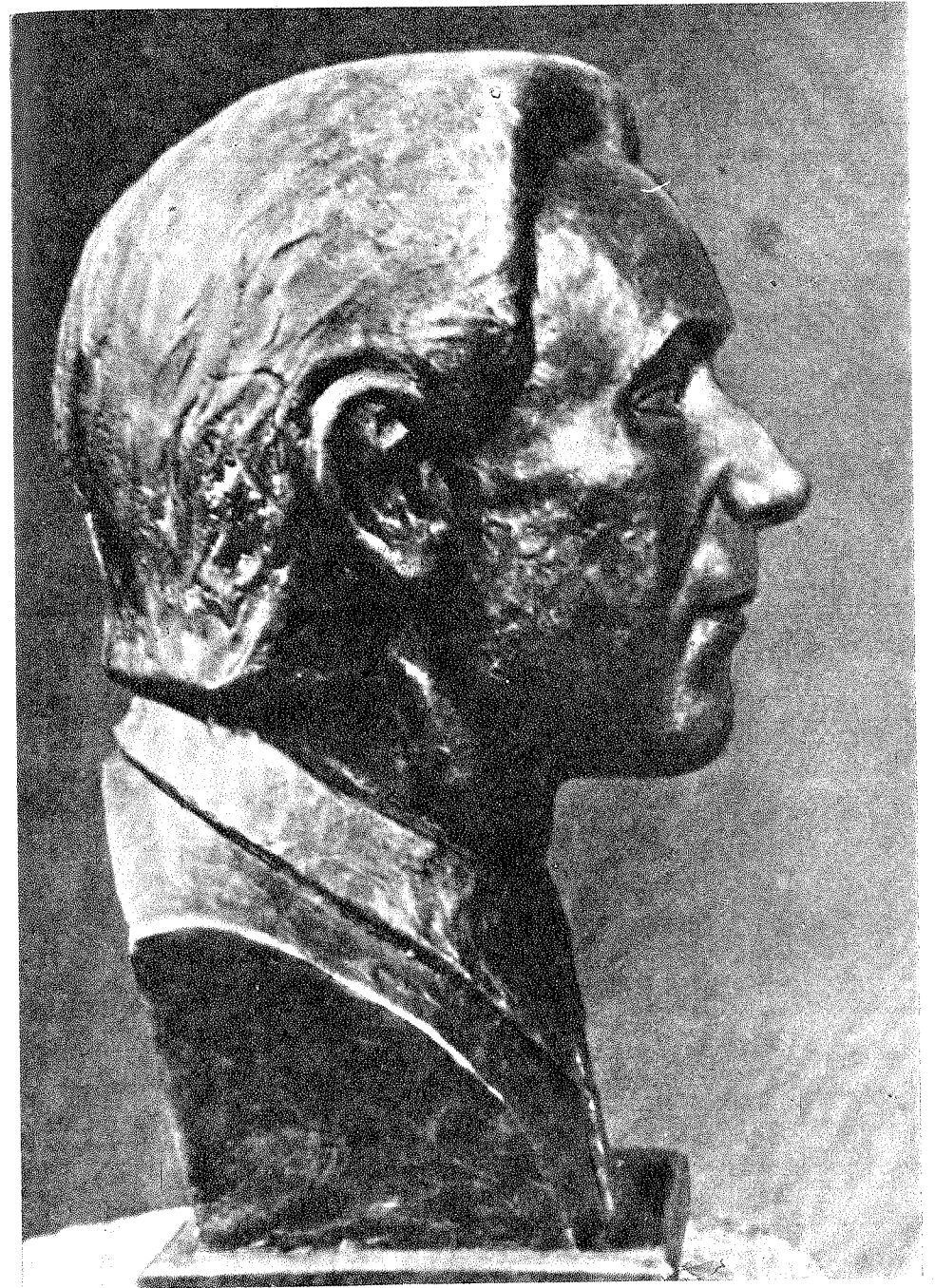


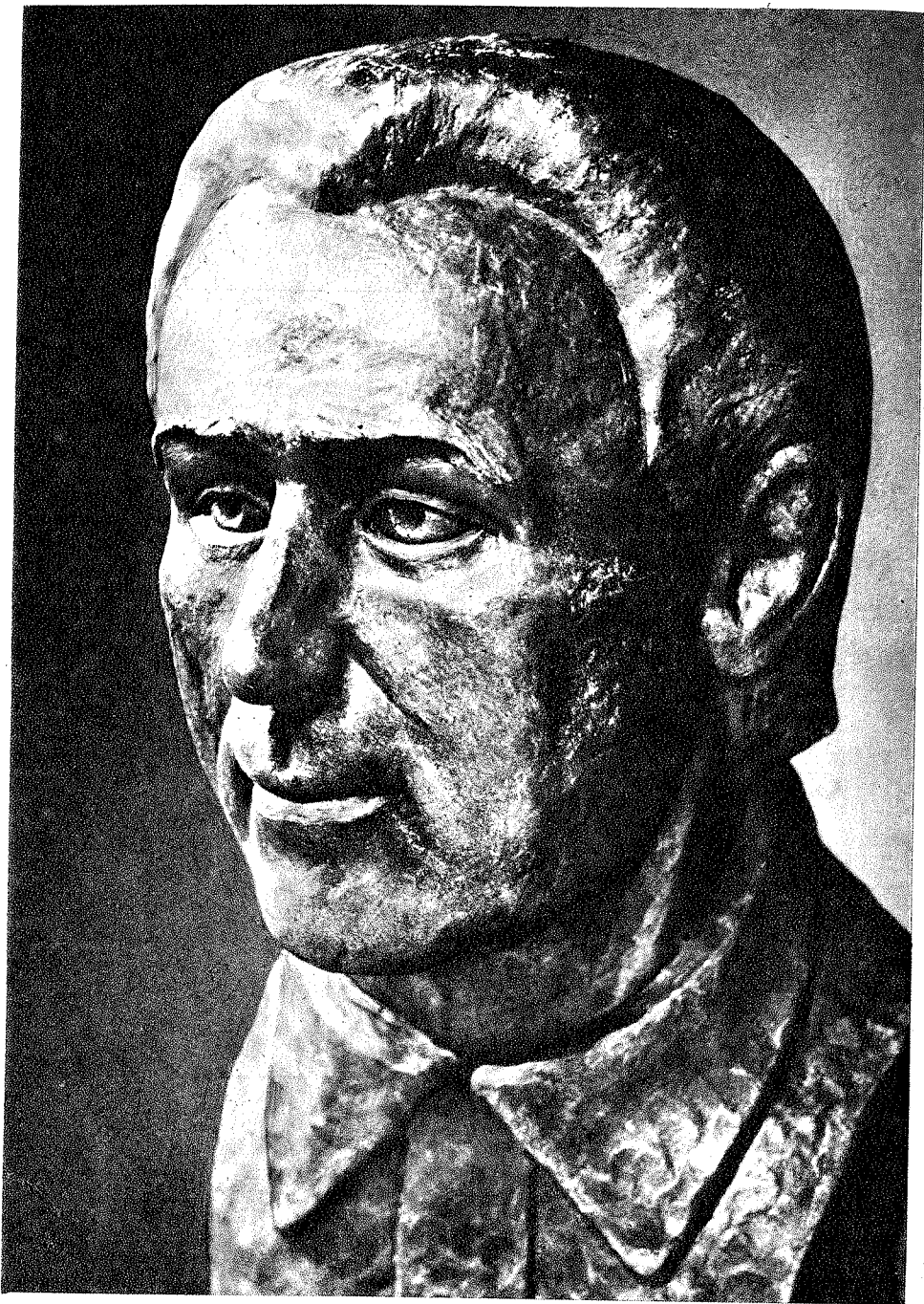








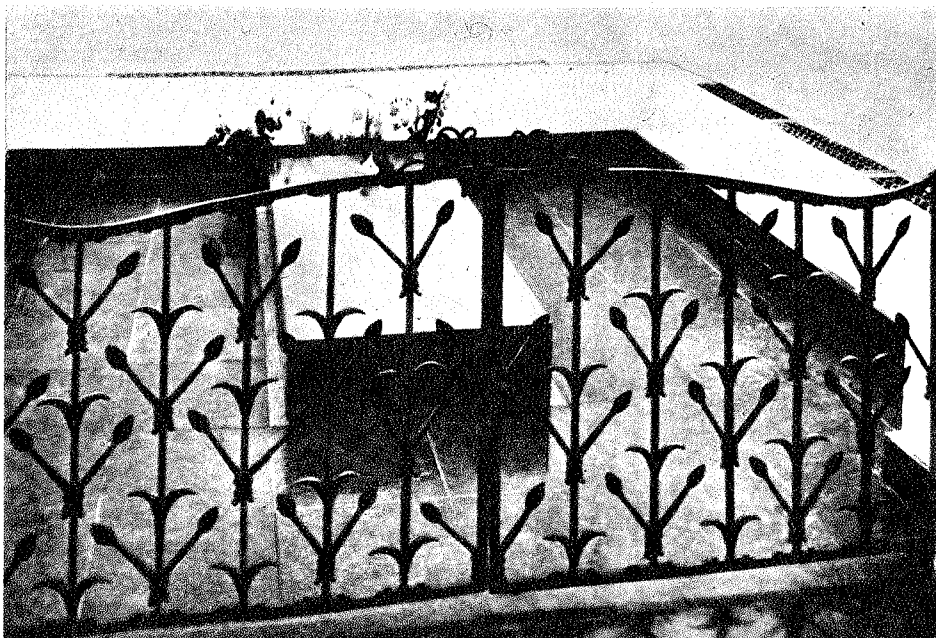








54



55

dydžių santykius atitinka tikrovę. Įsitikinta, jog mirusieji XVIII a. ir anksčiau buvo laidojami bažnyčioje: atplėšiamos plytinės (altoriaus srityje — medinės) grindys ir užkasami žemėmis. Buvo atidengti ir komisijos apžiūrėti 23 geriau išsilaikę kapai; dalis kapų navos srityje apardyta lobio ieškotojų. Nustatyta, kad dalis seniau laidotų mirusiųjų guldyti skersai bažnyčios, o visi vėlesnieji — išilgai, kojomis į altorių.

Įkapių, tiesiogiai leidžiančių identifikuoti vieną ar kitą iš Tolminkiemio bažnyčiai nusipelnusių asmenų, nerasta. Prieš pat altorių, ties jo viduriu, atkastas kapas Nr. 1 (taip ataskaitose eilės tvarka žymimi kapai), kuriame vienas ant kito palaidoti du mirusieji. Anksčiau mirusio, matyt, įžymaus asmens (amtmonas K. H. Beringas) kapo duobės šonai išmūryti pusės plytos storio sienele. Po kurio laiko, toje pačioje garbingiausioje vietoje, nepaisant buvusio apmūrijimo, iškasta kapo duobė kitam asmeniui. Šis mirusysis palaidotas kukliame, be metalinių detalių karste; jokių įkapių jame nerasta. Šio asmens skeletas (toliau Nr. 1) gerai išsilaikęs; apatiniai — senesnieji palaikai dėl perkasimų ir įslinkimų suardyti ir sunykę. Nustatyta, kad kapas Nr. 1 yra vėliausias palaidojimas altoriaus bei sakyklos srityje.

Greta kapo Nr. 1, į kairę, kiek atokiau nuo altoriaus, atkastas kapas Nr. 2, kuriame karstas su metalinėmis detalėmis (apkaustai, rankenos), ant palaidotojo krūtinės išilgai išlikusi sagų eilė, o ant kojų — stambios keturkampės batų sagtys. Toje pačioje pusėje greta kapo Nr. 1 rastas kapas Nr. 3 pasirodė esąs senesnis už kapą Nr. 2, nes pastarasis jį ardo. Altoriaus srityje arčiau kairiosios sienos dar atkastas kapas Nr. 4. Kapo Nr. 1 galvūgalyje esantis kapas Nr. 10, kurio duobė sutvirtinta lentomis, negali būti laikomas vėliausiu, nes ant jo palaidotas vaikas (Nr. 8). Kiti altoriaus srityje esantys kapai yra ankstesni negu kapai Nr. 1—4. Rastos monetos leidžia paskutiniuosius palaidojimus datuoti XVIII a.

Tyrinėtojams krito į akis keturi ažuolai, pasodinti kvadratu šventoriuje į dešinę nuo didžiųjų bažnyčios durų: galbūt čia būta Donelaičio palaidojimo vietos. Tačiau toji versija atkrito: šičia nerasta jokie palaidojimo.

Altoriaus srityje vėliausiai palaidotų mirusiųjų palaikai buvo tiriami preliminariai vietoje, o paskui LTSR MA Istorijos instituto Archeologijos sektoriuje, LTSR elektrografijos mokslinio tyrimo institute ir Kauno respublikinės klinikinės ligoninės rentgeno skyriuje (J. Markulis, J. Nainys). Buvo atlikti antropometriniai-antropologiniai, teismo medicinos, rentgenologiniai ir elektrentnologiniai palaikų tyrimai; padaryti mikroskopiniai kaulų pjūviai specialiu mikrotomu; pjūvių įliejimui pirmą kartą LTSR panaudoti metakrilatai — skaidrios plastmasės. Remiantis visų šių tyrimų rezultatais, daromos tokios išvados:

Kape Nr. 1 yra skeletas vyro, kurio amžius 65—70 metų, ūgis, remiantis Manuvrijė ir J. Nainio lentelėmis, 170—174 cm. Krūtininiai 10-tas ir 11-tas slanksteliai suaugę dėl kažkokios persirgtos ligos (vidurių šiltinė ar pan.). Daugelis kitų slankstelių turi gausias išaugas, kurios turėjo kelti skausmus. Dešinieji blauzdikaulis ir šėvikaulis ties čiurna suaugę, matyt, dėl buvusios kojos traumos, kuri galėjo judesių ir netrikdyti. Trauma ištikusi ne vėliau kaip penkeri metai prieš mirtį. Skeletas yra masyvios konstrukcijos;

į priekį užsiritusi krūtinkaulio kardinė atauga rodo, kad individas turėjo būti apkūnus, su pilvuku.

Kape Nr. 2 yra žymiai blogiau išsilaikęs vyro skeletas: mirusysis galėjo būti 50—55 metų amžiaus, apytikriai 160—165 cm ūgio. Skeleto konstrukcija žymiai silpnesnė ir švelnesnė, palyginti su kapo Nr. 1 skeletu. Kape Nr. 3 palaidotas vyras apie 70 metų amžiaus, apie 165 cm ūgio, palaidojimas žymiai senesnis negu Nr. 2. Kape Nr. 4 yra 30—35 metų amžiaus moters skeletas.

Remdamasi rašytiniais šaltiniais, archeologinių kasinėjimų ir medicininės ekspertizės duomenimis, detaliai išdėstytais likusių rašytinių žinių sąvade, archeologinių kasinėjimų ataskaitoje ir medicininio tyrimo akte, komisija daro šias bendrąsias išvadas:

1) Kapai Nr. 1 ir Nr. 2 yra Tolminkiemio bažnyčios, altoriaus srities, vėliausi palaidojimai, kuriuos galima datuoti iki 1780 m. nuostato;

2) Kapo Nr. 1 duomenys: a) garbingiausia vieta bažnyčioje, b) laidosenos kuklumas, įprastas to meto eiliniams protestantų dvasininkams, c) mirusiojo amžius (65—70 m.), d) kai kurie skeleto ypatumai (stuburo slankstelių suaugimai ir jų išaugos kelia skausmus ir didina nervingumą) — visa tai leistų spėti, kad šiame kape yra palaidotas K. Donelaitis; žinių, tiesiogiai patvirtinančių kitus kapo Nr. 1 medicininio tyrimo duomenis (ūgis, apkūnumas, dešinės kojos trauma, skeleto masyvumas), rašytiniuose šaltiniuose iki šiol nerasta;

3) Kapo Nr. 2 duomenys (amžius, skeleto ypatumai, laidosena bei padėtis bažnyčioje) leidžia jį sieti su amtmono T. Ruigio kapu. Kiti altoriaus srityje rasti kapai yra arba ankstesni, arba ne to amžiaus bei lyties asmenų (kapas Nr. 3 — per 70 m. vyro, palaidoto anksčiau negu Nr. 2; kapas Nr. 4 — 30—35 m. moters; kapas Nr. 10 — ankstesnis už vaiko kapą Nr. 8).

Pastaba. Komisijos narys J. Lebedys abejoja rašytinių šaltinių patikimumu K. Donelaičio palaidojimo vietai nustatyti ir siūlo toliau rinkti papildomą istorinę medžiagą, leidžiančią patvirtinti arba atmesti šio akto išvadas.

Vilnius, 1968 m. birželio 25 d.

L. Gineitis
Komisijos pirmininkas

Komisijos nariai:
J. Glemža, J. Markulis, J. Nainys,
A. Tautavičius, V. Urbanavičius, E. Purlys

12

LTSR MA ISTORIJS INSTITUTO DIREKTORIUI
akad. J. ŽIUGZDAI

Kaip Jums žinoma, įvykdžius buv. Tolminkiemyje (dabar Čistyje Prudy, Kaliningrado sritis) archeologinius kasinėjimus (jiems vadovavo Jūsų instituto darbuotojas drg. A. Tautavičius), Jūsų institute šiuo metu yra K. Donelaičio palaikai (kaukolė ir skeleto liekanos) ir spėjami amtmono Ruigio palaikai.

Tęsiant toliau K. Donelaičio atminimo įamžinimo bei jo portreto restauravimo darbus, būtų tikslinga artimiausiu laiku imtis šių priemonių:

1. K. Donelaičio palaikams laikyti (kol jie vėl bus palaidoti tinkamai tam reikalui parengtoje vietoje Tolminkiemyje) reikia padaryti tam tikrų matmenų ir reikiamos išvaizdos dėžę (sarkofagą), kiek kuklesnę dėžę reikėtų padaryti ir amtmono Ruigio palaikams laikyti.

Prašom duoti nurodymą artimiausiu laiku (pageidautina iki š. m. liepos 1 d.) Jūsų instituto lėšomis padaryti šias dvi dėžes.

Sudėti į šias dėžes palaikai turėtų būti ir toliau laikomi bei tiriami Jūsų instituto Archeologijos sektoriuje (tiesioginėje jo vadovo žinioje).

2. Vykdam K. Donelaičio portreto rekonstrukciją, prašom šį uždavinį pavesti Jūsų instituto moksl. bendradarbiui drg. V. Urbanavičiui. Šis darbas turėtų būti įskaitomas į jo planinį krūvį. Dėl mokslinių konsultacijų ir pagalbinių darbų, susijusių su K. Donelaičio portreto rekonstravimu, prašom tarpininkauti šiuo reikalu prof. M. Gerasimovo vadovaujamoje Plastinės rekonstrukcijos laboratorijoje (TSRS MA Etnografijos institute).

Su K. Donelaičio portreto mokslinė rekonstrukcija susijusias išlaidas prašom padengti Jūsų instituto lėšomis.

Apie Jūsų sprendimą šiame rašte išdėstytais reikalais prašom pranešti kiek galima greičiau.

1969.V.23

Akad. K. Korsakas
Nuolatinės K. Donelaičio
komisijos pirmininkas

13

VEIDŲ REKONSTRUKCIJA PAGAL KAUKOLES,
RASTAS TOLMINKIEMIO BAŽNYČIOS KAPUOSE
Nr. 1 IR Nr. 2

Kape Nr. 1 rasta kaukolė, gulėdama žemėje, deformavosi, atskirus jos kaulus tarpusavyje terišo drėgna molinga žemė. Iškelta kaukolė, nuvalius nuo jos žemes, subyrėjo į gabalus (39). Kaukolę restauruojant, pirmiausia teko pašalinti pomirtinę deformaciją. Ypač deformuotas buvo kairysis mokinė kaulis: jis nesutapo nei su smilkinkauliu, nei su pakauškauliu. Abu pastarieji kaulai taip pat buvo šiek tiek deformuoti. Restauravimą lengvino tai, kad abu smilkinkauliai bei viršutinysis žandikaulis nuo kaukolės dėžės buvo atsiskyre, ir deformuotuosius kaulus buvo galima restauruoti atskirai. Galutinai deformacija ištaisyta kaukolę klijuojant.

Kaukolė klijuota ir impregnuota kljais, padarytais iš vaško, kanifolijos ir riebalų. Tokiais pat kljais impregnuoti ir kiti skeleto kaulai bei kapo Nr. 2 kaulai (iš šio kapo tepavyko paimti kaukolės fragmentus ir aptrupėjusius kai kuriuos vamzdinius kaulus). Tie patys klijų komponentai, tik kitokiu santykiu, sudarė ir plastiliną, kuriuo atkurti minkštieji veido audiniai.

Kape Nr. 1 rasta kaukolė buvo restauruota gana tiksliai. Tai patvirtino ir rentgeno nuotraukos. Zvelgiant į ją, restauravimo pėdsakų beveik nematyti (40, 41).

Prieš atkuriant veidą pagal šią kaukolę, 1969 m. TSRS Mokslų Akademijos Etnografijos instituto Plastinės veido rekonstrukcijos laboratorijoje buvo padaryta gipsinė jos kopija. Šioje laboratorijoje atlikti ir parengiamieji skulptūrinės rekonstrukcijos darbai. Vienas iš pagrindinių tų darbų — kolektyviai atlikta grafinė veido profilio rekonstrukcija. Kartu tai ir kontrolinis darbas, kurio esmė tokia: diopetrografu padaryti 4 visai vienodi kairiojo kaukolės profilio kontūriniai piešiniai, pagal kuriuos 4 asmenys atskirai vienas nuo kito nupiešė minkštųjų veido audinių, t. y. gyvo žmogaus profilį. Kontroliniam darbui vadovavo Plastinės veido rekonstrukcijos laboratorijos vadovas ist. dr. M. Gerasimovas. Dirbo jo mokiniai G. Lebedinskaja, T. Surnina ir V. Urbanavičius. Paskui visi keturi piešiniai kopijavimo aparatu buvo perkelti ant vieno popieriaus, kiekvieno autoriaus darbas žymėtas skirtinga spalva.

Visi keturi piešiniai beveik sutapo, jų paklaidos tokios nežymios, kad portretui jokios įtakos turėti negalėjo (42).

Skulptūrinė rekonstrukcija buvo patikėta Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Istorijos instituto moksl. bendradarbiui V. Urbanavičiui. Panaudota gipsinė kaukolės kopija. Veido rekonstrukcija atlikta remiantis M. Gerasimovo metodu¹. Minkštieji veido audiniai čia paprastai atkuriami plastilinu — jie modeliuojami tiesiog ant kaukolės. Prieš pradėdamas darbą, restauratorius turi gerai įsiminti smulkiausias kaukolės detales, jos reljefą, asimetrijos ypatumus, nes visas kaukolės paviršius pirmiausia aplipdomas plastilinu. Veido asimetriją įsiminti dažnai padeda tai, kad pirma atkuriamą vieną veido pusę, o paskui — kitą. Turint kaukolės kopiją, originalas lieka koks buvęs ir juo galima naudotis visą atkūrimo procesą.

Atkuriant veidą pagal kape Nr. 1 rastą kaukolę, jos kopija suvaidino ypatingą vaidmenį. Kaip parodė medicininiai tyrimai, šiame kape palaidotas asmuo amžiaus pabaigoje buvo sirgęs parodontoze: teišlikę priekiniai dantys, nuogos jų šaknys vos besilaikė dantinėse duobutėse. Dantys labai iškilę, lūpos vargu ar begalėjo juos dengti. Tiek skeletą tyrę profesorai J. Markulis ir J. V. Nainys, tiek Plastinės veido rekonstrukcijos laboratorijos bendradarbiai Maskvoje buvo vieningos nuomonės, kad, atkuriant veidą pagal šią kaukolę, nereikia paisyti parodontozės pėdsakų, o veidą rekonstruoti tokį, koks jis turėjo būti prieš susergant parodontoze, t. y. šiek tiek jaunesnį (šiame kape palaidotas asmuo mirė, būdamas daugiau kaip 55 metų amžiaus).

Kaukolės kopijoje tokia pataisa buvo padaryta (43). Originalas liko nepalietas.

Nepaisant to, kad dantys sutrumpėjo, veidinė kaukolės dalis liko labai aukšta ir masyvi, ypač apatinysis jos trečdalis. Tokios veido proporcijos, kaip rodo XV—XVII a. senkapiuose rastų kaukolių analizė, būdingos to meto Lietuvos kaimo gyventojams.

¹ Герасимов М. М. Восстановление лица по черепу.— М., 1955.

Veide smarkiai išsišovę ir siauri nosikauliai, labai siaura kriaušinė atvara rodė nosį buvus labai siaurą su nežymia kuprele. Kiti kaukolės požymiai (plačios keturkampės akiduobės, ryškūs antakių lankai, stambios, su šiurkščiu paviršium speninės ataugos, masyvus apatinis žandikaulis) — būdingi vyriški bruožai.

Veido rekonstravimas pradėtas nuo išorinių kramtomųjų raumenų. Šie raumenys ir sudarė pagrindinį veido ovalą. Veido profilio linija tiksliai pakartojo grafinio rekonstravimo profilio liniją (44). Visi kiti veido raumenys atkurti, naudojantis minkštųjų veido audinių būklės standartais, atsižvelgiant į šios kaukolės ypatumus ir paviršiaus reljefą (45, 46).

Drabužiai ir plaukai atkurti, remiantis to meto nešiosenos aprašymais ir ikonografinė medžiaga (47, 48). Vertingų istorinių žinių šiais klausimais pateikė Tauragės evangelikų bažnyčios kunigas J. Kalvanas. Už tai jam dėkojame.

Kape Nr. 2 rasti kaulai daug blogiau išlikę, o kai kurie visai sunykę. Sunykusi, sutrumpėjusi ir smarkiai deformuota ir pati kaukolė. Kiek geriau išlikusi dešinioji jos pusė, pagal kurią sąlygiškai suklijuota ir kairioji. Labai smarkiai deformuota kairioji pusė. Dėl šių priežasčių veidas atkurtas tiesiog ant kaukolės originalo, imituojuant dešiniąją pusę ir ignoruojant veido asimetriją, kuri greičiausiai atsirado dėl kaukolės pomirtinės deformacijos (50).

Baigus darbą (51) ir atliejus portretą iš gipso, kaukolė vėl padėta į laikiną karstą prie likusios kapo Nr. 2 skeleto dalies.

Pagal kaukolę atkurtas portretas nėra meninis. Tai tik dokumentinė pagrindinių veido bruožų schema, galinti duoti medžiagos dailininkams kurti meninį portretą.

1970.II.12

V. Urbanavičius

14

ИНСТИТУТ ЛИТОВСКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ
АН ЛИТОВСКОЙ ССР
АКАДЕМИКУ АН ЛИТОВСКОЙ ССР ПРОФ. д-ру К. КОРСАКАСУ

Глубокоуважаемый профессор!

На протяжении двух лет я имел возможность наблюдать за всем комплексом работ, связанных с созданием документального портрета поэта Кристионаса Донелайтиса (1714—1780). Подлинная принадлежность одного из черепов К. Донелайтису, установленная Комиссией по изучению его наследия, в настоящее время не вызывает сомнений.

Оценивая воспроизведенные портреты по черепам из могил № 1 и № 2 в костеле Толминкемис, должен сказать, что они сделаны В. Урбанавичусом на очень высоком научном уровне. Они обладают специфиче-

ческим комплексом яркой индивидуальности. Портретность их очевидна. Выполнены они с большим вкусом и тактом и производят впечатлительные портретов, сделанных мастером с натуры.

19 декабря 1969 г.

М. М. Герасимов
Заслуженный деятель науки РСФСР
д-р историч. наук

15

K. DONELAICIO ATMINIMUI ĮAMŽINTI

Nuolatinės K. Donelaičio komisijos, veikiančios prie LTSR Mokslų Akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto, pirmininkas akademikas K. Korsakas ir LTSR kultūros ministro pavaduotojas V. Jakelaitis priėmė spaudos atstovus ir painformavo apie naujas priemones didžiojo lietuvių poeto atminimui įamžinti.

Ryšium su numatomu buvusios K. Donelaičio gyvenvietės Tolminkiemyje (dabar Čistyje Prudy, Kaliningrado sritis) sutvarkymu bei restauraciniais darbais, pastaraisiais metais ten buvo atlikti archeologiniai tyrinėjimai, siekiant išaiškinti buvusios vietinės bažnyčios (statytos K. Donelaičio) architektūrinę konstrukciją ir surasti poeto kapą, nes, turimomis žiniomis (F. Tecnerio liudijimas), jis buvęs palaidotas šios bažnyčios pogrindyje.

Tam reikalui buvo sudaryta speciali komisija, pirmininkaujama filologijos daktaro L. Gineičio. Į komisiją įėjo istorijos, literatūros, architektūros ir medicinos mokslų specialistai. Archeologiniams tyrinėjimams vadovavo LTSR MA Istorijos instituto archeologijos sektoriaus vadovas, istorijos kandidatas A. Tautavičius. Kasinėjimo darbus atliko Vilniaus valstybinio V. Kapsuko universiteto studentai, jiems talkino respublikos Specialiosios mokslinės restauracinės-gamybinės dirbtuvės atstovai.

Vykdamas archeologinius kasinėjimus, buvusios bažnyčios griuvenose ir pogrindyje buvo išaiškinta daugelis architektūrinių detalių bei šio pastato statybos praeities faktų ir ištirti 25 kapai. Bažnyčios centrinėje navos dalyje ties altoriumi buvo rastas palyginti gerai išsilaikęs kapas, kuris, atlikus kruopščius mokslinius tyrinėjimus bei laboratorines analizes, identifikavtas kaip K. Donelaičio kapas (komisijos 1968 m. birželio 25 d. aktas).

Siame kape rasti palaikai buvo komisijos narių preliminariai tiriami vietoje, o paskui LTSR MA Istorijos instituto archeologijos sektoriuje, LTSR elektrografijos mokslinio tyrimo institute ir Kauno respublikinės klinikinės ligoninės rentgeno skyriuje. Buvo atlikti antropometriniai-antropologiniai, teismo medicininiai, rentgenologiniai ir elektrorentgenologiniai palaikų tyrimai, taip pat mikroskopiniai kaulų pjūviai specialiu mikrotomu, pirmą kartą respublikoje pjūvių įliejimui panaudojus metakrilatus (skaidrias plastmases). Medicininius palaikų tyrinėjimus atliko Kauno medicinos instituto Teismo medicinos katedros vedėjas, medicinos daktaras J. Nainys ir Vilniaus valstybinio V. Kapsuko universiteto docentas J. Markulis, konsultuojami Kauno respublikinės klinikinės ligoninės gydytojo-

rentgenologo L. Gradausko. Medicininių tyrimų rezultatai atitinka pagrindines šiuo metu turimas biografines žinias apie K. Donelaitį (jo amžių, sveikatos būklę, charakterį, archyvinių dokumentų duomenis ir kt.). Tai sudaro tvirtą mokslinį pagrindą rastus buvusios Tolminkiemio bažnyčios pogrindyje palaikus laikyti K. Donelaičio palaikais.

Suradus K. Donelaičio palaikus, kurių tarpe palyginti gerai išsilaikė kaukolė, susidarė galimybė rekonstruoti autentišką poeto portretą. Tai atlikti (pagal žinomą prof. M. Gerasimovo nustatytą veido rekonstrukcijos metodą) buvo pavesta LTSR MA Istorijos instituto archeologijos sektoriaus moksliniam bendradarbiui, istorijos kandidatui V. Urbanavičiui, šios srities specialistui. Rekonstruotas K. Donelaičio portretas buvo pateiktas įvertinti TSRS Mokslų Akademijos Etnografijos instituto Plastinės veido rekonstrukcijos laboratorijos specialistams. Šios laboratorijos vedėjas, istorijos daktaras prof. M. Gerasimovas, kuris pats sekė ir konsultavo portreto rekonstravimo procesą, savo 1969 m. gruodžio 19 d. rašte Lietuvių kalbos ir literatūros instituto direktoriui pareiškė, kad K. Donelaičio veidas yra atkurtas „aukštu moksliniu lygiu su dideliu skoniu bei taktu ir daro įspūdį portretų, padarytų iš natūros“ (žr. rekonstruoto portreto fotonuotrauką).

K. Donelaičio palaikai, kol buvusioje jo gyvenvietėje bus atliekami restauraciniai darbai, laikinai deponuojami Lietuvos TSR istorijos-etnografijos muziejuje (Vilniuje). Ten pat eksponuojamas ir rekonstruotasis K. Donelaičio portretas.

Tiesa, 1970 m. kovo 28 d.

16

TOLMINKIEMIO BAŽNYČIOS KAPŲ Nr. 1 IR Nr. 2 KRANIOLOGINĖ ANALIZĖ

1978 m. lapkričio 15 d. į Vilniaus valstybinio V. Kapsuko universiteto Medicinos fakulteto anatomijos, histologijos ir embriologijos katedros antropologijos laboratoriją buvo atsiųstos Tolminkiemio bažnyčios kapuose Nr. 1 ir Nr. 2 iškastos kaukolės. Pagal plačią kranimetrinių ir aprašomųjų požymių programą jas ištyrė šių eilučių autorius, naudodamasis standartiniais instrumentais ir metodika (R. Martin, K. Saller, 1959).

Kaukolė iš kapo Nr. 1 priklausė senyvo amžiaus, *senilis*, vyrui. Ji labai masyvi, vertikaloje padėtyje rombo formos. Kaktos ir moments gumburai, *tubera frontalia et parietalia*, labai ryškūs, tarpantakis, *glabella*, saikingai išvešėjęs (3–4 balai), antakių lankai, *arcus superciliaris*, užima daugiau kaip pusę akiduobės pločio, išorinis pakaušio kyšulys, *protuberantio occipitalis externa*, ryškus (4 balai). Kriaušinės atvaros, *apertura piriformis*, apatinis kraštas *anthropina* tipo, nosinis dyglys, *spina nasalis anterior*, vidutiniškai išvešėjęs (3 balai), nosikauliai apatiniame trečdalyje sudaro kuprelę.

Kaukolės smegeninė dalis labai didelė (1 lent.), didelės talpos, hiperbrachikranialinė (rodiklis prie ribos tarp brachikranialinės ir hiperbrachikranialinės). Hiperbrachikraniją nulemia ypač plati smegeninė. Aukščio

1 lentelė

Kraniometrijos duomenys

Nr. pagal Martina	Požymis	Kapo numeris	
		1	2
		187,0	181,0
1.	Smegeninės ilgis	179,0	176,0
2.	Smegeninės ilgis g-i	159,0	156,0 ?
8.	Smegeninės plotis	134,0	—
17.	Smegeninės aukštis nuo ba	120,0	110,5
20.	Smegeninės aukštis nuo po	550,0	530,0
23.	Smegeninės apimtis	332,0	306,0
24.	Skersinis smegeninės lankas	—	366,0
25.	Strėlinis smegeninės lankas	133,0	115,0
26.	Kaktos lankas	120,0	134,0
27.	Momens lankas	—	117,0
28.	Pakaušio lankas	117,0	102,0
29.	Kaktos styga	108,0	120,5
30.	Momens styga	—	91,0
31.	Pakaušio styga	98,5	98,5
9.	Mažiausias kaktos plotis	129,0	127,0
10.	Didžiausias kaktos plotis	137,0	141,0
11.	Smegeninės pamato plotis (au-au)	113,0	124,0
12.	Pakaušio plotis	104,0	—
5.	Smegeninės pamato ilgis (n-ba)	—	—
7.	Didžiosios angos ilgis	—	—
16.	Didžiosios angos plotis	—	—
38.	Smegeninės talpa (tiesiog. būdu)	1770,0	1460,0
40.	Veido pamato ilgis	105,0	—
45.	Skruostinis veido plotis	143,0	144,0 ?
47.	Veido aukštis	135,0	118,0
48.	Veido viršaus aukštis	75,0	71,0 ?
48(2).	Veido apačios aukštis	64,0	48,0 ?
48(3).	Viršutinio žandikaulio aukštis	47,0	—
43.	Veido viršaus plotis	108,0	101,0
46.	Veido vidurio plotis	90,8	—
60.	Alveolinio lanko ilgis	57,0	—
61.	Alveolinio lanko plotis	60,0	—
62.	Gomurio ilgis	46,0	39,0
63.	Gomurio plotis	—	41,0
64.	Gomurio aukštis	—	—
54.	Nosies plotis	21,0	24,0 ?
55.	Nosies aukštis	54,0	52,5
51.	Akiduobės plotis nuo mf	44,0	44,0
51(a).	Akiduobės plotis nuo d	42,0	41,0
52.	Akiduobės aukštis	33,5	33,0
50.	Nosies šaknies plotis	18,0	19,5
43(1).	Biorbitalinė styga	98,1	95,6
	n atstumas nuo biorbitalinės stygos	20,4	18,1
	zigomaksiliarinė styga	90,8	—
	ss atstumas nuo zigomaksiliarinės stygos	28,1	—
77.	Nazomaliarinis kampas	134,8	138,6
	Zigomaksiliarinis kampas	116,6	—
DC	Dakrialinė styga	18,6	20,6
DS	Dakrialinis aukštis	10,9	11,8
SC	Simotinė styga	8,2	11,3

1 lentelės tęsinys

Nr. pagal Martina	Požymis	Kapo numeris	
		1	2
SS	Simotinis aukštis	5,9	4,9
DS : DC	Dakrialinis rodiklis	58,6	57,3
SS : SC	Simotinis rodiklis	71,9	43,4
	Fossa canina gylis	4,5	—
	Os zygomaticum plotis	54,4	—
	Os zygomaticum linkio aukštis	6,6	—
	Os zygomaticum linkio kampas	152,8	—
72.	Bendras veido kampas	85,0	86,0
73.	Veido vidurio kampas	84,0	—
74.	Alveolinės ataugos kampas	89,0	—
75.	Nosikaulių kampas	50,0	66,0
75(1).	Kampas tarp profilio ir nosikaulių	35,0	20,0
32.	Kaktos kampas (n-m)	83,0	80,0
	Kaktos kampas (g-m)	77,0	74,0
33.	Pakaušio kampas (1-o)	—	124,0
33(1).	Pakaušio kampas (1-i)	94,0	94,0
33(2).	Pakaušio kampas (o-i)	—	161,0
8 : 1	Smegeninės rodiklis	85,0	86,2
17 : 1	Aukščio ir ilgio rodiklis	71,7	—
17 : 8	Aukščio ir pločio rodiklis	84,3	—
9 : 8	Kaktos ir momens rodiklis	61,9	63,1
9 : 10	Kaktos rodiklis	76,4	77,6
29 : 26	Kaktos linkio rodiklis	88,0	88,7
9 : 45	Kaktos ir skruostų rodiklis	68,9	68,4
47 : 45	Bendras veido rodiklis	94,4	81,9
48 : 45	Veido viršaus rodiklis	52,4	49,3
52 : 51	Akiduobės rodiklis (nuo mf)	76,1	75,0
52 : 51(a)	Akiduobės rodiklis (nuo d)	79,8	80,5
54 : 55	Nosies rodiklis	38,9	45,7
68.	Apat. žandikaulio ilgis iki kampų	79,0	70,0 ?
68(1).	Apat. žandikaulio ilgis iki krumplių	114,0	100,0 ?
65.	Krumplinis plotis	125,0 ?	—
66.	Kampinis plotis	97,5	—
67.	Smakrinis plotis	46,0	45,0
69.	Sąvaržos aukštis	36,5	32,0
69(1).	Mentalinis kūno aukštis	37,0	32,0
69(2).	Moliarinis kūno aukštis	—	28,0
69(3).	Kūno storis	13,5	12,0
70.	Absolūtus šakos aukštis	70,0	66,0 ?
70(a).	Projekcinis šakos aukštis	63,0	63,0 ?
71.	Sakos plotis	36,0	—
79.	Apatinio žandikaulio kampas	125,0	120,0 ?

atžvilgiu bendra smegeninės forma ortokranialinė (labai ilga, vidutiniško aukščio) ir tapeinokranialinė (labai plati ir vidutiniško aukščio). Kakta stati, ortometopinė (kaktos linkio rodiklis nesiekia 90,0), plati, žemyn siaurėjanti (kaktos rodiklis nesiekia 80,0), pakaušis status ir platus. Kadangi smegeninė yra plati, veido forma siaurėjanti į priekį, stenometopinė.

Kaukolės veidinė dalis taip pat didelė. Veidas ypač aukštas ir platus. Veido bendra forma leptoprozopinė dėl to, kad aukšta veido apačia. Jo viršutinė dalis mezeninė. Bendras veido profilis status (veido kampas didelis), viršutinio žandikaulio alveolinė atauga ortognatinė (jos kampas labai didelis). Horizontalusis veido profilis tiek viršuje, tiek ir jo viduryje labai griežtas (nazomaksiliarinio ir zigomaksiliarinio kampų reikšmės labai mažos). Nosis ypač siaura ir aukšta, hiperleptorininė, nosikauliai veide smarkiai išsišovę (kampas tarp nosikaulių ir veido profilio linijos labai didelis), nosies šaknis labai išvešėjusi (dakrialinio ir simotinio rodiklių reikšmės labai didelės). Akiduobės plačios, vidutiniško aukščio, subchamekonchinės. Viršutinio žandikaulio alveolinis lankas ilgas ir siauras, dolichuraninis. Apatinis žandikaulis masyvus, ilgas ir platus, aukštos sąvaržos, didoko kampo, storo kūno ir šakos.

Remiantis šiais duomenimis, galima tvirtinti, kad Tolminkiemio bažnyčios kape Nr. 1 iškasta kaukolė yra masyvaus brachimorfino europidinio tipo.

Diskrečiai varijuojančių požymių (nemetrinių, epigenetinių požymių, arba anomalijų) kaukolėje nedaug (2 lent.). Siūlių įterptinių kauliukų visai nėra, iš kitų požymių paminėtina abiejų pusių speninių angų lokalizacija ne siūlėje ir dvigubas kairysis poliežuvinio nervo kanalas.

Kaukolė iš kapo Nr. 2 priklausė senyvo amžiaus, *senilis*, vyrui. Ji palyginti gracili, vertikaloje padėtyje rombo formos. Kaktos gumburai, *tubera frontalia*, vos pastebimi, o momens gumburai, *tubera parietalia*, gana ryškūs, tarpantakis, *glabella*, menkai išvešėjęs (2—3 balai), antakių lankai, *arcus superciliaris*, tesiekia pusę akiduobės pločio, išorinis pakaušio kyšulys, *protuberantio occipitalis externa*, labai menkas (2 balai). Kriaušinės atvaros, *apertura piriformis*, apatinis kraštas *anthropina* tipo, nosinis dyglys, *spina nasalis anterior*, nulūžęs, nosikaulių profilis tiesus.

Kaukolės smegeninės dalies išilginiai matmenys (1 lent.) vidutinio dydžio, o dauguma skersinių matmenų — dideli ir labai dideli. Smegeninė vidutinės talpos, hiperbrachikranialinė, ortokranialinė ir stenometopinė. Didžiosios angos kraštai išlūžę, todėl buvo galima išmatuoti tik aurikuliarinį smegeninės aukštį, kuris yra mažas. Kakta nuolaidoka, plati, žemyn siaurėjanti, pakaušis status, platus.

Kaukolės veidinė dalis mažų ir vidutinių matmenų, bet absoliutus veido plotis labai didelis. Dėl palyginti nedidelio aukščio veido bendra forma euriprozopinė. Viršutinė veido dalis eurieninė. Bendras veido profilis status (veido kampas didelis). Veido viršaus horizontalusis profilis griežtas (nazomaksiliarinis kampas mažas), o veido vidurio profilį (zigomaksiliarinį kampą) nustatyti buvo neįmanoma. Nosis siaura (plotis atkurtas iš vienos pusės matmenų, nes kita išlūžusi), vidutinio aukščio, leptorininė, nosikauliai menkai išsišovę veide (kampas tarp nosikaulių ir veido profilio linijos

Diskrečiai varijuojantys kaukolės požymiai

(*k* — porinis požymis yra kairėje pusėje, *d* — porinis požymis yra dešinėje pusėje, 0 — požymio nėra, — požymio negalima nustatyti)

Nr.	Požymis	Kapo numeris	
		1	2
1.	Os epipticum	—	—
2.	Stenokrotaphio	—	—
3.	Os incisurae parietalis (os postsquamosum)	0	—
4.	Ossa Wormiana suturae squamosae	0	—
5.	Ossa Wormiana suturae lambdae	0	—
6.	Ossa Wormiana suturae coronalis	0	—
7.	Ossa Wormiana suturae sagittalis	—	—
8.	Os Incae	0	—
9.	Os bregmale	0	—
10.	Os apicis lambdae	0	—
11.	Os asteriale	0	—
12.	Os zygomaticum bipartitum	0	0
13.	Os parietale bipartitum	0	0
14.	Sutura metopica	0	0
15.	Torus auditivus	0	0
16.	Torus palatinus (2—3°)	0	yra
17.	Torus maxillaris	0	k d
18.	Torus mandibularis	0	0
19.	Facies articularis condylaris duplex	0	—
20.	Tuberculum praecondylare	0	—
21.	Foramen parietale	k	k d
22.	Foramen mastoideum	k d	k d
23.	Foramen mastoideum exsuturale	k d	0
24.	Foramen ovale incompletum	—	—
25.	Foramen spinosum apertum	0	—
26.	Foramen supraorbitale	0	k d
27.	Foramen frontale	0	0
28.	Foramen ethmoidale anterius exsuturale	—	—
29.	Foramen ethmoidale posterius	—	—
30.	Foramina zygomaticofacialia	d	—
31.	Foramen pterygospinosum	—	—
32.	Foramen palatinum minus accessorium	—	—
33.	Foramen infraorbitale accessorium	0	—
34.	Foramen mentale duplex	0	0
35.	Foramen tympanicum (Huschke)	0	0
36.	Cribralia orbitalia (usurae orbitae)	0	k d
37.	Canalis condylaris	—	—
38.	Canalis hypoglossi duplex	k	0
39.	Asimilatio atlantis	0	0
40.	Arcus mylohyoideus	0	—

mažas), nosies šaknis gerai išvešėjusi (dakrialinio rodiklio reikšmė didelė, o simotinio — vidutinė). Kairės akiduobės kraštas buvo išlūžęs, tad buvo matuojama dešinė, kuri pasirodė esanti plati ir žema, chamekonchinė. Gomurys labai trumpas, vidutinio pločio, brachistafilinis. Apatinis žandikaulis gracilus, trumpas, jo pločio, sąvaržos aukščio, kampo ir kūno storio reikšmės vidutinės. Žandikaulio šakos buvo restauruotos iš vaško, todėl kai kurių matmenų nustatyti buvo negalima.

Remiantis šiais duomenimis, pasakytina, kad kaukolė iš Tolminkiemio bažnyčios kapo Nr. 2 yra gracilaus brachimorfino europidinio tipo.

Dėl kaukolės blogos būklės (išlūžęs pamatas, vaško mase užteptos siūlės, daug restauravimo žymių) užregistruoti buvo galima tik kai kuriuos diskrečiai varijuojančius požymius (2 lent.). Iš jų pažymėtini antro laipsnio gomurio velenas, viršutinio žandikaulio velenas, abipusė viršakiduobinė anga, korėtos abiejų akiduobių viršutinės sienos, *cribra orbitalia*.

1979.I.14

G. Česnys

Medicinos m. kandidatas, docentas

17

TOLMINKIEMIO BAŽNYČIOS KAPUOSE Nr. 1 IR Nr. 2 PALAIDOTŲ ASMENŲ ODONTOLOGINĖ CHARAKTERISTIKA

Vilniaus valstybinio universiteto Gydytojų tobulinimosi fakulteto Stomatologijos katedroje odontologiškai ištirta Tolminkiemio bažnyčios kapuose Nr. 1 ir Nr. 2 palaidotų asmenų kaukolės. Tyrimo programa antropologinės odontologijos požiūriu buvo atlikta pagal A. Zubovo* metodiką. Gaila, ne visus dantis buvo galima ištirti, nes dalies dantų buvo netekta prieš mirtį, dalies — po mirties.

Kaukolės iš kapo Nr. 1 sukandimas prognatinis, dantys gerokai nusitrynę. Zymint dantų nusitrynimą šešių balų sistema, viršutinio žandikaulio pirmo krūminio danties nusitrynimasis — 5 balai (dantis nusitrynęs iki pusės vainiko aukščio), kandžių, iltinių dantų ir kaplių — 3—4 balai (dantys nusitrynę iki pusės vainiko aukščio arba visas jų emalis). Žiūrint nematyti nei kastuvo formos medialinių ir lateralinių kandžių, nei lateralinio kandžio redukcijos, nei kraudingo. Pagal tai kaukolė Nr. 1 priklausytų Vidurio Europos odontologiniam tipui. Odontometriškai buvo ištirti tik iltiniai dantys ir kapliai (žr. lentelę), o kitų dantų nebuvo galima išmatuoti dėl per daug didelio nusitrynimo. Odontometriškai ištirtų dantų vainikų (karonų) indeksai (J. cor) gana dideli dėl sumažėjusio medioidistalinio diametro.

Tiriant kaukolę Nr. 1 stomatologinės patologijos atžvilgiu, matyti, kad mirusysis keturių dantų neteko gyvas būdamas, o kitų keturių — po mirties. Iš likusių 24 dantų 13 pažeisti karieso. Tarp jų 6-iems dantims diagnozuotas komplikotas kariesas. Taigi kariozinis procesas gana intensyvus. Hiperdontijos, hipodontijos arba kurio nors danties retencijos nėra. Taip

* Зубов А. А. Одونتология. Методика антропологических исследований. — М., 1968, 199 с.

pat labai ryški parodontozė, diagnozuojama terminalinė jos stadija: apatinio žandikaulio kandžių $\frac{3}{4}$ šaknies nuogos, gausu konkretų (akmenų), kurių yra ir virš dantenų, ir po jomis. Tokia parodontozės stadija ir forma rodo, kad žmogus ja sirgo seniai ir gana ilgai.

Kaukolės iš kapo Nr. 2 nustatytas taip pat prognatinis sukandimas, dantys labai nusitrynę. Apatinio žandikaulio pirmųjų krūminių dantų nusitrynimasis — šešių balų (danties vainikas visiškai nusitrynęs iki kaklelio), apatinio žandikaulio antrųjų krūminių dantų, viršutinio žandikaulio pirmųjų ir antrųjų krūminių dantų nusitrynimasis penkių balų, kandžių, iltinių dantų ir kaplių — keturių balų (vainikas nusitrynęs iki pusės jo aukščio). Dėl per didelio viršutinio žandikaulio kandžių nusitrynimo negalima buvo nustatyti jų palatinalinio paviršiaus formos ir lateralinių kandžių redukcijos. Kraudingo nėra, tačiau labai plati pertvara tarp viršutinio žandikaulio medialinių kandžių alveolinio kaulo ataugų leidžia manyti buvus ryškią diastemą (plyšį, švarplę) tarp centrinių kandžių. Hiperdontijos, hipodontijos, retencijos ir viršutinio žandikaulio antrojo krūminio danties labialinėje pusėje emalio varveklių nėra.

Odontometriškai buvo galima ištirti tik apatinio žandikaulio iltinį dantį (žr. lentelę), kurio matmenys, vainiko masė ir indeksas atitinka Europos populiaciją.

Tiriant kaukolę Nr. 2 stomatologinės patologijos atžvilgiu, nustatyta, kad mirusysis tik vieno danties neteko gyvas būdamas ir 4 dantų — po mirties. Iš likusių 27 dantų 5 pažeisti karieso. Dviejuose dantyse kariozinės ertmės negilios (paviršinis ir vidurinis kariesas), o kituose trijuose dantyse diagnozuotas komplikotas kariesas. Tarp jų viršutinio žandikaulio kairės pusės lateralinio kandžio pulpos nekrozė įvyko ne dėl kariozinio pažeidimo, o dėl per didelio danties nusitrynimo.

Kaukolėje Nr. 2 parodontozė mažesnė negu kaukolėje Nr. 1. Žandikaulio alveolinės ataugos atrofavusios iki pusės šaknų ilgio ir konkretų yra tik virš dantenų.

Dantų matavimų lentelė

Kaukolė	Dantys	Viršutinis žandikaulis				Apatinis žandikaulis			
		VL cor.	MD cor.	M cor.	T cor.	VL cor.	MD cor.	M cor.	I cor.
Nr. 1	C	8,2	5,3	6,75	154,71	7,7	6,1	6,9	126,22
Nr. 1	PL	8,4	6,2	7,3	135,48	7,8	6,2	7,0	125,8
Nr. 1	P2	9,0	6,1	7,55	147,54	—	—	—	—
Nr. 2	C	—	—	—	—	7,1	6,6	6,85	107,57

1979.I.14

I. Papreckienė

BUVUSIO TOLMINKIEMIO DVARO AMTMONO T. RUIGIO
(RUHIG) PALAIKŲ LAIDOJIMO AKTAS

1978 m. gruodžio mėn. 15 d. urna su buvusio Tolminkiemio dvaro amtmono T. Ruigio palaikais buvo palaidota atstatytoje buv. Tolminkiemio bažnyčioje (K. Donelaičio muziejaus pastate) po naujai įrengtos kriptos grindimis, į dešinę nuo būsimos rašytojo K. Donelaičio laidojimo vietos.

T. Ruigio palaikus laidojant dalyvavo šie asmenys:

1. Pugžlys Bronislavas — Respublikinio kultūros paminklų restauravimo tresto valdytojo pavaduotojas;
2. Kitkauskas Kazys Napaleonas — Paminklų konservavimo instituto vyr. specialistas;
3. Konstantinavičius Raimondas — Kauno restauravimo dirbtuvės vyr. darbų vykdytojas;
4. Karmazinas Mečys — Kauno restauravimo dirbtuvės darbų vykdytojas.

Siuo aktu patvirtinama, kad, perėmus T. Ruigio palaikus, kurie laikinai buvo saugomi LTSR istorijos-etnografijos muziejuje Vilniuje, tebuvo rasta kaukolė su vienu neidentifikuotu kaulu.

Taip pat šiuo aktu paliudijama, kad T. Ruigio palaikai sudėti į urną, pagamintą iš 1,5 mm storio nerūdijančio plieno lakštų; urnos matmenys 80×60×60 cm. Prieš tai į šios metalinės urnos vidų įdėta panašių matmenų ažuolinių lentų dėžė su T. Ruigio palaikais ir žalvarine lentele su specialiu įrašu. Metalinė dėžė su T. Ruigio palaikais iš išorės buvo hermetiškai užvirinta.

1978.XII.15

Parašai: *B. Pugžlys, K. N. Kitkauskas,
R. Konstantinavičius, M. Karmazinas*

19

K. DONELAIČIO PALAIKŲ PERKELIMO Į PASTOVIĄ URNĄ,
KURI BUS PALAIDOTA TOLMINKIEMYJE, AKTAS

Komisija, kurią sudarė LTSR Mokslų Akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto sektoriaus vadovas K. Doveika, vyr. mokslinis bendradarbis L. Gineitis, LTSR kultūros ministerijos Muziejų ir kultūros paminklų valdybos viršininkas E. Misiulis, LTSR Mokslų Akademijos Istorijos instituto archeologijos sektoriaus vyr. mokslinis bendradarbis V. Urbanavičius, Vilniaus valstybinio universiteto Medicinos fakulteto profesorius J. Markulis, LTSR istorijos-etnografijos muziejaus direktorė A. Jankevičienė, Vilniaus rašytojų memorialinio muziejaus direktorius J. Mačiulis, K. Donelaičio memorialinio pastato Tolminkiemyje (Čistyje Prudy) restauravimo autorius N. Kitkauskas, paminklų restauravimo tresto gamybos

skyriaus viršininkas B. Pugžlys, K. Donelaičio palaikus apžiūrėjo, identifikavo, nufotografavo ir nufilmavo. Komisijos narių akivaizdoje palaikai buvo perkelti į pastovią urną, ir Vilniaus restauravimo dirbtuvėse, komisijos nariams dalyvaujant, urna buvo užlituota.

Komisija, surašiusi šį aktą, jo vieną egzempliorių įdėjo į minėtą urną kartu su K. Donelaičio palaikais. Likusius egzempliorius perdavė saugoti žemiau išvardytoms įstaigoms:

1. LTSR Mokslų Akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros institutui;
2. LTSR kultūros ministerijai;
3. LTSR Mokslų Akademijos Istorijos institutui;
4. LTSR istorijos-etnografijos muziejui;
5. Vilniaus rašytojų memorialiniam muziejui;
6. Paminklų restauravimo trestui.

Vilnius, 1979 m. birželio 13 d.

Parašai:

*K. Doveika, L. Gineitis, E. Misiulis,
V. Urbanavičius, J. Markulis,
A. Jankevičienė, J. Mačiulis,
N. Kitkauskas, B. Pugžlys*

20

APIE K. DONELAIČIO PALAIKŲ PERVEŽIMĄ
IŠ VILNIAUS Į TOLMINKIEMĮ (ČISTYJE PRUDY)
IR JŲ PALAIDOJIMĄ

Komisija, susidedanti iš Lietuvos TSR kultūros ministerijos, Lietuvos TSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto, Istorijos instituto, LTSR istorijos-etnografijos muziejaus, Vilniaus rašytojų memorialinio muziejaus, Paminklų restauravimo tresto atstovų, 1979 m. birželio 13 d. apžiūrėjo, identifikavo, nufotografavo ir nufilmavo K. Donelaičio palaikus, kurie nuo 1967 m. buvo saugomi Lietuvos TSR istorijos-etnografijos muziejuje. Komisijos narių akivaizdoje minėti palaikai buvo perkelti į specialiai jiems padarytą urną, kuri Paminklų restauravimo tresto dirbtuvėse, Komisijos nariams dalyvaujant, buvo užlituota ir laikinai vėl palikta LTSR istorijos-etnografijos muziejuje (žr. Komisijos sudarytą ir čia pridėtą aktą).

1979 m. birželio 14 d. 9 val. K. Donelaičio palaikų urna buvo paimta iš LTSR istorijos-etnografijos muziejaus ir išvežta laidoti į specialiai K. Donelaičiui įrengtą muziejų buvusioje Tolminkiemio bažnyčioje.

Urna buvo vežama automobiliu „Volga“, kurį lydėjo dar dvi automašinos. Tarp lydinčiųjų buvo Nuolatinės K. Donelaičio komisijos pirmininkas akademikas K. Korsakas, LTSR kultūros ministro pavaduotojas J. Glemža, LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto moksliniai darbuotojai K. Doveika ir L. Gineitis, LTSR MA Istorijos instituto moksl. bendradarbis V. Urbanavičius, K. Donelaičio memorialinio pastato Tolminkiemyje restauravimo projekto autorius N. Kitkauskas, Vilniaus rašytojų memorialinio muziejaus direktorius J. Mačiulis.

Važiuota tokiu maršrutu: Vilnius—Aukštadvarys—Prienai—Kapsukas—Vilkaviškis—Kybartai—Virbalis—Nesterovas—Tolminkiemis (Čistyje Prudy). Pakeliui trumpai sustota prie sankryžos į S. Nėries gimtinę ir Kybartuose prie K. Donelaičio vidurinės mokyklos.

K. Donelaičio palaikų paėmimas iš LTSR istorijos-etnografijos muziejaus bei atskiri kelionės momentai užfiksuoti foto ir kino juostose.

Nesterove (Kaliningrado sritis), į kurį atvažiuota 14 val., prie ekspedicijos prisijungė Nesterovo rajono partijos komiteto sekretorius V. Sivkovas. Jis drauge važiavo į Tolminkiemį ir dalyvavo K. Donelaičio palaikų laidojimo ceremoniale. Jame taip pat dar dalyvavo Čistyje Prudy apylinkės vykdomojo komiteto pirmininkas V. Krivošejevas, Kaliningrado srities Istorijos-kraštotyros muziejaus direktorė L. Zaičikova, K. Donelaičio muziejaus direktorė L. Silova, grupė memorialinio pastato atstatymo darbų vykdytojų iš Kauno ir būrelis vietinių gyventojų.

K. Donelaičio palaikų laidojimo ceremonialą Tolminkiemyje pradėjo akademikas K. Korsakas, pasakydamas kalbą. Kalbėjo taip pat Nesterovo rajono partijos komiteto sekretorius V. Sivkovas. Paskui K. Donelaičio palaikų urna buvo įnešta į muziejaus pagrindyje esančią kriptą ir nuleista į atitinkamai įrengtą angą, kuri buvo uždengta masyvia marmurine plokštele su užrašu:

Kristijonas Donelaitis (1714—1780)
Кристионас Донелайтис (1714—1780)

Pasibaigus K. Donelaičio palaikų laidojimo ceremonialui, kuris truko dvi valandas (16—18), surašytas aktas. Jį parašė tam reikalui sudaryta 11 asmenų komisija (komisijos aktas pridedamas).

Visi K. Donelaičio palaikų laidojimo dalyviai atidžiai apžiūrėjo gerai ir gražiai atstatytą Tolminkiemio memorialinį pastatą, kruopščiai atliktus jo vidaus įrengimo darbus, rūpestingai sutvarkytą aplinką. Tada (apie 18.30 val.) visos trys iš Vilniaus atvykusios automašinos tuo pačiu maršrutu, kaip ir atvyko, grįžo atgal į Vilnių (22 val.).

21

АКТ О ЗАХОРОНЕНИИ ПРАХА КРИСТИОНАСА ДОНЕЛАЙТИСА

Чистые Пруды, Нестеровский р-н, Калининградская область, 14 июня 1979 г.

Комиссия в составе: директор Института литовского языка и литературы Академии наук Литовской ССР академик К. Корсакас, заместитель министра культуры Литовской ССР И. Глямжа, заведующий сектором Института литовского языка и литературы АН Литовской ССР К. Довейка, ст. научный сотрудник Института литовского языка и литературы АН Литовской ССР Л. Гинейтис, ст. научный сотрудник археологического сектора Института истории АН Литовской ССР В. Урбанавичюс, директор мемориального музея вильнюсских писателей И. Мачюлис, ав-

тор реставрационных работ мемориального здания музея К. Донелайтиса в Чистых Прудах Н. Киткаускас и представители Нестеровского района, Калининградской области — секретарь Нестеровского райкома КПСС В. Н. Сивков, председатель исполкома Чистопруднинского сельского Совета В. М. Кривошеев, директор областного историко-краеведческого музея Л. Г. Зайчикова, заведующая музеем К. Донелайтиса Л. П. Силова, — 14 июня 1979 года захоронили урну с прахом К. Донелайтиса в крипте мемориального здания музея К. Донелайтиса и установили гранитную надгробную плиту.

Подписи: К. Корсакас, И. Глямжа, К. Довейка,
Л. Гинейтис, В. Урбанавичюс, И. Мачюлис,
Н. Киткаускас, В. Н. Сивков, В. М. Кривошеев,
Л. Г. Зайчикова, Л. П. Силова

K. DONELAICIO MEMORIALINIO MUZIEJAUS ATIDARYMAS

K. Donelaičio memorialinis muziejus Tolminkiemyje (Čistyje Prudy) buvo iškilmingai atidarytas 1979 m. spalio 11 d. Iškilmėse dalyvavo Lietuvos KP CK sekretorius L. Šepetys, Lietuvos KP CK Kultūros skyriaus vedėjas S. Šimkus, respublikos kultūros ministras J. Bielinis, Nuolatinės K. Donelaičio komisijos pirmininkas akademikas K. Korsakas, respublikos Rašytojų sąjungos valdybos pirmininko pavaduotojas V. Bubnys, Kaliningrado srities KP CK sekretorius K. Ščiokinas, srities vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotojas V. Bogdančikovas ir kiti Lietuvos respublikos, Kaliningrado srities, Nesterovo rajono partiniai bei kultūros darbuotojai, vietiniai gyventojai. Savo žodyje akademikas K. Korsakas pabrėžė, jog „Tarybų Lietuvos rašytojai, literatūrinė visuomenė, visi respublikos darbo žmonės tvirtai tiki, kad šis memorialinis muziejus, kurio puošnioje kriptoje ilsisi Kristijono Donelaičio palaikai, ne tikai toliau populiarins nemirtingą „Metų“ poemos autoriaus vardą. Tai bus vieta, kuri padės stiprinti tautų draugystę, tarybinio patriotizmo jausmus“ (Tiesa, 1979 m. spalio 16 d.).

Memorialinis muziejus įrengtas kapitališkai restauruotose buvusios Tolminkiemio bažnyčios, statydintos K. Donelaičio, patalpose (vyriausiasis muziejaus projekto autorius N. Kitkauskas). Langų vitražuose (dail. A. Garbaskas) — valstiečių gyvenimo vaizdai, „Metų“ scenos. Pasienuose pastatytose gabliotėse (archt. J. Masalskas) — nuolatinė literatūrinė ekspozicija, parengta Vilniaus rašytojų muziejaus (dir. J. Mačiulis). Joje daug medžiagos, nušviečiančios lietuvių literatūros klasiko gyvenimą ir kūrybą.

Iš muziejaus laiptais žemyn nusileidžiama į monumentalią kriptą, kurioje ilsisi poeto palaikai. Pastato antro aukšto galerijose veiks kilnojamos meno parodos.

Memorialinio muziejaus atidarymas buvo siejamas su Lietuvos TSR kultūros dienomis Kaliningrado srityje. Sutikdamas Lietuvos TSR vyriausybinių delegaciją (X.12), Kaliningrado srities KP CK pirmasis sekretorius N. Konovalovas pažymėjo: „Kaip žinoma, neatskiriamas socialistinės kul-

tūros bruožas yra didelė pagarba toms dvasinėms vertybėms, kuriomis didžiuojasi žmonija. Štai ir mes srityje stengiamės kaupti dėmesį į viską, kas susiję su broliškųjų tautų kultūros raida. Tai patvirtina lietuvių literatūros pradininko K. Donelaičio memorialinio muziejaus atidarymas mūsų srities, Nesterovo rajono Čistyje Prudy gyvenvietėje“. Tą pačią mintį pabrėžė ir K. Ščiokinas, kalbėdamas iškilmingame kultūros dienų atidaryme Kaliningrado srities dramos teatre (Kaliningradskaja pravda, 1979 m. spalio 13 d.). Netrukus (X.14) Čistyje Prudy gyvenvietėje įvyko Lietuvos ir Kaliningrado rašytojų literatūrinis vakaras. Po memorialinio muziejaus skliautais skambėjo lietuvių ir rusų poetų posmai. A. Drilinga skaitė K. Donelaičiui skirtą eilėraštį, kaliningradietis S. Simkinas poemos „Kristijonas Donelaitis“ ištraukas. Lietuvos TSR liaudies rašytojas J. Baltušis papasakojo apie rusų literatūrą domėjimąsi K. Donelaičiu Antrojo pasaulinio karo metais, apie maskviškio poeto D. Brodskio atliktą „Metų“ vertimą į rusų kalbą. Kaliningrado rusų rašytojų organizacijos atsakingasis sekretorius J. Ivanovas iškėlė mintį, kad K. Donelaičio memorialinis muziejus galėtų tapti tradicine rašytojų susitikimų vieta (Tiesa, 1979 m. spalio 20 d.).

Pradėjęs veikti memorialinis muziejus gausiai lankomas.

* * *

МАТЕРИАЛЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ОСТАНКОВ КРИСТИОНАСА ДОНЕЛАЙТИСА

Классик литовской литературы К. Донелайтис (1714—1780), чья поэма «Времена года» вошла в сокровищницу мировой литературы, в течение нескольких десятилетий жил и работал в местечке Тольминкемисе в Восточной Пруссии (ныне Чистые Пруды, Калининградской области РСФСР). Там же он и умер. Никакого портретного изображения поэта не сохранилось; неизвестным длительным время оставалось и место его захоронения. Согласно письменным источникам (Ф. Тецнер), К. Донелайтис как приходский пастор евангеликов — лютеран был похоронен в кирке Тольминкемиса.

Работы по восстановлению указанного местечка, пострадавшего во время второй мировой войны, предоставили удобный случай для проведения археологических разысканий останков поэта. Эту задачу возложили на себя сотрудники Института литовского языка и литературы АН Литовской ССР, а также Института истории АН Литовской ССР и Министерства культуры Литовской ССР. Им помогали отдельные специалисты и коллективы лабораторий Вильнюсского государственного университета им. В. Капсукаса и Каунасского медицинского института. Под наблюдением Постоянной комиссии по увековечению памяти К. Донелайтиса (председатель — акад. К. Корсакас) работала специальная комиссия по разысканию останков поэта (председатель — д-р филол. н. Л. Гинейтис), в состав которой входили археологи, медики и филологи.

Археологические раскопки в развалинах кирки Тольминкемиса и ее окрестностях проводил археолог А. Таутавичюс с группой студентов. Было установлено, что умершие местные жители, как раньше, так и во времена К. Донелайтиса, погребались под полом кирки. Захоронение поэта должно было быть одним из последних перед выходом в Пруссию указа, запрещавшего подобную практику. Обследование целого ряда последних захоронений позволило констатировать, что могила № 1, находящаяся непосредственно перед алтарем и отличающаяся простотой погребального инвентаря, может быть могилой К. Донелайтиса, а обнаруженная несколько поодаль могила № 2, отличающаяся богатым убранством, — местного амтмана (управляющего помещьем) Т. Руйгиса. Останки, найденные в обеих могилах, были подвергнуты лабораторным исследованиям. В частности, в Научно-исследовательском институте электрографии Литовской ССР и в отделе рентгенологии Каунасской республиканской клинической больницы было проведено тщательное антропометрико-антропологическое, судебно-медицинское, рентгенологическое и электрорентгенологическое обследование костей (профессоры Ю. Маркулис, И. В. Найнис и сотрудники). Результаты анализа оказались близки данным имеющихся письменных источников относительно разницы в возрасте и дат жизни и смерти обоих умерших. Кроме того, некоторые другие результаты медицинского обследования могилы № 1 подтвердили известные истории детали биографии К. Донелайтиса. Таким образом, можно считать прочно научно обоснованным факт, что в могиле № 1 находился прах К. Донелайтиса.

Хорошо сохранившийся здесь череп позволил реконструировать по методу проф. М. Герасимова аутентичный портрет поэта. Упомянутая работа была осуществлена научным сотрудником Института истории АН Литовской ССР В. Урбанавичюсом в тесном контакте с коллективом лаборатории пластической реконструкции лица Института этнографии Академии наук СССР, под личным наблюдением и контролем заведующего лабораторией д-ра ист. н. проф. М. Герасимова. Позднее был осуществлен дополнительный краниологический (доц., канд. мед. н. Г. Чеснис) и одонтологический (И. Папрецкене) анализ черепов из упомянутых могил.

В капитально реставрированной кирке бывшего Тольминкемиса открыт мемориальный музей К. Донелайтиса (гл. архитектор проекта Н. Киткаускас). В здании его находится монументальная крипта, в которой ныне покоится прах поэта. В музее планируется организовать постоянно действующую литературно-художественную экспозицию, посвященную памяти поэта, проводить литературные вечера, устраивать передвижные выставки изобразительного искусства.

В настоящем издании публикуются протоколы заседаний комиссии в связи с розыском останков К. Донелайтиса; отчеты и переписка археологов, медиков, специалистов по пластической реконструкции лица; свод письменных источников о К. Донелайтисе и материалы исследований, о которых упоминалось выше; коммюнике телеграфного агентства Эльта; акты и описания перенесения праха поэта в реставрированную кирку бывшего Тольминкемиса.

FORSCHUNGSMATERIAL DER STERBLICHEN ÜBERRESTE VON KRISTIJonAS DONELAITIS

K. Donelaitis (1714—1780), der Klassiker der litauischen Literatur, dessen Poem „die Jahreszeiten“ zur Weltliteratur gehört, lebte einige Jahrzehnte, arbeitete und starb im Kirchdorf Tolminkiemis in Ostpreußen — in der jetzigen Ortschaft Tschistyje Prudy des Kaliningrader Gebiets der RSFSR. Es ist kein Bild des Dichters erhaltengeblieben; man wusste auch nicht, wo sich sein Grab befinde. Nach den Schriftquellen (F. Tetzner) ist K. Donelaitis als Pastor der evangelisch-lutherischen Pfarre in der Kirche von Tolminkiemis beigelegt.

Bei der Wiederherstellung des genannten Ortes, der während des 2. Weltkrieges großen Schaden erlitten hatte, bot sich eine günstige Gelegenheit archäologische Nachforschungen der sterblichen Überreste des Dichters durchzuführen. An dieser Forschung nahm das Institut für litauische Sprache und Literatur der Akademie der Wissenschaften der Lit. SSR teil; auch das Institut für Geschichte, das Ministerium für Kultur der Lit. SSR, die Vilniusser Staatliche V. Kapsukas—Universität, sowie Fachleute und Laboratorien des Kaunasser Medizininstituts wirkten mit. Unter der Aufsicht der ständigen K. Donelaitis-Kommission des Instituts für litauische Sprache und Literatur (Vorsitzender Akad. K. Korsakas) arbeitete eine spezielle Kommission für Untersuchung der sterblichen Überreste (Vorsitzender Dokt. der philolog. Wiss. L. Gineitis), die aus Archäologen, Medizinern und Philologen bestand.

Ausgrabungen in den Trümmern der ehemaligen Kirche von Tolminkiemis und in ihrer Umgebung wurden vom Archäologen A. Tautavičius mit einer Studentengruppe unternommen. Es wurde festgestellt, daß die Verstorbenen sowohl früher als auch in K. Donelaitis—Zeiten in der Kirche in der Erde unter dem Fußboden begraben wurden. Der Dichter mußte einer der Letzten gewesen sein, der auf diese Weise begraben wurde, denn danach wurden in Preußen solche Begräbnisse gesetzlich verboten. Nach der Untersuchung einiger der späten Gräber wurde festgestellt, daß das bescheidene Grab vor dem Altar das von K. Donelaitis und das zweite, prunkvollere daneben das des Gutsbesitzers (Amtmann) T. Ruhig sein könnte. Die beiden sterblichen Überreste wurden laboratorisch untersucht. Im Institut für wissenschaftliche Forschung der Elektrographie der Lit. SSR und in der Röntgenologieabteilung des Kaunasser Republikkrankenhauses wurden sorgfältige anthropometrische-anthropologische, gerichtsmedizinische, röntgenologische und elektroröntgenologische Untersuchungen der Knochen durchgeführt (Prof. J. Markulis, Prof. J. V. Nainys und ihre Mitarbeiter). Die Ergebnisse der Untersuchung waren den Angaben in den vorhandenen Schriftquellen sehr nahe. Also gibt es eine feste wissenschaftliche Grundlage, die sterblichen Überreste im ersten Grab als die von K. Donelaitis zu betrachten.

Dank dem gut erhaltenen Schädel, insbesondere im ersten Grabe, entstand die Möglichkeit, nach der Methode von Prof. M. Gerassimow das authentische Bild des Dichters zu rekonstruieren.

Diesen Auftrag erfüllte ein Fachmann, der wissenschaftliche Mitarbeiter des Instituts für Geschichte der Lit. SSR V. Urbanavičius. Die Rekonstruktion wurde im engen Kontakt mit dem Laboratorium für plastische Gesichtsrekonstruktion des Instituts für Ethnographie der Akademie der Wissenschaften der UdSSR ausgeführt, dessen Leiter, Doktor der Geschichtswissenschaften Professor M. Gerassimow die Arbeit persönlich kontrollierte. Später wurde noch eine zusätzliche kraniologische (Doz., Kand. d. med. Wiss. G. Česnys) und odontologische (I. Papreckienė) Analyse des Schädels des ersten und des zweiten Grabes gemacht.

In den wiederhergestellten Räumen der ehemaligen Kirche von Tolminkiemis wurde ein Museum von K. Donelaitis (der leitende Autor des Projekts N. Kitkauskas) eröffnet. In diesem Museum ist eine ständige Literatur— und Kunstaussstellung vorhanden, die dem Andenken des Dichters gewidmet ist. Hier werden auch Wanderausstellungen und literarische Abende veranstaltet. Die untersuchten sterblichen Überreste wurden der im Museum eingerichteten monumentalen Krypta übergeben.

Die vorliegende Ausgabe enthält die mit den Nachforschungen verbundenen Sitzungsprotokolle der K. Donelaitis—Kommission, die Berichte und die Korrespondenz der Archäologen, Mediziner, Rekonstruktoren, die Zusammenfassungen des Materials der schriftlichen Quellen und der Forschungsergebnisse, das Kommunique der „Elta“, die Dokumente und Beschreibungen der Rückgabe der sterblichen Überreste in die restaurierte Tolminkiemis-Kirche, die der wissenschaftlichen Forschung zur Verfügung gestellt sind.

ILIUSTRACIJŲ SĄRASAS

1. Altoriaus pamatų likučiai.
2. Bažnyčios planas. (Stulpų ir sienų pamatai pažymėti juoda linija, kasinėti plotai — brūkšneliais.)
3. Galeriją rėmusių stulpų pamatai į dešinę nuo altoriaus.
4. Bažnyčios viduje, rytinėje dalyje, rastų kapų planas (brūkšneliais pažymėti galerijos stulpų pamatai).
5. Kameros rytinio galo sienelė su išlaužtu jos viduriu.
6. Kape Nr. 1 rastų griaučių galvos sritis.
7. Kapo Nr. 1 bendras griaučių vaizdas.
8. Kapo Nr. 1 vieta kameroje (fotografuota iš pietų pusės).
9. Kapo Nr. 1 vieta kameroje iš arčiau. Matyti į ankstesnio kapo duobę įgriuvusios pertvaros ir kameroje palaidoto mirusiojo kojų kaulai.
10. Kaulų krūvelė kameros dugne buvusioje kapo duobėje po pertvaros plytomis.
11. Mūrinės kameros liekanos ir prie jos vakarinio galo pristatytos medinės kameros liekanos (jos viduje kapas Nr. 10).
12. Kapas Nr. 2 (viršuje) ir jo suardytas senesnis kapas Nr. 3.
13. Kapas Nr. 1. (*Tas pats ir iliustracijų sąrašo Nr. 14—48*) Kaukolės su apatiniu žandikauliu šoninė elektrentgenograma (toliau ERG; 55 kV 60 mA sek).
14. Kaukolės be apatinio žandikaulio šoninė ERG (55 kV 80 mA sek).
15. Kaukolės su apatiniu žandikauliu priekinė ERG (55 kV 60 mA sek).
16. Dešiniojo (dešinėje) ir kairiojo žastikaulių proksimalinių dalių priekinė ERG (75 kV 15 sek).
17. Dešiniojo (dešinėje) ir kairiojo žastikaulių proksimalinių dalių šoninė ERG (75 kV 15 sek).
18. Dešiniojo (kairėje) ir kairiojo žastikaulių distalinių dalių priekinė ERG (75 kV 15 sek).
19. Dešiniojo (kairėje) ir kairiojo žastikaulių distalinių dalių šoninė ERG (75 kV 15 sek).
20. Kairiųjų alkūnkaulio ir stipinkaulio (kairėje) ir dešiniųjų alkūnkaulio ir stipinkaulio ERG (75 kV 15 sek).
21. Dešiniojo bevardžio kaulo ERG (75 kV 15 sek 4 mA).
22. Kairiojo bevardžio kaulo ERG (75 kV 15 sek 4 mA).
23. Dešiniojo (dešinėje) ir kairiojo šlaunikaulių proksimalinių dalių priekinė ERG (75 kV 15 sek).
24. Dešiniojo (dešinėje) ir kairiojo šlaunikaulių proksimalinių dalių šoninė ERG (75 kV 15 sek).
25. Dešiniojo (kairėje) ir kairiojo šlaunikaulių distalinių dalių priekinė ERG (75 kV 15 sek).
26. Dešiniojo (kairėje) ir kairiojo šlaunikaulių distalinių dalių šoninė ERG (75 kV 15 sek).
27. Dešiniojo (dešinėje) ir kairiojo blauzdikaulių proksimalinių dalių priekinė ERG (75 kV 15 sek).
28. Dešiniojo (dešinėje) ir kairiojo blauzdikaulių proksimalinių dalių šoninė ERG (75 kV 15 sek).
29. Dešiniojo (dešinėje) ir kairiojo blauzdikaulių distalinių dalių priekinė ERG (75 kV 15 sek).
30. Dešiniojo (dešinėje) ir kairiojo blauzdikaulių distalinių dalių užpakalinė ERG (75 kV 15 sek).
31. Dešiniojo (dešinėje) ir kairiojo blauzdikaulių distalinių dalių šoninė ERG (75 kV 15 sek).
32. Dešiniojo (dešinėje) ir kairiojo blauzdikaulių distalinių dalių įstrižinė ERG (75 kV 12 sek).
33. Kairiojo ir dešiniojo šokikaulių (kairėje), kairiojo ir dešiniojo kulnikaulių ERG (75 kV 15 sek).
34. Delnakaulių (eilėmis iš viršaus), padikaulių ir pirštakaulių ERG (75 kV 12 sek 4 mA).
35. Stuburo slankstelių šoninė ERG (75 kV 15 sek).
36. Stuburo slankstelių viršutinė ir krūtinkaulio priekinė ERG (75 kV 15 sek).
37. Kryžkaulio, kairiojo (kairėje) ir dešiniojo raktikaulių ERG (75 kV 15 sek).
38. Suaugusių po buvusio lūžio dešiniojo blauzdikaulio ir šėvikaulio dalių rentgenogramos.
39. Kaukolė prieš restauravimą.
40. Restauruota kaukolė iš priekio.
41. Restauruota kaukolė iš šono.
42. Kaukolės ir minkštųjų veido audinių profilis (kontrolinis darbas).
43. Gipsinė kaukolės kopija; atkurti kramtomieji raumenys.
44. Profilio linija ir kramtomieji raumenys (iš šono).
- 45, 46. Veido rekonstravimo etapai.
- 47, 48. Dokumentinis portretas (iš šonų).
49. Dokumentinis K. Donelaičio portretas.
50. Kapas Nr. 2. Veido rekonstravimo etapas.
51. Dokumentinis T. Ruigio portretas.
- 52, 53. Memorialinis K. Donelaičio muziejus Tolminkiemyje (Cistyje Prudy) iš lauko ir iš vidaus.
54. Urna su K. Donelaičio palaikais prieš laidojimą kriptoje.
55. K. Donelaičio kapas.

TURINYS

Pratarmė. Akad. K. Korsakas	3
1. K. Donelaičio palaikų paieškų komisijos sudarymo dokumentas	6
2. K. Donelaičio palaikų paieškų komisijos posėdžio, įvykusio 1967 m. birželio 13 d., protokolas	6
3. Lietuvos TSR Mokslių Akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto ir Lietuvos TSR kultūros ministerijos sudarytos K. Donelaičio palaikų paieškų komisijos aktas	8
4. Ataskaita apie kasinėjimus buv. Tolminkiemyje (dabar Cistyje Prudy) 1967 m. birželio 22 d.—liepos 9 d. A. Tautavičius, V. Urbanavičius	9
5. Tolminkiemio bažnyčioje rastų žmonių skeletų medicininis tyrimas (ataskaita). J. V. Nainys, J. Markulis	27
6. Išlikusių rašylinių žinių apie K. Donelaitį ir kasinėjimo Tolminkiemyje (Cistyje Prudy) duomenų sąvadas. L. Gineitis	35
7. Nuolatinės K. Donelaičio komisijos Pirmininkui akad. K. Korsakui (K. Donelaičio palaikų paieškų komisijos pirmininko 1968 m. gegužės 11 d. raštas, kuriuo dokumentinė tyrinėjimų medžiaga perduodama Nuolatinės K. Donelaičio komisijos pirmininkui apsvaistyti išplėstiniame abiejų komisijų posėdyje)	40
8. Nuolatinės K. Donelaičio komisijos išplėstinio posėdžio, įvykusio Lietuvos TSR Mokslių Akademijoje 1968 m. gegužės 20 d., protokolas	41
9. K. Donelaičio palaikų Tolminkiemyje paieškų komisijos posėdžio, įvykusio 1968 m. birželio 25 d., protokolas	45
10. K. Donelaičio palaikų mokslinio tyrimo komisijos pirmininkui filol. dr. L. Gineičiui (K. Donelaičio palaikų paieškų komisijos nario prof. J. Nainio laiškas šios komisijos pirmininkui)	47
11. K. Donelaičio palaikų Tolminkiemyje paieškų komisijos 1968 m. birželio 25 d. aktas	48
12. LTSR MA Istorijos instituto direktoriui akad. K. Korsako 1969 m. gegužės 23 d. raštas LTSR MA Istorijos instituto direktoriui akad. J. Ziugždai	50
13. Veidų rekonstrukcija pagal kaukoles, rastas Tolminkiemio bažnyčios kapuose Nr. 1 ir Nr. 2 (ataskaita). V. Urbanavičius	51
14. M. Gerasimovo 1969 m. gruodžio 19 d. laiškas K. Korsakui, patvirtinantis skulptūrinio K. Donelaičio portreto autentiškumą	53
15. K. Donelaičio atminimui įamžinti (Eltos komunikatas)	54
16. Tolminkiemio bažnyčios kapų Nr. 1 ir Nr. 2 kraniloginė analizė (ataskaita). G. Česnys	55
17. Tolminkiemio bažnyčios kapuose Nr. 1 ir Nr. 2 palaidotų asmenų odontologinė charakteristika (ataskaita). I. Paprečkienė	60
18. Buvusio Tolminkiemio dvaro amtmono T. Ruigio (Ruhig) palaikų laidojimo aktas	62
19. K. Donelaičio palaikų perkėlimo į pastovią urną, kuri bus palaidota Tolminkiemyje, aktas	62
20. Apie K. Donelaičio palaikų pervežimą iš Vilniaus į Tolminkiemį (Cistyje Prudy) ir jų palaidojimą	63
21. K. Donelaičio palaikų palaidojimo aktas	64
K. Donelaičio memorialinio muziejaus atidarymas	65
K. Donelaičio palaikų tyrinėjimo medžiaga	66
Iliustracijų sąrašas	70

СОДЕРЖАНИЕ

Предисловие. Акад. К. Корсакас	3
1. Документ об учреждении Института литовского языка и литературы Академии наук Литовской ССР и Министерством культуры Литовской ССР комиссии по разысканию останков К. Донелайтиса	6
2. Протокол заседания комиссии по разысканию останков К. Донелайтиса от 13 июня 1967 г.	6
3. Акт комиссии по разысканию в бывшем Тольминкемисе (ныне Чистые Пруды) останков К. Донелайтиса. 3 июля 1967 г.	8
4. Отчет об археологических раскопках, проведенных в бывшем Тольминкемисе 22 июня—9 июля 1967 г. А. Таугавичюс, В. Урбанавичюс	9
5. Медицинское обследование скелетов, найденных в кирке Тольминкемиса (отчет). И. В. Найнис, Ю. Маркулис	27
6. Свод сохранившихся письменных сведений о К. Донелайтисе и данных раскопок в Тольминкемисе (Чистых Прудах). Л. Гинейтис	35
7. Председателю Постоянной комиссии по увековечению памяти К. Донелайтиса акад. К. Корсакасу (Акт передачи председателем комиссии по разысканию останков К. Донелайтиса от 11 мая 1968 г. документального материала исследований председателю Постоянной комиссии по увековечению памяти К. Донелайтиса для обсуждения на совместном заседании обеих комиссий)	40
8. Протокол расширенного заседания Постоянной комиссии по увековечению памяти К. Донелайтиса, состоявшегося в Академии наук Литовской ССР 20 мая 1968 г.	41
9. Протокол заседания комиссии по разысканию в Тольминкемисе останков К. Донелайтиса. 25 июня 1968 г.	45
10. Председателю комиссии по разысканию останков К. Донелайтиса д-ру филол. н. Л. Гинейтису (Письмо члена комиссии по разысканию останков К. Донелайтиса проф. И. В. Найниса)	47
11. Акт комиссии по разысканию в Тольминкемисе останков К. Донелайтиса. 25 июня 1968 г.	48
12. Директору Института истории АН Литовской ССР акад. Ю. Жюгжде (Письмо председателя Постоянной комиссии по увековечению памяти К. Донелайтиса акад. К. Корсакаса. 23 мая 1969 г.)	50
13. Реконструкция лиц по черепам, найденным в могилах № 1 и 2 кирки Тольминкемиса (отчет) В. Урбанавичюс	51
14. Письмо М. Герасимова К. Корсакасу от 19 декабря 1969 г., подтверждающее аутентичность скульптурного портрета К. Донелайтиса	53
15. Увековечение памяти К. Донелайтиса (коммюнике телеграфного агентства Эльта)	54
16. Краниологический анализ могил № 1 и 2 в кирке Тольминкемиса (отчет). Г. Чеснис	55
17. Одонтологическая характеристика лиц, погребенных в могилах № 1 и 2 кирки Тольминкемиса (отчет). И. Папрецкене	60
18. Акт о захоронении останков амтмана бывшего Тольминкемисского поместья Т. Руйгиса от 15 декабря 1978 г.	62
19. Акт от 13 июня 1979 г. о помещении праха К. Донелайтиса в постоянную урну для захоронения в Тольминкемисе	62
20. О перенесении праха К. Донелайтиса из Вильнюса в Тольминкемис (Чистые Пруды) и его захоронении	63
21. Акт о захоронении праха Кристионаса Донелайтиса 14 июня 1979 г.	64
Открытие мемориального музея К. Донелайтиса	65
Материалы исследования останков Кристионаса Донелайтиса	66
Список иллюстраций	70

wort. Akad. K. Korsakas	3
okument der Bildung der Kommission für die Untersuchung der sterblichen Überreste von K. Donelaitis	6
rotokoll der Sitzung der Kommission für die Untersuchung der sterblichen Überreste von K. Donelaitis vom 13. Juni 1967	6
kte vom 3. Juli 1967 der von dem Institut für litauische Sprache und Literatur r Akademie der Wissenschaften der Lit., SSR und dem Ministerium für Kultur r Lit.SSR gebildeten Kommission für die Untersuchung der sterblichen Überreste on K. Donelaitis im ehemaligen Tolminkiemis	8
ericht über die Ausgrabungen in der ehemaligen Ortschaft Tolminkiemis etzt Tschistyje Prudy) vom 22. Juni—9. Juli 1967. A. Tautavičius, V. Urbanavičius	9
edizinische Untersuchung der in der Tolminkiemis-Kirche gefundenen Menschenskelette (Bericht). J. V. Nainys, J. Markulis	27
usammenfassung der erhaltengebliebenen Schriftquellen über K. Donelaitis und der Angaben über die Ausgrabungen in Tolminkiemis (Tschistyje Prudy). L. Gineitis	35
chreiben vom 11. Mai 1968 des Vorsitzenden der Kommission für die Untersuchung der sterblichen Überreste von K. Donelaitis, in dem das dokumentarische Forschungsmaterial dem Vorsitzenden der ständigen K. Donelaitis-Kommission r Aussprache in der gemeinsamen Sitzung der beiden Kommissionen übergeben wird	40
rotokoll der erweiterten Sitzung der ständigen K. Donelaitis-Kommission, e am 20. Mai 1968 in der Akademie der Wissenschaften der Lit.SSR stattgefunden hat	41
rotokoll der Sitzung der Kommission für die Untersuchung der sterblichen Überreste von K. Donelaitis in Tolminkiemis vom 25. Juni 1968	45
rief des Mitglieds der Kommission für die Untersuchung der sterblichen Überreste von K. Donelaitis J. Nainys an den Vorsitzenden dieser Kommission kte der Kommission für die Untersuchung der sterblichen Überreste von Donelaitis in Tolminkiemis vom 25. Juni 1968	47
chreiben vom 23. Mai 1969 des Vorsitzenden der ständigen K. Donelaitis-Kommission Akad. K. Korsakas an den Direktor des Instituts für Geschichte r Akademie der Wissenschaften der Lit.SSR J. Žiugžda	50
esichtrekonstruktionen nach den Schädeln, welche in den zwei Gräbern der Tolminkiemis-Kirche gefunden wurden (Bericht). V. Urbanavičius	51
. Gerassimows Brief vom 19. Dezember 1969 an K. Korsakas, in dem die Authentizität des Skulpturporträts von K. Donelaitis bestätigt wird	53
erewigung des Andenkens von K. Donelaitis (Kommunique der „Elta“)	54
ranologische Analyse der beiden Gräber in der Tolminkiemis-Kirche (Bericht). G. Cesnys	55
ontologische Charakteristik der in den Gräbern der Tolminkiemis-Kirche igesetzten Personen (Bericht). J. Papreckienė	60
kte der Beisetzung der sterblichen Überreste von T. Ruigys (Ruhig), dem ntsmann des ehemal. Tolminkiemis-Gutes vom 15. Dezember 1978	62
kte vom 13. Juni 1979 der Versetzung der sterblichen Überreste von K. Donelaitis in die ständige Urne, die in Tolminkiemis beigesetzt werden wird	62
erkblatt über die Beförderung der sterblichen Überreste von K. Donelaitis s Vilnius nach Tolminkiemis (Tschistyje Prudy) und ihre Beisetzung am 14. ni 1979	63
kte der Beisetzung der sterblichen Überreste von K. Donelaitis vom 14. Juni 1979	64
öffnung des K. Donelaitis-Museums	65

LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros institutas
LTSR MA Istorijos institutas
LTSR kultūros ministerija

KRISTIJONO DONELAICIO PALAIKŲ TYRINĖJIMO MEDŽIAGA

Redaktorė A. Petruševičienė
Viršelio dailininkė L. Tulytė
Meninis redaktorius R. Kepežinskas
Techn. redaktorė N. Marozaitė
Korektorės: A. Lukoševičienė, A. Vaitkevičienė

Институт Литовского языка и литературы
Академии наук Литовской ССР
Институт истории Академии наук
Литовской ССР
Министерство культуры Литовской ССР

МАТЕРИАЛЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ОСТАНКОВ КРИСТИОНАСА ДОНЕЛАЙТИСА

На литовском языке
Издательство «Мокслас» ЛитССР, Вильнюс, 1981
IB Nr. 1911

Duota rinkti 1980.12.01. Pasirašyta spausdinti 1981.01.26. LV 09228. Formatas 70×90^{1/16}. Popierius — spaudos Nr. 1. Sritas — 10 p. literatūrinis. Spauda — iški-
loji. 5,56 sp. l.+2,93 sp. l. įklijų. 6,35 apsk. l. l.+2,94 apsk. l. l. įklijų. Tiražas
1000 egz. Užsak. Nr. 5226 Kaina 70 kp. Užsakymas. „Mokslas“, Vilnius, Žvaigž-
džių g. 23. Spaudė „Pergalės“ spaustuvė, Vilnius, Latako g. 6. Įklijas spaudė
K. Poželos spaustuvė, Kaunas, Gedimino g. 10.

Do-256 Kristijono Donelaičio palaikų tyrinėjimo medžiaga / LTSR MA
Liet. k. ir literatūros in-tas ir kt.; Red. kom-ja: K. Korsakas (pirm.)
ir kt.; [Pratarmė, p. 3-5, K. Korsako].— V.: Mokslas, 1981.—76 p.,
20 iliustr. lap.

Antrašė taip pat: LTSR MA Istorijos in-tas, LTSR kultūros m-ja.

Leidinyje skelbiami mokslinės ekspedicijos, skirtos K. Donelaičio palaikų Tolminkie-
myje tyrimui, dokumentai. Daugiausia liečiami tik archeologiniai, anatominiai, antropolo-
giniai ir plastinės veido rekonstrukcijos momentai, susiję su K. Donelaičio palaidojimo
vietos paieškomis bei jo dokumentinio portreto atkūrimu.

4603010201

K $\frac{70202-118}{M854(08)-81}$ Z-81

BBK 83.3Liet1
8L1

12,-
7165

Pastebėtų klaidų atitaisymas

Psl.	Eilutė	Išspausdinta	Turi būti
16	11 iš ap.	prilipdytų	prilipdytų
18	25 iš virš.	arčau	arčiau
35	1 iš ap.	Altpreussische	Altpreussische
36	3 iš virš.	gimės	gimės
38	7 iš ap.	(p. ...)	(p. 35)
60	8 iš ap.	(J. cor)	(I cor.)